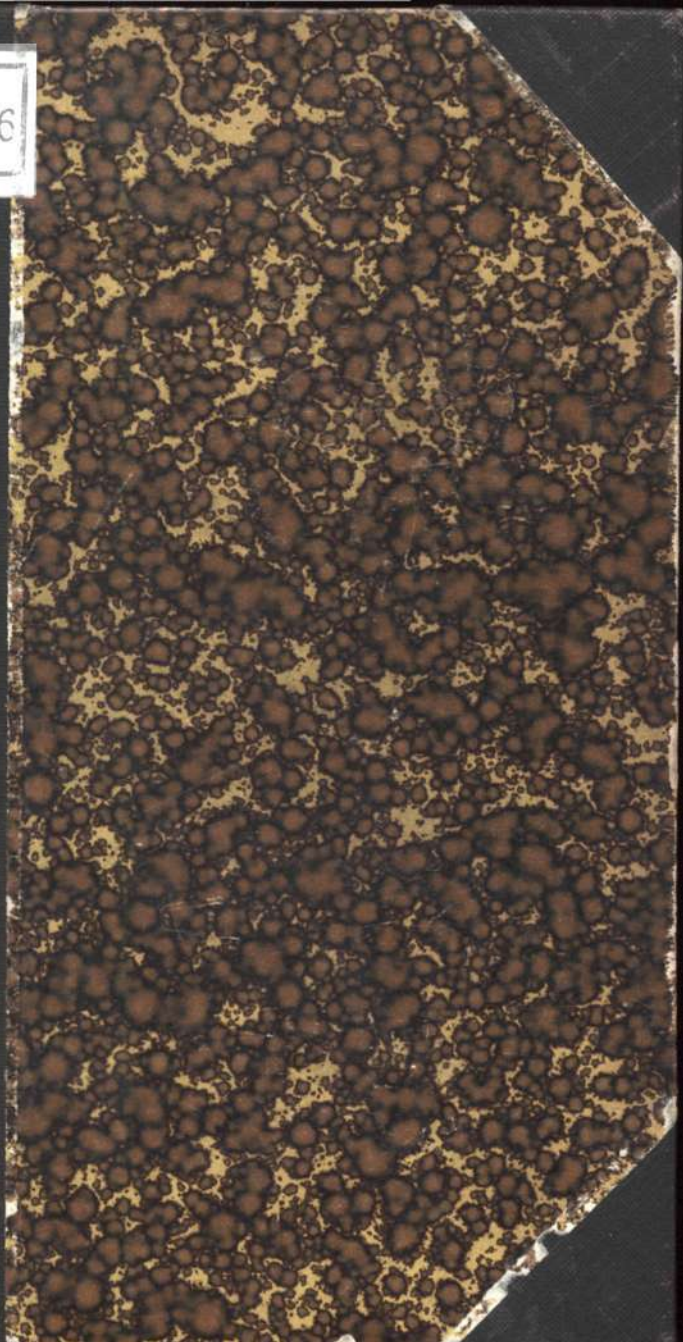

248016

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

80

JOHN RUSKIN

*

SZEZÁMOK ÉS LILIAMOK

FORDITOTTA

FARKAS KLÁRA

FELÜLVIZSGÁLTA

HEGEDŰS ISTVÁN

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

A Kisfaludy-Társaság könyvtára.

A Kisfaludy-Társaság könyvtára évek hosszú sora óta választékos gyűjteménye a hazai szépirodalom színéjének s a világirodalom kimagasló termékeinek, gondos, az eredeti szellemet lehetőleg híven visszatükröző fordításokban. Célja a *közízlés fejlesztése*, a *nemzeti szellem ápolása*, a *magyar nyelv művelése* s az *olvasó közönségnek nemesebb értelemben szórakoztatása*.

A ki könyvtárát céltudatosan, megválasztással akarja berendezni vagy kiegészíteni, a ki könyves szekrényét nem csupán szobabutornak tekinti, hanem belső becsét is mérlegeli, az nem nélkülözheti abban a **Kisfaludy-Társaság könyvtárát**, melynek becse iránt már az a körülmény nyújt biztosítékot, hogy nem üzleti érdek hozta létre, hanem a *Kisfaludy-Társaság* ama törekvése, hogy diszes kiállításban, olcsó áron nyújtsa a közönségnek a hazai és külföldi irodalom jobb termékeit. A ki szórakoztató olvasmányában a szépet, a jót keresi, bizonyára első sorban a **Kisfaludy-Társaság könyvtárából** fogja kielégíteni igényeit.

Az újabban megjelent kötetek jegyzéke a következő:

Aeschylus Oresteiaja. Fordította Csengeri János. Második javított kiadás. Füzve 3 K 20 f. Vászonskötésben 4 K 50 f.

Alexander Bernál. Shakespeare Hamletje. 6 K.
Vászonskötésben 8 K.

Anthologia a XIX. század francia lyrájából. I. kötet.
Füzve 3 K 50 f. Vászonskötésben 5 K.
II. kötet. Füzve 3 K. Vászonskötésben 4 K 50 f.

Ariosto Örjögő Lorántja. Az eposz legértékesebb részei. Ford., Ariostóról szóló tanulmányval bevezette s jegyzetekkel ellátta Radó Antal. Két kötet. Füzve 8 kor.
Félbörkötésben 10 kor.

Bánóczy József. Kisfaludy Károly és munkái.
Kisfaludy Károly arcképével. Két köt. Füzve 9 kor 60 fill.
Vászonskötésben 11 kor. 20 fill.

Burns Róbert költeményei. Ford. Lévy József. A költő arcképével. Füzve 6 kor. Vászonskötésben 7 kor. 20 fill.

JOHN RUSKIN

*

SZEZÁMOK ÉS LILIAMOK

FORDITOTTA

FARKAS KLÁRA

FELÜLVIZSGÁLTA

HEGEDŰS ISTVÁN

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911

~~Ph. m.~~
1019 g.

248016

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomt. Kévd.-knapp.
19 12 245

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Miután elértem ötvenedik évemet s nem nagyon valószínű, hogy ezután véleményem bármely fontos kérdésről megváltozzék (ha csak nem a korral járó gyöngeség miatt): összefüggő sorozatban kívánom kiadni műveimnek azokat a részeit, melyeket legigazabbaknak s marandó használatra legalkalmasabbaknak tartok. Így sokat ki fogok hagyni, de azokon, melyeket újra kinyomatni érdemeseknek vallok, meg sem kísérelm a változtatást. Fiatal ember szükségképen másként ír, mint az öreg s idővesztegetésnél is rosszabb volna, megkísérteni az ifjúkori nyelvezet átalakítását; de arra gondolni sem lehet, mintha a kihagyott részleteket röstelném; korábbi munkáim nagy részét sietve írtam, alkalmi czélokra s ezek most már süktelenek, részben megvalósultak vagy épen általánosan ismert igazságokká váltak. A mit azonban a vallásról írtam, az, ellenkezőleg, gondosan szerkesztett s erélyes volt ugyan s vetekedett a legtöbb vallásos irattal — különö-

sen a mi a nyíltságot és merészséget illeti — de teljesen téves; hiszen egy felekezet tanainak korlátai között nőtem fel s a történelmet, mint felekezeti embernek, szükségképen elfogultan kellett felfognom.

E fölösleges vagy téves állítások között mégis találtam olyanokat, melyeknek lehet valami értékük, habár korábbi könyveimben elrontja ezeket a mesterkéltnyelvezet, melyet használtam, részben ama vágy miatt, hogy valóban szépíró legyek, — mint a «Modern festők» második kötetében — mert az előadásban visszatértem egészen addig, a mit akkor az ó-angol irodalom legjobb stylusának tartottam, visszatértem különösen a prózában akkori kedvenchez: Hooker Richardhoz.

2. Ezen okokból — habár nem csak nyugodtan fentartom, de éppen határozottan újból megerősíteni is kívánom mindannak lényegét, a mit legelső könyveimben a művészetről, politikáról, erkölcsről vagy egyenesen a vallásról mondtam — e sorozatban alig fogok valamit kiadni a «Modern Festők» I. és II. kötetéből, sokat ki fogok hagyni a «Hét Lámpás» és «Velenceze Kövei»-ből, de ez óhajtott új kiadásban az utóbbi tizenöt év alatt írott minden könyvemet változtatás nélkül veszi az olvasó, itt-ott esetleg bővítő jegyzetekkel ellátva s a

szöveget szükséges útbaigazításul minden kötetben egymás után következő szakaszokra osztva. Egyszermind el fogom hagyni az egymásra vonatkozó kisebb töredékeket s helyettesítem olyan, még ki nem adott felolvasásokkal vagy tanulmányokkal, melyeket a megőrzésre érdemeseknek tartok s így egy-egy kötet átlag száz lap terjedelemlre van berendezve.

4. Az első könyv, melylyel az új kiadás kezdődik, a «Szezámok és Liliomok», mely elől az Alpeseokról szóló egész előszót elhagytam (máshol használom fel) s hozzátoldottam egy irlandi cikket, mely tárgyánál fogva a könyvvel szorosán összefügg.

Több okból örülök rajta, hogy a teljes kiadás ezzel kezdődik, habár e két felolvasás átnézésénél sajnálkozva látom, mennyi jó munka veszett el bennük. Sok gondot s heves izgalmat szereztek ezek nekem; de balgaság volt azt hinni, hogy oly rövid idő alatt felkölthettem volna hallgatóim rokonérzetét az iránt a mód iránt, melyet én, a nyomorúság kérdésén gondolkozva, évek során át megszoktam; pedig, ha czéломát akkor el nem értem, alig volt remélhető, hogy az később sikerülni fog; hiszen az előadásra szánt, zavartalanul olvasott kifejezések hatástalanokká válnak. S mégis csak értékétől fosztottam volna meg őket, ha a

könyvek stílusára fordítom át; s ezt előadásuk idején egyáltalán nem is tehettem volna; gondolataim önkénytelen türelmetlenséggel illeszkedtek heves előadás alakjába; s habár, áttekintvén, úgy látom, hogy sok van bennük (bocsánat bátorságomért), a mi előttem határozottnak s helyesnek tetszik, bennök alig van valami általánosságban meggyőzően vagy épen könnyen felfoghatóan előadva; s könnyen képzelhetek magam elé oly olvasót, a ki e könyvet végig olvassa a nélkül, hogy valamely határozott irányban való tevékenységre ösztönöztetnék.

Egyszersmind azt hiszem, ha itt röviden s világosan elmondom azt, a mit hallgatóimmal megértetni óhajtottam, s a mit oly örömet tettem, ezek után mind az jobban lesz feltalálható az előadások szenvedélyes szövegében.

4. Az első előadás azt mondja vagy akarja mondani, hogy az élet nagyon rövid lévén, kevés nyugodt óráját nem szabad rossz könyvek olvasásával elvesztegetnünk s hogy értékes könyvek egy civilizált országban mindenkinek elérhetően, csinos kiállításban, méltányos áron kaphatók; de korántsem közönséges, vagy kicsiny vagy éppen izléstelen alakban, olcsó áron.

Mert sok könyvre egyikünknek sincs szüksége, de a melyekre szükségünk van, azok a leg-

jobb papíron, tisztán nyomtatva és tartósan bekötve legyenek. Mert ha valóban nyomorúságban s elszegényedett sorban vagyunk is, midőn nehezen tartjuk fönn testünket, lelkünket, a mint hogy senki, a legszerényebb körülmények között sem ad asztalára szegyenkezés nélkül rossz bort vagy rossz húst: éppen úgy ne tartson polczán rosszúl nyomtatott és lazán fűzött könyveket; mert habár kevés a gazdag, mégis mindenki, a kiben becsületes igyekezet lakik: gondoskodni fog jó czipőről, jó keztyüről a maga és családja számára, erős szerszámról ígás vagy hintóslovai részére, és könyveinek tartós bőrkötéséről.

S minden fiatal ember előtt hangsúlyoznám, hogy mintegy háztartásának helyes és komoly kezdetéül oly korán, a mint csak teheti, a legszigorúbb gazdálkodással — habár lassanként — kezdje meg az egész életén át használandó könyvek gyűjtését; rendezze be kicsi könyvtárát, szobája összes butorai között a leggondozottabb s legékesebb darabot; minden kötetnek legyen meg a maga rendes helye, párkányára állítson valamely kis szobrot, s a házban mindenki, kezdve a gyermek legelső, legkorábbi leczkéitől, a saját külön irodalmi tulajdonának ép és számárfülek nélkül való köteteit könnyen meg fogja találni.

Ez az én nézetem a királyok kincstárának alapításáról, s az első előadás arra van szánva, hogy valamennyire szemlélhetővé tegyem e *kincsek használatát és értékét*; de a következőketőnek távolabbi célja is van; abban a remény-ségben irtam, hogy a mennyire egyszerű szavaimnak hatalmában áll, fölserkentsem Angolország ifjuságát, néhány gondolatot közölvén velök, épen megkezdendő életök céljáról s annak a világnak természetéről, melyet meg kell hódítaniok.

5. Ez a két felolvasás töredékes és rosszul van beosztva; úgy hiszem azonban, hogy nem terjengős, sem össze nem vonható. Főlényegük s a belőlük levonható tanulság mégis a III. előadás utolsó hat szakaszában van kifejtve, s arra kérném az olvasót, hogy azokat ne egyszer és ne kétszer olvassa át (inkább, mint a könyv bármely más részét), mert azokban sikerült legjobban kifejeznem azt, a mit ezentúl magam is erőmhöz képest követni szándékozom és a minék erejükhöz mért követésére igyekszem rábeszélni mindazokat, a kikre valami befolyásom van: az angol munkásokhoz szóló, ez év első napján megkezdett leveleimnek az lévén a célja, hogy, ha lehet, megindítsam ezt a mozgalmat ő közöttük is, hiven szövetkezve azzal az igazán megbízható

segítségel, melyben a magasabb osztályoknál részesülhetnek. Ezen §§-ra nézve legyen szabad kérnem, hogy a közelebbi múlt események tüzlángja mellett olvassák el a 117. §. meséjét és a 129—131 §§-at; megjegyezvén, hogy az orissai éhínségre vonatkozó állításom nem szóközi frázis, hanem hivatalos okiratokkal bebizonyított tény. Legalább ötszázezer ember halt meg a mi brit birodalmunkban, teljesen az előrelátás hiánya s a gondatlanság miatt. Jól véssék ezt emlékezetükbe s jegyezzék meg a modern gazdasági politika gyakorlatának s amaz összefüggésnek legjobb illusztrálásául, mely a *szükség* és a *segedelem* között fennáll. Azután kezdjenek a második előadáshoz; úgy hiszem, elég világos lesz mindvégig. Csakhogy a második előadás megírása óta olyan kérdések merültek fel a nők nevelése s jogai körül, melyek nagyban megzavarták az egyszerű lelkeket s a nyugtalanokat felizgatták. Olykor én is megkérdeztem gondolataimat ezekről s fölteszem, hogy a második előadás végére érve, néhány leány-olvasó röviden összegezni szeretné miképen gondolkozom én ezekről, s a dolgok mai állásában ezt meg is kívánhatja. Ezt mondanám én egy leánynak, a ki eléggé megbizik bennem, hogy elhigye, a mit vele közlök, vagy hogy megtegye, a mire felszólítom.

6. Először is: egy dologban légy teljesen bizonyos — hogy bármily sokat tudj, bárminő erényekkel dicsekedjél, s légy bármennyire jó: az Isten, a ki teremtett, a világ összes leányai közül nem választott ki arra, hogy különös tájékozást szerezz, az Ő természete és lényege felől. Nem született a föld felületének valamely felvilágosított pontján, a hol kicsiny korod óta valamely tökéletes theológiát magyarázhattak volna meg neked, a melyben minden, a mire tanítottak, igaz s minden, a mibe beleneveltek, helyes volna. Valamennyi elbizakodott és dőre hit között, mely hiú, kicsiny szivedbe esetleg bevonúl s ott megmarad, ez a legelbizakodottabb s a legdörébb — hogy az Égnek oly nagyon kedvence s a sorsnak oly kegyeltje voltál, hogy épen alkalmas pillanatban azon a bizonyos helyen születhetél, a mikor és a hol a legtisztább isteni igazság különválasztatott az emberi tévelygésektől; és papád gondviselés-szerűen ki volt választva, hogy annak a toronynak közvetlen közelében szerezzon házat, a mely alatt a szeplőtelen és örök igazságot nyilatkoztatják ki. Ne hidd, gyermekem; nem úgy van. Ellenkezőleg az igazság ez — bármily visszatetszőnek tűnjék is föl előtted — mig én előttem épen nem visszatetsző — hogy noha minden ruhád csinos, külsőd kedves, gondola-

taid szelidek, törekvésed jámbor, mégsem gondol reád többet vagy szeret téged jobban a nagy Teremtő és Úr, mint azt a szegény vörös, fekete vagy sárga teremtést, a ki vadon futkároz a pestises erdőkben vagy meztelenül a föld forró fövenyében; és hogy kettőtök közül valószínűleg kevesebbet tudsz Istenről te, mint ő; egyetlen különbség közöttetek csak az, hogy ő keveset gondolkozik arról, a mi igaz; te meg sokat arról, a mi téves.

Ez tehát az első, a miről bizonyosnak kell lenned, hogy nem vagy tökéletesen értesülve a minden lehető dolgok legrejtelmesebbjéről, és ha szerényen vagy illendően óhajtod viselni magadat, jobb, ha hallgatsz róla.

7. A második dolog, a miről bizonyos lehetsz, az: hogy bárminő jó légy, vannak hibáid; bármilyen együgyű légy, fölfedezheted ezeket a te hibáidat; s bármennyire jelentéktelenek legyenek azok, jobban igyekezhettél volna — nem is nagy fáradsággal, de türelemmel — megszabadulni tőlük. És ha egyáltalán bízol bennem, hidd el azt, hogy bármennyi hibát lelj vagy képzelj magadban, csak kettő az, a melynek fontos következményei vannak: a lustaság és a kegyetlenség. Talán önhitt vagy. Jó; a kevélységgel még sok jót lehet kivívni, ha csak nem vallási gőg az a te kevélységed. Vagy hiú

lehetsz talán; nagyon valószínű s igen kellemes azokra nézve, a kik bókolni szeretnek előtted. Vagy irigy vagy kissé; ez már valóban bökkenő, de hát majd mindenki az. Vagy talán egy csöpp rossz indulat lakozik benned, ezt igazán sajnálattal hallanám; de ha ismernélek, nyilván annál élvezetesebbé tenné társalgásodat. De bárminő légy, nem kell haszontalannak s nem szabad kegyetlennek lenned. Ha van valami, a miben a helyes és rossz fölötti elmélkedésnek hatezer esztendeje alatt bölcs és jó emberek megegyeztek, vagy a mit a tapasztalás által sorra fölfedeztek, az az: hogy Isten minden másnál kevésbé szereti a lusta és kegyetlen embert, hogy az ő első parancsa: «Dolgozzatok, míg világosság vagyon», a második meg: «Legyetek irgalmasok, hogy irgalmat találjatok».

8. «Dolgozzatok, míg világosság vagyon», különösen míg a reggel világossága tart. Kevés dolog csodálatosabb előttem, mint az, hogy az öregek sohasem világosítják fel a fiatalokat ezek ifjuságának értéke felől. Saját elmúlt napjaikat olykor érzélgősen sajnálják; olykor bölcsen elfeledik; gyakran balgán elnézők, gyakran balgán türelmetlenek a fiatalokkal szemben; gyakorta, még balgábban, ellenkeznek velük s korlátozzák, s csak elvétve ha óva intik őket.

Ne feledd, hogy legalább én figyelmeztettelek, hogy életed boldogsága, értéke, helyzete és sorsa a földön és az égben attól függ, miképen töltöd mostan napjaidat. Nem kell azoknak komoly napoknak lenniök, korántsem; — a fiatalok első kötelessége, hogy örvendjenek és kedvesek legyenek — sőt legyenek azok a szó legmélyebb értelmében ünnepnapok.

Értelmesen gondolkozó lény előtt nincs igazabb ünnep a virradat ünnepénél. De nem csupán a szónak szép értelmében, hanem jelleük és módjuk szerint legyenek ezek ünnepnapok. Vedd elő latin szótáradat s kerold ki benne ezt a szót: «*solemnis*», jól vésd lelkedbe értelmét s emlékeznél reá, hogy elmúlt életednek minden napja, visszavonhatlanul döntő a jóra vagy gonoszra; lelked szokásaira, erkölceire; és döntő arra, hogy a visszatekintés boldogító, édes legyen-e, vagy mind mélyebbre és mélyebbre ássa a barázdákat a gyötrelem vetése számára. Vigyázz tehát, egy napod se muljon el a nélkül, hogy magadat valamivel jobba ne tettet volna; hogy ezt tehesd, először is járj végére annak, hogy mi vagy te most. És ne csak fölületesen gondolj erre, hanem fogj tollat és papiroost s egész elhatározással készíts oly szabatos vázlatot magadról, a minőre csak képes vagy s lásd el a kelte napjának följegyzésével.

Ha megtenni nem mered, járj végére, miért nem mered s légy rajta, hogy lelked eléggé megerősödjék, nyiltan szembenézni önmagaddal lelkileg úgy, mint testileg. Nem tartok tőle, hogy a lélek kevésbé lesz élvezetes látvány, mint az arcz, s épen ezért alaposabb vizsgálatra is volna szüksége; így tehát mindenkor két tükör legyen öltöző-asztalodon s naponkint gondosan szedd rendbe előttük testedet és lelkedet. Az öltözködés után arra a napra túl vagy rajta, többé rá se gondolj; a mint füleid mellett szállonganak hajfürteid, kedélyed s gondolataid is akként járnak szabadon a napi teendők szerint, esetleg lehet szükségük egy második rendbehozatalra, de távol van tőlem afféle lelki zsebészűt ajánlani; mindig csak reggelenkint szedd rendbe magadat.

9. Őszintén, nyiltan ird le, minő vagy; legalább: minőnek képzeled magadat; nem időzvéen azoknál az elkerülhetetlen gyarlóságoknál, melyeket jelentékteleneknek mondtam s melyek a helyes élet befolyása alatt úgysis elsimulnak és elvesznek; csak épp, hogy meghatározhasd, legjobb belátásod szerint, mi van benned jó és mit lehetne jobbjá tenni. Látni fogod, hogy a pusztá elhatározás, nem lenni haszontalannak s a másokon való segítségnek tiszteletre méltó vágya, a leggyorsabb és leggyöngédebb módon fog

jobbá tenni. Így legelőször figyeld meg úgy az eszközöket, mint a képességeket, melyekkel másoknak segítségére lehetsz, figyelmesen olvasd el e könyvben a 74., 75., 19. és 79. §§-at s meg fogod érteni nézeteimet a zenéről és nyelvekről. Különösen a zenére nézve, csakhamar rá fogsz térni, minő személyes adomány szükségesség ahhoz, hogy szolgálatakrakész lehess; valószínű, bármennyire korlátolt legyen is tehetséged, van elég hangod s hallásod arra, hogy valamely előadott zenedarabnak egy kisebb részletét megjegyezd — és erre, mi a legelső teendő, képes is vagy. Tisztán és fegyelmezetten add ki hangodat s csak a helyességre ügyelj; sohasem a hatásra vagy kifejezésre, ha van benned kifejezésre érdemes szellem, majd kimutatja az magát a te énekedben; de most egyelőre még nagyon valószínű, hogy igen kevés oly érzésed van, mely egyéni kifejezést kívánna; egyetlen tennivalód, hogy tiszta hangú hangszerré képezd magadat, a kire mások nyugodtan rábízassák magukat. A rajzban épen így, mihelyt, a mily korán csak le bírod rajzolni valamely tárgynak valódi alakját és ezzel tulajdonságait megértetni másokkal vagy fölkelteni egy kicsi gyermek érdeklődését: élvezetesnek, gyönyörködtetőnek fogod találni a művészetet önmagáért, és emlékezőtehetséged, minden lelki

képességed meggyarapszik helyességben és határozottságban; míg, ha csak a dicséretre vágyva készítesz mutatós rajzokat, vagy csinosakat időtöltésből: rajzaidnak nem lesz reád nézve sem igazi érdeke, sem semmi nevelő hatása.

10. Majd tedd föl magadban, hogy e finomabb munkák mellett naponta olyanokkal is foglalkozol, melyek a szó közönséges értelmében véve hasznosak. Legelőször is alaposan tanuld meg a főzés mesterségét, minden élelmiszernek jó és káros tulajdonságát, elkészítésüknek legegyszerűbb és legjobb módját; ha idő engedi, menj és szegényebb családoknak segíts a főzésben; mutasd meg, hogyan lehet valamiből a legtöbbet jóízűen előállítani, mialatt gyöngéden téríted őket a rend és csinosság útjára s rábeszéled, hogy ha durva is, de rendezesen vasalt abroszt s a kertből egy-két szál virágot tegyenek az asztalra. Ha gondoskodtál tiszta abroszról, tisztaságtól ragyogó tányérok-ról s a középre egy tállal a saját főztödből: akkor kikérheted az engedelmet egy rövid asztaláldás elmondására; de ezzel azután a te vallásos segédkezésed be is legyen végezve.

11. Napodnak egy rövidke részét, oly rövidet, a milyen rövidet akarsz, csak aztán minden félbeszakítás nélkül, fordítsd a szegényeknek szánt erős és csinos ruhák készítésére. Ismerd

meg a hasznos szövetek tulajdonságait s megfelelő áron mindig a kapható legjobbat vásárolj. Több okból is tanácslom ezt — sokkal több okból, mint a hogyan itt kifejthetném — bizál bennem s olyan jól fogsz végezni mindent, a mint csak lehet: és ha a modern ipar nyomorúságos volta miatt megfelelő árért jót nem kaphatsz, végy nyers anyagot s add oda szegény asszonyoknak, hogy fonják, szőjjék meg neked, míg olyan jó kelmét nem kapsz, a melyben megbizhatol; aztán naponta dolgozgass e hasznos ruhákon, saját kezeiddel öltögetve, s olyan tartósra varrjad, a milyen tartósra csak lehet; s himezd ki vagy más módon ékesítsd szép varrással, hogy büszke lehess a művedre. És gyűjtsd össze ezeket a dolgokat mindaddig, míg azt nem hallod, hogy valamely tisztességes embernek ruhára van szüksége, a mi bizony keserves állapot; de ha épen tévednél is, ha érdemetlennek ajándékoznád a ruhát s azt hallanád, hogy a zálogoshoz vitte: az se baj; mert a zálogos ismét olyannak adta el, a kinek szüksége volt reá. Ez már nem tartozik reád; a te dolgod csak az, hogy ha egy félmeztelen gyermekét látsz, legyen a számára új és jó ruhaneműd, ha szülei megengedik, hogy megtanulja, mint kell azokat viselni. Ha nem akarják, tudd meg, miként jöttek ilyen gondolatra,

nagyon egészséges lesz rád nézve, hogy fontos kérdésekről bizonyosságot szerezz. Ha ezt egy ideig gyakoroltad, meg fogod érteni bibliád legalább egy fejezetének értelmét (Példabeszédek XXXI.) minden fárasztó magyarázat, prédikáció vagy elmélkedés nélkül.

Így tehát (s természetesen minden egyéb aprólékosságokban, a melyek elvégzésére saját otthonodban bő alkalmad van) a nap legnagyobb részét a legjobb igyekezettel szorgos munkálkodásban töltsed el, úgy hogy a nap multával oly önérzetesen mondhasd el, mint bármely paraszt, hogy a lustaság kenyerét nem etted.

12. Másodszor azt mondtam, ne légy kegyetlen. Talán azt gondolod, hogy erre nincs is eset; reménylem én is; nem valószínű, hogy meggondoltan rossz légy valamely teremtményhez; de, bár minden istenteremtése iránt jó akarsz lenni, gyakorta vagy mégis sokhoz kegyetlen. Kegyetlen, részben a képzelőtehetség hiánya miatt (sokkal ritkább és gyengébb e tehetség a nőknél, mint férfínál) s még inkább jelenben az önzésedre bátorítóan ható ama vallási dogma miatt, mely szerint minden, a mit jelenben szerencsétlenségnek tartunk, jó eredményre vezet; dogma, melynek az a gyakorlati eredménye, hogy azért nem kevésbé komolyan igyekezünk a minket közvetlen érintő kellemet-

lenségeket elhárítani, de rendithetetlen megnyugvással szemléljük a dolgok lefolyását, ha valaki másról van szó.

13. Nem valószínű, hogy a gondosabb szellemi nevelés sokáig abban a hitben engedje felnőni a fiatalságot, hogy a maguk részéről valamely veszélyben vagy bajban bizhatnak az isteni gondviselésben, míg körülöttük mások elvesznek épp e gondviselésnek hiánya miatt; de azért lehet, hogy sokáig nem találják még meg az igazi jó cselekedetek útját és sokáig fogják még saját bajaikat olykor-olykor, a mások szenvedését azonban mindig, oktalan türelemmel tekinteni, tévedésben lévén a valódi rossznak örök és javíthatatlan természetére nézve. Gondosan figyeld meg tehát a dolgot; van olyan foka úgy a szenvedésnek, mint a bűnösségnek, mely egyaránt legyőzhető s a melyet akár megpróbáltatásnak vagy gyakorlatnak is tekinthetünk. Ujjaid reszketnek, ha fagyos reggelen a szabadba mégy, de annál melegebbek azután, tagjaid elfáradnak az egészséges munkában, de annál jobban esik a pihenés; próbára vagy téve, ha várnod kell valamely megígért jót, de annál édesebb aztán, ha megjön. Csakhogy e kísérlet bizonyos ponton túl nem folytatható: ha t. i. tulságos fokban árad kezeidre a hideg és ujjaid tönkremennek a fagytól. Csak egyetlen

egyszer fáraszd ki magadat a kimerülésig, s tagjaid egész életedben sem nyerik vissza előbbi frissességüket. Fejlődjék a szívbaj egy bizonyos ponton túl: a szív elveszti életét mindörökre.

14. Nos, a rossznak igaz lényege ebben a gyógyíthatatlanságban rejlik. Oly bánat vagy bűn az, mely a halálban végződik s a meddig a mi tudásunk vagy értelmünk elér, a véteknek és a szenvedésnek bizonyára sok olyan formája van, a mely másként nem végződhetik. Csakugyan tudatlan és vak teremtmények vagyunk s nem értjük, mi jó gyökerezhetik a jelen szenvedéseiben vagy a jelen vétkeiben; de a mit nem tudhatunk, azon ne is töprenkedjünk. Képzeljük el, hogy csalók és gyilkosok valamely távoli világban az emberiség magasabb fokára emelkedhetnek, mint a milyet a gyilkosság vagy csalás nélkül sikerült volna elérniök; csakhogy nem szabad ez eshetőség által vezéreltetni tetteinket. Mindenesetre szép remény, hogy a kapunk előtt nyomorban sinylődő koldus egykoron a paradicsom kapuin belül nyerhet üdülést; csakhogy az a Mester, a kinek szavai egyedül szerzik meg azt a tekintélyt ezen mi hitünk számára, sohasem tartotta áldásnak a betegséget; az éhezőt nem utasította el kielégítetlenül, sem a megsebzettet gyógyíttatlanul.

15. Hidd meg, hogy a cselekvésnek egyetlen igaz elve, ha a jót, rosszat úgy szemléljük, a mint a természetes érzésünk sugalja, midőn iparkodik előmozdítani az egyiket, legyőzni a másikat olyan határozott igyekezettel, mintha más világ nem is léteznék, csak ez.

Mindenek fölött szabaduljatok meg attól a képtelen gondolattól, hogy az Ég közreműködésének nagy hibák kiegyenlítésében, míg törvényei a jelentéktelen hibák megtorlásával végzik körülöttünk körforgásukat. Ha egy tál ételt gondatlanul készítesz el, nem várod, hogy a Gondviselés tegye izessé; ha balgaságok évei után rossz útra terelted életedet, épen úgy nem kívánhatod az Istenség beléavatkozását, hogy végre is mindent jóra fordítson. Határozottan állíthatom, hogy a világ nincs ily módon berendezve; a nagy tévedések következményei épp oly bizonyosak, mint a jelentéktelen tévedések következményei és saját egész életed boldogsága, valamint mindazoké, a kiknek életére befolyással vagy, a szó legszorosabb értelmében véve a te saját józan eszedtől és belátásodtól függ, épen úgy, mint valamely ünnepélynek rendje és sikere.

16. Komolyan és bátran gondold meg ezeket a dolgokat s igaznak fogod találni; és igaznak találván, ép oly komolyan gondold az életben

elfoglalt saját helyzetedre. Fölteszem, hogy a közép- vagy felsőbb osztályhoz tartozol és visszarettennél egy alacsonyabb környezetbe való sülyedéstől.

Talán azt képzeled, hogy nem rettennél vissza, kivált ha nagyon jó, bátor szívű és regényességre vagy hajlandó, de az sem volna helytelen, ha épen visszarettennél is. Úgy gondolom, van jó élelmed, csinos lakószobád, vannak csinos öltözékeid és kerül alkalmad minden okos és egészséges élvezet megszerzésére; ezeken felül valószínűleg szelid és háladatos is vagy és naponkint meg szoktad köszönni Istennek ezeket a dolgokat. De miért mondasz neki köszönetet? Azért talán, mert úgy látszik, azt hiszed, hogy kiválasztott kedveltje vagy? Hálaadásod lényege ez: «Isten, hálaát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint más leányok; nem azért, mert kétszer bőjtölök hetenkint, míg ők ünnepelnek, hanem, mert én hétszer ünnepelek hetenkint, míg ők bőjtölnek» és bizonyos vagy benne, hogy mennyei Atyád előtt tetsző módja ez a hálaadásnak? Gondold csak el, hogy valamely édes testvéredet, Luciát vagy Emiliát, elűzve látod földi atyád házából, éhezve, elhagyatva, megtört szívvel; s édes atyád szobájába lépve, minden reggel így szólanál hozzá: «Milyen jó

vagy te, édes atyám, hogy megadod nekem, a mit Luciának meg nem adsz,» bizonyos vagy felőle, hogy atyád — bármi oka volna is különben testvéredre haragudni — meg volna elégedve ezzel a köszönettel, vagy jól esnék neki ez a dicséret? Vagy épen csakugyan olyan biztos vagy benne, hogy te vagy az ő kedvence? — tedd föl, hogy mégis épp úgy szereti a szegény Luciát, mint téged s hogy az ő fajdalmával csak téged akar próbára tenni; testvéredre talán egyáltalán nem is neheztel, de rád komolyan haragszik és különösen a te hálálkodásaidért? Nem volna jó, ha e helyezted fölött gondolkoznál és pedig a legkomolyabban; s még inkább, ha hinni óhajtasz abban a bibliai mondásban, melyet a papok oly nem szívesen alkalmaznak beszédeikben: «Mely nehezen mennek bé az Istennek országába, a kiknek gazdagságuk vagyon?» De egyáltalán nem hiszel benne mindaddig, míg meg nem tudod, hogy az Isten országa — «nem ételben, nem italban áll, hanem igazságban, békességben és a Szent-Lélek örömeiben» — és míg meg nem tudod azt is, hogy ez öröm nem áll feltétlenül a templomba-járásban vagy dicséretnek éneklésében, hanem úgy lehet inkább a táncban vagy tréfában, egyszóval valamiben, a minnek bírását megérdemelted, vagy a mit fölládozni

is kész vagy; de semmi olyan örömben nem telhetik kedved, a mely elkülönít embertársaidtól, a mely az ő megalázásukkal emel föl téged, a mely kizár az ő bajukból, vagy jól esik neked az ő szomorúságuk idején.

17. Gondolj ezekre s hiszem, lesznek napok, midőn érezni fogod — nem a részvétnek azt a beteges szenvedélyét, a mely feketeruhás irgalmas testvérré lenni késztet, hanem érezni fogod inkább az örök joságnak olthatatlan tüzét, a mely vidámmá teszen. Nem szólok én kicsinyléssel az irgalmas testvérekről; jól tudom, milyen jók és mennyivel tartozunk nekik; de mind ez a hivatásos erény (kivéven, ha elkülönített voltuk vagy egyesülésük a munka sikere érdekében szükséges) valójában rossz s a gyakorlatban inkább csak eltakarója a betegség fekélyeinek, a melyeknek létezniök nem volna szabad; egyszersmind a könnyelműségre is bátorítja a kevésbbé kiváló nők egész seregét, elhittetvén velük, hogy vagy a fekete zászló jelében lehetnek jók, vagy nem jók semmire sem. Viselj jelmezt, ha épen kedved tartja, de legyen az vidám és csinos; szived szerint légy irgalmas-testvér, minden fátyolos vagy hangzatos kijelentés nélkül.

18. Míg előszóm befejezése előtt szünetet tartok — egy-két oly pontra gondolván, mely-

ről írni nem könnyű feladat — egy francia nőtől levelet találok a «Times»-ben, mely olyan szépen mondja el mindazt, a mit én szándékoztam elmondani, hogy leírom úgy, a mint előttem van:

«Uram, — gyakran mondják, hogy a példa többet ér a sok beszédnél. — Vajjon el fognak-e ítélni, ha kiemelek egyet, mely előttem épen most nagyon szembeötlő s nem tehetek róla, ha bármily fájdalmasan esik is, leköti figyelmemet.

«A francia társadalomnak és jelenlegi fényűző szokásainak, költségeinek, öltözködésének, féktelen pazarlásának nagy és szomorú része van a romlottság, nyomor és elzüllesztés jelen válságában. Ha a mi «ménagère-ünk (életmódunk) például szolgálhat egy angol háziasszony előtt, azt bizony, sajnálattal mondom, épp oly kevésbé állíthatjuk oda követésre méltó mintának, mint társadalmunknak egy másik típusát.

Keserves érzés bolygathat sok francia asszonyt, kinek fényűző s pazarló szokásokban eltelt napjai véget értek s kinek a régi fényes életből származó számlák súlyos teherrel nehezdednek öntudatára, ha ugyan nem erszényére.

«Minket tetőtől talpig elborított a baj. Szerte, az egész országban, nagyon is nagy sikerrel követték a legelőkelőbb hölgyek példáját.

«Minden év meghozta a maga különöz öltözékeit, mind pazarlóbb szórakozásait, egyre emelkedő különféle kiadásait. A társaság hangja, életmódja, önérzete mind mélyebbre és mélyebbre sülyedt. Mind jobban és jobban közeledik egymáshoz a *világ* és *félvilág* az elegáns szórakozásokról szóló hirlapi tudósításokban, botránys pletykákban, lóversenyeken, bemutató előadásokon egymás öltözékeinek, hangjának és berendezkedésének utánzásában.

«Az anyagi erőt meghaladó módon élni: megszokottá, majdnem szükségessé vált, mert mindenki versenyezni akart másokkal, ha nem is birná tulszárnyalni őket.

«Mindennek az eredményét szerencsénk szétomlásában láthatjuk, aláhanyatlásában mindannak, a mit nagynak, nemesnek ismertünk.

«Mélyen áthatva attól, a mit saját hazám szenvedett s a minek ki volt téve, aggodalommal látom jelentkezni Angliában is a mi megszokott bűneink jeleit. Festék és *chignon*, póriás modor és *vaudeville*, a félvilág hölgyeinek névszerinti ismerete, kétes erkölcsű művek olvasása, magukban véve csekély jelentőségű vétések, noha nem sok év előtt még nagyon is vétkes dolognak tartottuk volna őket, mégis serény, csalogató vezetők egy igen veszedelmes uton.

«Szeretném, ha minden angol nő tudná, mily nagyra becsüli őket a külföld — mily magas véleményt, tiszteletet és becsülést táplálunk mi idegenek az ő elveik, leányaik üde, tiszta ártatlansága, szeretetreméltó gyermekeik egészséges ifjúsága iránt.

«Hadd illusztráljam ezt egy rövid példával, mely hozzám igen közel játszódtott le. Az 1848-iki forrongások idején Párisban minden házban fegyver után kutatott a csöcselék. Abban, a melyben én laktam, egy sem volt, a mint a házmester ismételve biztosította is erről a tomboló s kételkedő «republikánusokat». Már kezdet akartak emelni reá, mikor a hangos szóváltásra az asszony, egy angol nő, bátran előrelépett s biztosította őket, hogy nincs náluk fegyver elrejtve: «Ön angol nő, hiszünk önnek; az angol nő mindig igazat szól», hangzott rögtön a válasz s a lázongók nyugodtan távoztak.

«Nos, Uram, vádolhatnak-e igazságtalan ítélettel, midőn az Önök országában — melyet szeretünk és csodálunk, — a mint e sorok is tanúsítják, az angol életben bizonyos új jelenségek sajnálatos ellenmondáskép tűnnek föl előttem?

«Távol áll tőlem mind az ellen szót emelni, a mi az életet szeretetreméltóbbá és, ártalom nélkül, kellemesebbé teheti. Semmit sem szere-

tek jobban, mintha a nő csinosan, elegánsan, a lehető legjobb színben lép előm, a legszebb ruhában, melyet izlése s erszénye neki megenged, vagy vidám, üde leányaik, a mint félelem nélkül, biztosan ülik meg a paripájokat vagy ékesítik házaikat oly csinosra, mint az csak az igyekezet, a gondosság s finomult izlés segítségével lehető.

«Megpróbáltatásainkat a túlhajtások okozták s a magunk példájával akartam Önöket figyelmeztetni, csekély viszonzásaképp annak a vendégszeretetnek és barátságának, melyet szerencsétlenségünk idején tanúsítottak irántunk.

«Bár szívesen fogadná az angol nők ezen soraimat is, melyeket újévi üdvözlötül küld.

Decz. 29.

Egy francia nő.»

19. Ez tehát a lényege annak, a mit leánybarátnőim meggyőzéseül elmondani akartam; saját lelkem mélyén azzal a tudattal, hogy el-eddig biztos vezetőjük voltam.

Más és idősebb olvasók előtt szükséges még néhány szót mondanom, hogy voltaképen mi szolgáltatott alkalmat nekem ilyen dolgokról véleményt formálnom, avagy jogot, szólanom róluk; mert hiszen alapjában igaz, hogy sokat,

a mit a nőkről írtam, csak sejtelem sugallata után írtam. Egy okos és kedves angol nő mondta nekem a «Szezámok és Liliomok» első megjelenésekor: bizonyos felőle, hogy a «Szezámok»-nak meglesz a hasznos eredménye, míg a «Liliomok»-ban olyasmiről írtam, a miről semmit sem tudok. S ez bizonyos mértékben igaz is volt, valamint az is, hogy ez a művem részrehajlóbb, mint általában a többi; mert valamint Ellesmere az ő beszédét — az interventió mellett, nem másként mondotta, mint a hogyan érezte, de alapjában véve mégis csak Gretchen kedvéért tartotta: úgy írtam én a «Liliomokat» is egy leány kedvéért; és ne lett volna az ő reá s mellette még egy bizonyos dologra való emlékezés, talán egy-egy részlet másképp is szólna most a «Liliomok»-ban, mert az évek múlása alatt alkalmam volt, — némely tekintetben kellemetlennek tartom ezt, egyéb másban szerencsének, mert az tett képessé sokkal tisztábban fogni fel a történelmet — meglátni a nőben rejlő legnagyobb gonosztságot, míg én végtelen jóságában hittem. A legjobb nőt természetesen legnehezebb megismerni; többnyire csak a férje boldogsága, gyermekei nemeslelkűsége által; az idegen csak tisztelheti őt, de meg nem ismerheti és saját otthonán kívül olykor szinte hatástalannak látszik.

Mégis: azok egyikének segítsége nélkül, a kinek ez a könyv ajánlva van, nyilván rég elérkezett volna az a nap, hogy nem írnék és nem gondolkoznám többé.

20. Más részről a mai kor divatja mellett nagyon is kézzelfoghatóan láthatja minden férfi, a mi az asszonyi természetben oktalan és közönséges; korábbi műveim némi festői színezete a nőnek legüresebb elragadtatásaival ismertetett meg, és későbbi életem változásai alkalmat nyújtottak az asszonyokat megfigyelnem súlyedtségükben és bosszúálló természetükben. És ezek fölfedték előttem a görög és assyr tragédiák legsötétebb titkait. Láttam őket elhagyni házias békéjüket a fényüzésért, köteles szerete-tüket az ájtatosságért; láttam anyát gyermekei-hez hűnek, mint Medeát; gyermekeket, engedelmeseknek szüleikhez, mind Herodias leánya; de bizalmam mégis rendületlen maradt a természetnek értékes voltában, mely tévedéseiben ily végzetes és a «Liliomok» szavait változtatlanul meghagytam, azt tartván mindazáltal, hogy az a férfi nem élt igazi életet, ki nem tisztult meg egy nő szerelmében, kit nem edzett meg annak bátorsága és nem irányította tapintata.

21. Hogy én mi lehettem volna ilyen segítséggel? — e hiábavaló gondolatnak ritkán enge-

dem át magamat; de hogy mi vagyok, mióta a tanító feladatait vállamra vettem: elég ha az olvasó ismeri meg abból, a mennyit el birtam mondani.

Nem igazságtalan, nem rosszakaratú és nem ámitó a rend, a munka és béke kedvelője. Úgy hiszem, ennyi elég, hogy jogom legyen mind azt elmondanom az erkölcsi kérdésekről, a mit elmondani szándékozom; többet csak határozott életrajzi részletekkel mondhatnék el, de a mely életrajzot egyedül egy szerencsés és (a szó egyszerű értelmében vett) hibátlan élet igazolhatna; s az enyém nem volt sem az egyik, sem a másik. Mégis, ha valaki az emberi lélek szétszórt kézíratait lapozván, bensőbben akar megismerni engem, ezt megteheti, ha megtudja: a multnak történelmében minő emberek iránt vagyok én a legmelegebb rokonzérettel.

Hármat nevezek meg.

Mindenben, a mi bennem legbensőbb, leg erősebb — a mi munkámra képesített, és igaz valómra árnyéket avagy fényt vet — rokonzérettel hajlok Guinicelli Guidóhoz.

Alapjellememhez és természetemhez képest: a dolgokról, a népről való felfogásomban Mar-montelhez hajlok.

Föllobbanásaimban és esetleges érzelmeimben,

a dolgokról és népről való gondolataimban, Dean Swifttel találkozom.

A ki megtudja érteni e három ember lényét, az megértheti az enyémet; és ennyit kijelentvén, nyugodtan bizom életemet és munkáimat az emlékezetre vagy feledésre, már a mit hatásuk megérdemel.

.Denmark Hill, 1871 január.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. FELOLVASÁS.

Szezámok.

Királyok kincstáráról.

«Legyen mindnyájatoknak egy
szezámkenyere — és tiz fontja.»

Lucián: «A halász.»

1. Első kötelességem ez estén bocsánatukat kérnem annak a czímnek kétértelmősége miatt, melyen e felolvasás tárgya hirdetve volt. Mert valójában nem szándékozom uralkodóktól ismert királyokról tartani előadást, sem gazdagságot jelentő kincsekről, hanem a királyságnak egészen más neméről, a gazdagságnak egészen más anyagáról, mint a melyeket e kifejezéseken rendszerint értünk. Figyelmüket kérném egy pillanatra s bizalmukat, hogy — mint olykor teszszük, egy jó barátunk akarván megmutatni valamely vidék kedvelt pontját, csekély ügyességgel elrejttessem egyelőre azt, a mit megmutatni szándékozom, míg váratlanul a kanyargó ösvény legszebbik pontjára érkezünk. De — minthogy nyilvános előadásban gyakorlott emberektől hallottam, hogy a hallgató soha sem

fárad el annyira, mintha oly előadót kell figyelemmel követnie, a ki czéljáról eleve föl nem világosítja — mihamar levetem a könnyű álarcot s kimondom nyíltan, hogy a könyvekben rejlő kincsekről kívánok Önök előtt szólni: meg arról a módról, melyen azokat fölfedezhetjük és elveszíthetjük. Komoly tárgy, mondják Önök, és terjedelmes! Igen is: oly terjedelmes, hogy határait körvonalozni sem igyekezem. Csupán néhány egyszerű gondolatot akarok Önök elé terjeszteni az olvasásról, a mely gondolatok napról-napra mind határozottabban tolnak elmémbe, midőn figyelemmel kísérem a közvéleménynek a nevelés eszközeinek folytonos gyarapítására irányzott áramlatát s az ennek megfelelően mind gazdagabb fejlesztését az erre törekvő irodalomnak.

2. Véletlenül különböző osztályok ifjúságának iskoláival vagyok összeköttetésben. Sok levelet is kaptam szülőkötől, gyermekeik neveltetésére vonatkozólag. Meglepetve látom ezen levelek halmazában, hogy a szülők gondolatában mekkora tért foglal el «az életben való helyzet» gondolata, különösen az anyák véleményében. Az életben ilyen vagy amolyan állást biztosító nevelés ez a frázis, ez a vezető eszme fordul elő mindenikben. A hogyan én fogom fel ezt a kérdést: a szülők sohasem töreked-

nek a már magában jó nevelésre. A levelek írói épen a föltétlenül helyes nevelés eszméjéhez ritkán bírnak fölemelkedni. Hanem oly nevelésre, a mely fiam hátára jó kabátot szegezzen; mely képessé tegye arra, hogy kétszeresen elzárt ajtókon bizalommal becsöngethessen; mely végül módot nyújtson neki arra, hogy saját lakását is bírja ily kétszeresen elzárt ajtókkal látni el, szóval, a mely képesíti őt, hogy előrehaladjon az életben; ez az, a miért térdre borulva esedezünk; — ez az, a miért imádkozunk.» Úgy látszik, hogy soha sem jut eszébe a szülőknek, hogy lehet oly nevelés, mely már magában véve annyi, mint az életben való előhaladás. Lehet egy másik, a mely talán a Halál felé való haladás és hogy ezt a voltaképeni nevelést sokkal könnyebb elérni, vagy megadni, semmint képzelik, ha egyszer helyes úton indultak el, — míg semmi áron, semmi esetre sem érhető el a jó nevelés, ha egyszer rossz irányba terelődött.

3. Valóban úgy látom, hogy ebben az üzleti étellel legjobban elfoglalt országban az elmékre leghatékonyabb és leginkább uralkodó eszmék közül legelső, — vagy legalább az, melyet legteljesebb nyíltsággal bevallanak és legnyomatékosabban hangoztatnak, mint az ifjúság törekvésének legméltóbb ösztönét, — «az életben

való előmenetel» eszméje. Kérem Önöket, vizsgálják meg velem együtt, mit tartalmaz ez eszme a gyakorlatban és mit kellene annak magában foglalnia?

Tehát gyakorlatilag: «az életben való előmenetelen» értjük: az életben való kiemelkedést: oly helyzet elérését, melyet mások tiszteletreméltónak vagy előkelőnek ismernek el. Ez előmenetel alatt általában nem értjük a pusztán pénzszerzést, de igenis azt a közhiedelmet, hogy sokat szereztünk. Nem nagy czélok elérését, csak annak látszatát, — egy szóval: a köztetszésre való szomjúságunk kielégítését. Ez a szomjúság, míg egyfelől a nemes lelkek legjelentéktelenebb gyöngéje, másrészt legfőbb gyöngéje a gyöngé elméknak. Egészben véve a legerősebben ösztönző befolyás az emberiség legnagyobb átlagára: a fajok legnagyobb haladása mindig a dícsvágyra vezethető vissza, — legnagyobb katasztrófáik viszont az élvezetek hajhászására.

4. Én nem akarom elítélni vagy támadni ez ösztönt. Csupán észrevétni akarom Önökkel, mint fogódkik bele minden haladás és főként minden modern haladás gyökereibe. A hiúság élvezete ez, mely nálunk a munka ösztöne, a pihenés balzsama; oly közelről érinti életünk fő rugóit, hogy hiúságunk megsebzéséről min-

denkor (és méltán) mint halálosról beszélünk; «halálos sérelemnek» nevezzük, ugyanazzal a kifejezéssel élve, a melylyel az üszkös s gyógyíthatatlan testi sérülést jelöljük. És bár lehetnek közöttünk, a kik eléggé természetbuvárok, hogy fölismerjék e szenvedélynek különféle hatását az erélyre és egészségre, véleményem szerint gyakran a legtiszteletreméltóbb emberek is beismerhetnék irányzó ösztönül ennek vezető hatalmát. A tengerész általában nem csak azért óhajt kapitány lenni, mert tudja, hogy a hajót jobban bírja kormányozni, mint bármely más matróz a födélzeten. Kapitány akar lenni, hogy kapitánynak czímezzék. A lelkész rendszerint nem azért akar püspök lenni, mintha tudná, hogy más kéz nem volna képes a püspöki meggyét oly szilárdan vezetni át a nehézségeken, mint az övé. Püspök kíván lenni, első sorban azért, hogy «Eminentiadnak» neveztessek. És egy fejedelem leggyakrabban nem azért óhajt királyi hatalmat szerezní, mert úgy hiszi, hogy nálánál jobban senki sem szervezheti az államot, hanem röviden csak azért, mert az «Ő Felsége» czímet óhajtja hallani minél több ajakról. Ez tehát a legáltalánosabb felfogás az «életben való előmenetelről». Mindenek előtt állásunkhoz képest ennek a hatalma juttat bennünket az előmenetelnek ama mellékes ered-

ményéhez, melynek a neve: «bejutás a jó társaságba». Jó társaságba akarunk jutni, nem hogy jó társaságunk legyen, hanem hogy láthassanak benne; és jóságáról való felfogásunk főként előkelő voltához van kötve.

Megbocsátanak, ha itt megállok egy pillanatra, egy kérdést vetvén föl, melyet, félek, vakmerőnek fognak tartani. Előadásomban nem mehetek tovább, míg nem érzem vagy tudom, hallgatóim mellett vannak-e vagy ellenem. Kezdetben mindegy; de már most tudnom kell, hogyan gondolkoznak. S szeretnék végére járni e pillanatban, vajjon úgy vélekednek-e, hogy az emberi cselekvések rugóját nagyon is alacsonyra helyeztem? Ez estén elhatároztam, hogy elég alacsonyra helyezem, hogy valószínűvé tegyem, mert gyakran megtörtént, midőn a politikai közgazdaságról szóló műveimben föl tettem, hogy egy kis becsületességre, nagylelkűségre — vagy arra, a mit «erény»-nek szoktunk nevezni — számíthatunk, mint az emberi cselekedetek rugójára, akadtak, a kik így válaszoltak: Arra ne számítson; az nincs meg az emberi természetben; ne higgye, hogy az emberekben van egyéb közösség, mint a szerzési vágy és az irigység; semmi egyéb nincs rájuk észrevehető befolyással, csak kivételesen vagy az üzlet körén kívül eső dolgokban. Ezekhez képest

alacsonyra vettem má este a mértéket; de tudnom kell, hogy midőn ezt teszem, igazat adnak-e nekem. Hadd kérjem meg tehát azokat, kik úgy tartják, hogy a dicsőség vágya általában a legerősebb rugó az előmenetelre való törekvésre az emberek lelkében, míg bármely kötelesség teljesítésének becsületes vágya, másodszorban áll — tartsák föl kezeiket. (Körülbelül 10—12 kéz emelkedik föl. A hallgatóság részben nem bizonyos a felolvasó komolysága felől, részben tartózkodik véleményét kimutatni.) Teljesen komoly vagyok. Valóban tudni óhajtom, hogyan gondolkoznak; különben megfordítva a kérdést alkothatok magamnak ítéletet. Kérem, tartsák föl kezeiket azok, kik úgy tartják, hogy a kötelességérzet az első, a dícsvágy a másodrangú ösztön? (*Egy* kéz emelkedett föl válaszul a felolvasó felé.) Nagyon jól van! Látom, hogy egyetértetek velem s nem merültem túlságosan mélyre. Nos tehát: a nélkül, hogy további kérdésekkel zaklassam önöket, föl merem tenni, hogy önök a kötelességérzetet második vagy harmadik indítékul tekintik. Azt tartják, hogy valamely hasznos cselekedet, vagy valamely igazi jó után való vágyakozás, valóban létező, habár az előmenetelre való törekvés tekintetéből a legtöbb embernél mégis csak másodrangú mellékgondolat. Meg fogják engedni,

hogy egy valamennyire tisztességes ember működési térre és hivatásra vágyódhatnak — legalább bizonyos mértékben — tisztán csak azért, hogy jót tehessen és inkább óhajt összeköttetésbe lépni értelmes és jó nevelésű emberekkel, semmint esztelenekkel és tudatlanokkal, tekintet nélkül arra, látják-e őket az értelmes emberek társaságában vagy sem. És végül meg nem zavartatva a barátok értékéről és a társak befolyásáról szóló közhelyek ismételése által, kétségkívül meg fogják engedni, hogy boldogságunk és hasznosságunk általában attól az őszinte óhajtásunktól függ, hogy barátaink hívek, társaink okosak legyenek — s attól a komolyságtól és előrelátástól, melylyel mind a kettőt megválasztjuk.

6. De megengedvén, hogy úgy akarjunk, mint érzékünk megvan arra, hogy barátainkat jól megválasszuk: közülünk vajjon hánynak áll ez egyúttal hatalmában is? Vagy legalább: a választás a legtöbb ember részére mily szűk körre szorul! Majdnem minden összeköttetésünk a véletlentől vagy a szükségességtől függ s szűk körnek korlátai közé van szorítva. Nem ismerhetjük meg azokat, a kiket választani szeretnénk; s azokat, a kiket ismerünk, nem találhatjuk oldalunk mellett, midőn legnagyobb szükségünk volna rájuk. Az alantabb állók szá-

mára az emberi értelmiség minden magasabb köre csak olykor s részben nyílik meg. Véletlen szerencséből sütkérezhetünk valamely nagy költő fényének visszaverődésében s hallhatjuk hangjának csengését, és intézhetünk egy kérdést a tudomány emberéhez, hogy jóindulatú választ nyerjünk tőle, vagy kényszeríthetünk tíz percnyi beszélgetésre valamely minisztert, a kitől esetleg hallgatásnál kevesebbet érő, kétértelmű szavakat kapunk; vagy részesülhetünk az életben egyszer vagy kétszer abban a kiváltságban, hogy virágokat hintsünk valamely hercegasszony útjára, vagy felfogjuk egy királyné kegyes pillantását. És mégis esekedve vágyunk e pillanatnyi sikerekre; éveinket, erélyünket, képességeinket fecséreljük el ezeknél nem sokkal többet érő dolgokra — míg azalatt állandóan nyitva van előttünk olyanok társasága, kik addig társalognak velünk, míg csak kedvünk tartja, tekintet nélkül rangunkra, vagy foglalkozásunkra; — s a kik beszélgetnek velünk legjobb kifejezéseikkel az ő szívükhöz legközelebb fekvő dolgokról. És mivel ez a társaság oly számos és oly nemes és várakoztathatjuk körülöttünk napokon keresztül [királyok és államférfiak, kik türelmesen várakoznak, nem hogy kihallgatást adjanak, de hogy nyernének!] egyszerűen rendezett szűk előszobában:

könyvespoleczunkon állva, rá sem figyelünk e társaságra s talán napokon át sem hallgatunk szavaikra, a melyeket hozzánk intéznének.

7. Talán azt mondhatnák Önök nekem, vagy gondolhatnák magukban, hogy az a közöny, melylyel a nemeseknek e meghallgatást kérő társaságát szemléljük, s az a kedvtelés, melylyel a bizonyára hétköznapi társaságot követjük, mely lenéz minket vagy semmire sem tanít, azon alapul, hogy az élő emberek arczát láthatjuk és hogy ők maguk azok, nem pedig az, a mit mondani akarnak, a kikkel bizalmas lábon állani szeretnénk. Pedig nem úgy van. Tegyék föl, hogy sohasem láthatnák arcukat; — tegyék föl, hogy elhelyezkedhetnénk egy miniszter szobájában vagy egy herczeg termében egy védfal mögött: nem örülnének-e, hallván szavaikat, habár meg is volna tiltva elhagyni a védfalat? S ha ez a védfal valamivel kisebb, négy rész helyett kettőre van hajtva s Önök azon két fődél közé rejtőzhetnek, mely egy könyvet tart össze s hallgathatják napokon át, esetleges csevegés helyett a legbölcsebb emberek tanult, határozott, válogatott kijelentéseit: a kihallgatás ezen nemét, a nemes, bizalmas tanácsot, Önök megvetnék!

8. De talán erre azt fogják mondani, hogy azért vágnak ezeket hallgatni, mivel az élő

ember olyan dolgokról beszél, melyek közvetlenül érdeklík Önöket. Pedig ez nem lehet, mert mulandó érdekü tárgyakról élő ember is sokkal jobban tudja írásban kifejezni az ő közlendőit, mint a hanyag beszélgetés közben. Mégis megengedem, hogy ez az ösztön befolyással van Önökre, a mennyiben azokat a gyorsan kelt és mulandó írásokat jobban becsülik, mint a lassú gonddal írott maradandó írásokat, melyeket voltaképp könyveknek hívnak. Mert minden könyv két osztályba sorozható: a ma és az örökkévalóság könyveire. És — jegyezzék meg ezt a megkülönböztetést — ezen nem épen csak minőségük különbségét kell érteni. Nem csupán a rossz könyv nem tartozik az örökkévalóságra szánt könyvek sorába, de a jó sem. E megkülönböztetés a fajtára vonatkozik. Van jó könyv a mára és van jó minden idökre; van rossz a mára és rossz, a mely örök idökre szól. Mielött tovább mennék, meg kell határoznom e két fajt.

9. A mára szóló jó könyv — a rosszról nem szölok — egyszerüen az olyan egyénnek hasznos vagy kellemes társalgása, a kivel Önök másként nem társaloghatnak. Gyakran igen hasznosak, midön azt közlik Önökkel, a mit tudniok kell; gyakran nagyon kellemesek, mint ha csak egy velünk érzö jó barát szölna belöle

hozzánk. Ragyogó utirajzok; napi kérdések jóindulatú és szellemes megvitatása; elbeszélések alakjában írott megindító vagy szenvedélyes mesemondások; a multak történetében tényezőként szereplő személyek nyilatkozatai a tényekről, a mának mindezen könyveire, melyek abban az arányban, a melyben a műveltség mind általánosabbá lesz, s mindjobban szaporodnak — a jelenkornak e legsajátabb tulajdonaira elfogulatlan hálával tekinthetünk, avagy őszintén szégyenkezhetünk, ha jó hasznukat nem vettük. De a lehető legrosszabbra használtuk akkor, ha megengedtük, hogy az igazi könyvek helyét bitrolják; mert, nyíltan szólva: nem is könyvek ezek, csak jól nyomatott levelek vagy ujságok. Barátunk levele lehet élvezetes vagy szükséges — ma; de, hogy megőrzésre érdemes-e, meggondolandó. Az ujság nyilván jó olvasmány a reggeli idejére, de bizonyára nem az egész napra. S habár ezek, egy könyvbe kötött hosszú levelek, melyek oly érdekes följegyzéseket közölnek Önökkel a múlt évről, a fogadóról, az utakról, időjárásról vagy ugyanazt a mulattató történetet beszélnek el, vagy egyik-másik esemény valódi körülményeit adják elő — ezek, habár alkalomszerűen értékesek is, de egyáltalán nem «könyvek» a szó valódi értelmében s olvasásuk szintén nem a

szó valódi értelmében való «olvasás». Alapjában a könyv nem is elbeszél, hanem írott dolog; írás, nem pusztán közlés érdekében, hanem a megörökítés céljából. Az elbeszélő könyvet azért nyomtatják ki, mert szerzőjük nem beszélhet egyszerre ezrekkel; ha beszélhetne is, nem volna rá kedve — a kötet pusztán az ő hangjának *megsokszorosítása*. Nem beszélhet Ön egy Indiában lakó barátjával, bár óhajtana; e helyett ír; ez tehát nem egyéb, mint hangjának póstán elküldése. De könyvet nem azért írnak, hogy csupán a hangot sokszorosítsák, nem azért, hogy azt továbbítsák, hanem hogy megörökítsék. A szerzőnek vannak mondanivalói, melyeket igazaknak, hasznosaknak vagy megkapóan szépeknek tart. Az ő tudtával még el nem mondta senki sem, s amennyire ő tudja, más el sem is mondhatná. El kell mondania világosan, ha lehet, zengzetesen; de föltétlenül világosan. Élete folyamán ez nyilatkozott meg előtte a leglényegesebb, vagy a leglényegesebbek csoportja gyanánt. Ez, az igaz ismeretnek, látásnak egy darabja, mennyit neki, a míg része volt a nap-sugárban és a földben, fölfognia neki megadatott. Szeretné leírni mindörökre; sziklába vésní, ha tudná, így szólván: «Ez az, a mi bennem a legjobb; egyébként ettem, ittam,

aludtam, szerettem és gyűlöltem, mint mások; olyan volt az életem, mint a köd, mint a pára; de ez, a mit láttam, a mit megtudtam, ha valami, ez érdemes arra, hogy emlékekben megőriztétek. Ez, rövid emberi pályafutásában az ő «írása»; s bármekkora foka legyen benne az igazi ihletnek, ez az ő ajánlása, ez az ő szentírása: Ez a «könyv».

10. Talán úgy tartják, hogy ily módon sohasem is írnak könyvet.

De viszont kérdem, hisznek-e egyáltalán a becsületességben vagy a jóságban; vagy úgy vélik, hogy a bölcsékben egyáltalán nincs se becsületesség sem jóakarát? Reménylem, nincs közöttünk oly boldogtalan, ki így gondolkodnék. Nos tehát, bármi darabja egy bölcs művének becsületességgel és jóakarattal készült, e darabka az ő könyve, az ő remeke. Mindig keverve van rossz töredékekkel — rosszul sikerült, fölösleges, mesterkéltné részletekkel. De, ha önök helyesen olvasnák, könnyen föl fogják fedezni bennük az igaz részeket és — ezek teszik a könyvet.

11. Ilyen könyveket írtak minden kor legnagyobb emberei: — nagy olvasók, nagy államférfiak, nagy gondolkozók. Rendelkezésükre állanak ezek mind; s az élet rövid. Ezt már gyakran hallották; vajjon kimérték, körvona-

lozták-e valamikor ezt a rövid életet és lehetőségeit? Tudják-e vajjon, hogy ha *ezt* olvassák, nem olvashatják *amazt* — s hogy a mit elveszítenek ma, holnap vissza nem nyerhetik? Vajjon kimennek-e fecsegni szolgálóikhoz vagy lovászaikhoz, ha királynőkkel és királyokkal társalognak! vagy hizeleg-e önérzetüknek, hogy az éhes, közönséges tömeggel egy sorban tolongjanak szabad bemenetelért itt, kihallgatásért amott, míg közben nyitva áll Önök előtt az örökkévalóságnak ezen udvara, a maga társaságával, — tág, mint a világ, megszámlálhatatlan, mint napjai, minden országnak, minden kornak választottjai, hatalmasainak köre? A melybe bármikor beléphetnek; a hol kívánságaik szerint való társaságot, rangot találhatnak; a honnan soha száműzve nem lehetnek, ha csak nem önhibájuk miatt; előkelő társaságuk elismeri itt az Önök saját, természetből való előkelőségét és megvizsgálja azokat a rugókat, melyek Önöket az élők társadalmában magas állás elnyerésére ösztönzik, éppen úgy, mint a bennük rejlő őszinteséget és igazságot azon hely szerint, melyet a Halálnak e társaságában elfoglalni kívánnak.

12. «A kívánt hely», — úgy is mondhatnám: az a hely, a melyre érdemessé teszik magukat; mert, jól jegyezzék meg: a multak ez udvara

minden élő aristocratiától abban különbözik, amennyiben nyitva áll a munka és érdem előtt, de semmi más előtt nem. Ezen elysiumi kapuk őréit semmi hatalom meg nem vesztegetheti, semmi név meg nem félemlítheti, rá nem szedheti semmi csselfogás. Közönséges vagy rossz ember — a szó legmélyebb értelmében véve — ide lábát be nem teheti. E hallgatag Faubourg St. Germain küszöbén csak rövid kérdés hangzik: «Érdemes vagy-e a belépésre? Szabad! Vágyakozol a nemesek társasága után? Légy nemes magad és megnyered. A bölcsek társalgását óhajtod? Igyekezzél megérteni és hallgasd őket. De hát valamely más feltétel mellett? Nem lehet. Ha hozzánk föl nem emelkedel, mi le nem ereszkedünk tehozzád. Az élő nemes kívánhat hódolatot, az élő böles előzékeny figyelemmel magyarázhatja meg gondolatait; de itt, közöttünk, nincsen sem képmutatás, sem magyarázat; ha élvezni akarod gondolatainkat, emelkedj föl azok színvonalára s érezz együtt velünk, ha jelenlétünket érezni akarod.»

13. Ez az, a mit tenniök kell, megengedem, hogy nagy dolog. Szóval: szeretniök kell ezeket az embereket, ha közöttük óhajtának lenni. A becsvágy itt mit sem használ. Becsvágyukat semmibe sem veszik. *Szeretniök* kell őket s szeretetüket kimutatni a következő két módon:

a) Őszinte vágygyal eltelve, hogy tőlük oktatást szerezzenek s gondolataikba behatoljanak. Jegyezzék meg: *az ő gondolataikba behatoljanak* s nem hogy saját gondolataik kifejezését találják meg náluk. Ha a könyv írója nem bölsebb Önöknél, nincs is rá szükségük, hogy elolvassák; ha bölsebb, sok tekintetben másként fog gondolkozni, mint Önök.

b) Fölöttébb hajlandók vagyunk valamely könyvre azt mondani: «Milyen jó könyv! Teljesen az én gondolataim!» Holott a helyes érzelem ez: «Mily idegen előttem mindez! Ez előtt ez soha eszembe sem jutott s most látom, hogy igaz; vagy, ha még nem látom is be, reménylem, idővel be fogom látni.» De akár ily készséggel engednek ezen nézetnek, akár nem, legalább higyjék el, hogy az íróhoz az ő gondolatai végett fordulnak, nem pedig, hogy saját eszméikre leljenek nála. Ha arra illetékeseknek érzik magukat, ám bírálják meg; előbb azonban ismerkedjenek meg vele. S higyjék meg, ha a szerző ér valamit, eszméibe nem fognak hamarjába behatolni; — nem! Csak hosszabb idő multán fognak eljutni eszméik megértéséhez. Nem mintha el nem mondaná és pedig erős szavakkal amit gondol, hanem azért, mert nem tudja mind elmondani és a mi még szembeszökőbb, nem is *akarja*

másként, mint elrejtve, példázva, abban a hiszemben, hogy Önök ezt így óhajtják. Nem bírom egészen belátni ennek helyességét, sem elemezni az okos emberek ezen kegyetlen hallgatagságát, melylyel legmélységesebb gondolataikat rejtik el. Nem segítségül nyujtják Önöknek, hanem jutalmul; s biztosítani akarják magukat, hogy mielőtt elérnék, meg is fogják Önök érdemelni. Ugy vagyunk ezzel, mint a bölcsesség fizikai típusával, az arannyal. Nem tetszik helyesnek Önök előtt s előttem sem, hogy a földnek villámos erői miért nem gyűjtötték össze egyszerre a hegyek csúcsára az összes arany mennyiséget, hogy a népek és királyok tudnák: ime, itt van az összes található arany; s az ásás minden fáradsága, a nyugtalanság, balesetek, idővesztés nélkül meríthetnénk belőle s olvaszthatnák a szükséghez képest. Csakhogy a Természet nem így rendezte be. Elrejtette a föld parányi hasadékaiba, senki sem tudja hová; áshatnak sokáig a nélkül, hogy ráakadnának, aggódó gonddal kell ásniok, hogy valami keveset találjanak.

14. Ugyanígy vagyunk az emberek legjobb tudásával. Ha egy jó könyv akad kezeikbe, kérdezzék maguktól: «Vagyok-e oly kész a munkára, mint valamely ausztráliai bányász? Ásóm, csakánym jókarban van-e s jól föl vagyok-e

szerelve magam is, ingujjam fel van-e könyökig gyűrve, kibirja-e tudóm, természetem? Folytatom a hasonlatot, ha bár az unalmasság árán is, mert éppen ez a hasznos; az az érzé, a mely után kutatnak: a szerző nézetei, eszméi; szavai a kösziklák, a melyeket szétmorszolniok, megolvasztaniok kell, hogy maguké-
 nak mondhassák. És szerszámaik: a saját gondjuk, értelmességük és tanultságuk: olvasztó kohójuk: a saját mély felfogású lelkük. Ne remélgék, hogy bármely jó író szellemébe is behatolhatnak e szerszámok s a tűz hiányában; sőt gyakran léssen szükségük élesebb, finomabb vésésre, türelmesebb olvasztásra, mielőtt a nemes ércznek egy szemecskéjét is megnyerhetnék.

15. Mindenek előtt tehát a legkomolyában s leghatározottabban tanácsolom, (*tudom mennyire igazam van ebben*) szokjanak hozzá fokozottabb figyelemmel vizsgálni a szavakat; meggyőződést szerezni azok jelentéséről szótagról-szótagra — sőt betűről-betűre. Mert habár tulajdonképen csak a betűknek a jelzés szerepében a hangoknak szerepével szemben való ellenmondása miatt hangzik az, hogy a könyvek tanulmányozását «*literaturának*»* ne-

* Itt a *literatura*-szóban rejlő *betű* képezi a szójáték alapját.

vezik s e tudományban jártas embert minden nemzet közös egyetértéssel a könyv, avagy szó embere helyett, a betű emberének nevezi: ez esetleges elnevezéssel mégis összeköttetésbe hozhatják azt a bizonyos tényt, hogy bár a «British Museum» összes könyveit elolvasnák is — föltéve, hogy erre elég ideig élnének — a mellett teljesen tudatlanok, műveletlenek maradhatnának; míg ha csak tíz lapot olvashatnak el valamely jó könyvből betűről-betűre, — vagyis gondos figyelemmel — bizonyos mértékben művelt embereknek mondhatók. Műveltség és műveletlenség között (csupán intellektuális részét véve tekintetbe) az egész különbség csupán ebben a pontosságban van. Teljesen művelt egyén lehet, hogy nem tud sok nyelvet, — a saját anyanyelvén kívül másokon beszélni talán nem is tud, — lehet, hogy nagyon kevés könyvet olvasott. De a mely nyelvet ismer, azt alaposan ismeri; a mely szót használ, azokat helyesen használja; mindenek fölött tisztában van a szók leszármazásával; az igaz, régi származású szót a modern, közönségesektől első tekintetre megkülönbözteti; emlékszik törzseikre, összeköttetéseikre, távoli rokonságaikra; minden kor és vidék szavai nemzetközi nemességének kiterjedésére; tudja, hol használják s megfelelő ren-

deltetésüket ismeri. Míg emlékezőtehetsége segítségével egy műveletlen ember sok nyelvet ismerhet, beszélhet mindeniken a nélkül, hogy igazában egy szavát — sőt akár csak a saját anyanyelvének is egy szavát ismerné. Egy közönséges ügyességű és felfogású tengerész képes lesz a legtöbb part mentén haladni; bár elég egy mondatot mondania valamely nyelven, hogy rögtön fölismerjék tanulatlan (illiterate) voltát; s éppen így a hangsúlyozás, egy egyszerű mondat kifejezésének fordulata, rögtön rávall a művelt emberre. Művelt emberek ezt oly határozottan érzik, oly következetesen viszik keresztül, hogy elég egy hamis hangsúly, egy hibás szótag valamely civilizált nemzet parlamentjében, hogy valakit egyszer s mindenkorra bizonyos tekintetben alacsony színvonalra helyezzen.

16. Ez egészen helyes, csak az a kár, hogy az erre irányzott gondosság nem nagyobb s nem szegődik fontosabb cél szolgálatába. Helyes, hogy az ország házában mosolyt kelt a hamis latinság, de az már rossz, hogy egy téves angol jelentés nem kelt megütközést ugyanott. Vigyázzák meg a szavakat; még inkább vigyázzák meg jelentésüket és a kevesebbnek is több hatása lesz. Kevés, jól megválasztott, helyes szó többet fog használni, mint

ezer, ha azok mindenike kétértelműen beléavatkozik a másiknak teendőjébe. Igenis: vi gyázatlan szavak olykor rettenetes munkát végeznek. Európában éppen most leplezett szavak zümmögnek, lopóznak, keringenek közöttünk — (sohasem voltak még úgy elterjedve a selejtes, téves, ragályos információ vagy még inkább deformáció miatt mindenütt és az iskolában is, emberies fogalmak helyett a katechizmus és szóvirágok tanítása) — mondom, mindenütt forognak a *leplezett* kifejezések, melyeket nem ért senki sem, de mindenki használ s a legtöbben akár harczra is kelnének, élnének vagy éppen meg is halnának értjük, azt képzelve, hogy ezek, ez vagy amaz előttük drága dolgot jelentik: mert az ilyen szavak chameleon-bőrt viselnek — «oroszlánbőrt» az egyesek fantáziájának alapszínéhez alkalmazkodva; és ezen az alapon fekszenek várakozva, hogy egy ugrással szétszakgassák az ellenfelet. Sohasem voltak még rablók oly veszedelmesek, soha diplomaták oly furfangosak, soha méregkeverők oly engesztelhetetlenek, mint a csalárd kifejezések; az emberi fogalmak hűtelen sáfárai ezek: bármily képzetet vagy kedvencz hajlamot tápláljon az ember magában, hogy magáévá tegye, kedvencz, leplezett kifejezését kölcsönzi neki; utoljára a szó végtelen hata-

lomra kerekedik fölibe s nem is férközhetünk hozzá másként, mint épp e bűvös szó erejével.

17. És az ily vegyes eredetű nyelvekben, minő az angol is, a kétértelműségnek veszedelmes hatalma van az emberek kezeibe léteve, akár akarják, akár nem, midőn görög vagy latin szavakat használhatnak valamely gondolat kifejezésére, midőn ünnepélyességre törekednek; és szász avagy más, általánosan használt kifejezéseket, midőn közönségesek akarnak lenni. Mily sajátságos és üdvös hatással lenne például a nép gondolkozására, a mely megszokta, hogy az «Isten igéjé»-nek formáját azon erőnek tekinti, melyről ez ige beszél, ha mint a «könyv» helyes kifejezését, a görög «biblosz» vagy «biblion» kifejezést tartózkodás és visszautasítás nélkül használnók mindenütt, a helyett, hogy csak abban az egy esetben alkalmaznók, midőn a gondolatnak méltóságot akarunk kölcsönözni, más egyébként mindenütt angolra fordítjuk. Mily üdvös volna sok egyszerű emberre nézve, ha az oly helyeken, mint például Apost. Csel. XIX. részben meghagynók a görög kifejezést a fordítás helyett s ily módon lenne olvasható: — «Sokan pedig azok közül, a kik ördögi mesterséget gyakorlottak vala, az ő bibliáikat előhozván, mindeneknek láttokra megégetik vala: mely bibliáknak áro-

kat megszámlálván, találák ötvenezer pénznek.»
 Vagy viszont lefordítanak ott, a hol megtartjuk és a «Szent Könyv»-ről szólnánk minde-
 nütt a «Szent Biblia» helyett, többen jöhetnek volna arra a gondolatra, mint a hogy teszik manapság, hogy az «Isten beszéde», a mely által hajdanában az egek valának és vagynak ma (Péter II., III. 5—7) senkinek sem ajándékozható szattyánbőr kötésben; sem el nem hinthető valamely útszélén gőz-eke vagy gőzsajtó segítségével; de mégis naponta ajánlják föl nekünk, hogy megvetéssel utasítsuk vissza, s naponkint hintik bensőnkbe, hogy a lehető legnagyobb erőfeszítéssel nyomjuk el.

18. Figyeljék meg, milyen hatással volt az egyszerű angol szellemre a hangzatos latin «damno» (elítél) szó használata a görög «κατακρίνω» fordítása gyanánt, midőn azt irgalmas szívű emberek hatásossá akarták tenni; míg a mérsékelt «condemn» (feddeni, kárhozzatni) szóval helyettesítik, ha enyhíteni akarják; és mily nevezetes prédikációkat mondtak róla tanulatlan lelkészek! — «A ki nem hiszen, elkárhozik» — bár irtózva rettennének vissza az ily fordítástól — «. . . készítő a bárkát az ő háznépének megtartására: mely bárka által *elítélte* e világot.» (Zsidókhöz XI., 7.) — vagy János VIII., 10—11. «Senki nem ítél-é el téged? És

az monda: Senki nem, Uram! Monda pedig neki Jézus: *Én is nem itéllek el téged: eredj el és többé ne vétkezzél.*» És Európa szellemi harcjai, melyek vérnek tengereibe kerültek és a melyek közepette az emberi lelkek legnemesebbjei örvöngő kétségbeesésben úgy hullottak el, mint az erdő lombja — bár sziveikben bensőbb okokra találhatunk — sohasem hozhattak volna létre gyakorlati eredményt, ha e görög szót: «*ecclesia*» a nyilvános gyülekezetek jelzésére európai módon nem ruházták volna föl különös tekintélyvel az olyan gyülekezetek jelzésére, melyeknek vallásos céljaik voltak; és más hasonló kétértelműségek: mint például az angol köznyelvben, mely e szót «*priest*» (lelkész) a «*presbyter*» rövidítéséül használja.

19. Nos, a szavak helyes használatához ezt a módot kell megszokniok. Nyelvünknek majdnem mindenik szava előbb valamely más nyelv szava volt — szász, germán, francia, latin vagy görög (nem is szólva a keleti és egyéb primitív dialektusokról.) Sok szó pedig mind ezen átment, vagyis: előbb görög volt, azután latin, majd francia vagy német és végül angol; értelmükre nézve mind e nemzetek használatában is némi változáson menve keresztül; de megőrizve lényeges benső jelentésüket, me-

lyet éppen napjainkban, a míg használja őket, minden művelt ember megérez. Ha a görög *abc*-t nem ismerik, tanulják meg; ifjú vagy öreg — leány vagy fiú — bárkik legyenek, ha komolyan gondolnak az olvasásra (a mi természetesen föltételezi, hogy van rá alkalmas szabad idejük) tanulják meg a görög *abc*-t; azután szerezzenek jó szótárakat mind ezeken a nyelveken s ha valamely szó fölött kétségben vannak, türelemmel keressék föl. Kezdetül alaposan olvassák át Müller Miksa munkáit; és ezek után egyetlen gyanus szót se engedjenek vizsgálat nélkül átsiklani. Nehéz munka, de eleintén éppen csak érdekesnek, végül fölöttebb mulattatónak fogják találni. És szinte kiszámíthatatlan lesz jellemük gyarapodása erőben és biztosságban.

De jegyezzék meg: ez nem tételezi föl, hogy a görög, latin vagy francia nyelvet tudják vagy megtanulják. Egész élet szükséges néhány nyelv tökéletes megtanulására. De könnyen követhetik a jelentéseket, melyeken az angol szó átment s a mely jelentéseknek benne kell foglaltatniok egy jó író munkáiban.

20. És most, inkább csak példa végett, engedelmükkel pár sort gondosan fogok átolvasni Önökkel egy igazi könyvből s meglátjuk, mi jön ki belőle. Egy mindnyájuk előtt teljesen

ismert könyvet veszek elő. Nincsenek angol szavak, melyek előttünk bizalmasabbak volnának, de talán keveset olvasnak kevesebb őszinteséggel. Lycidasnak következő pár sorát veszem:

«— — Végül jött és végtére majd
 A galileai halász lépkedett;
 Két súlyos kulcsot hordozván övéen
 (Nyit az arany, zár a vasból való)
 És mithrával diszített fürteit
 Megrázva, szólt: «Könnyen adnék oda
 Ifjú pásztor, sok mást, helyetted én;
 Elég van, kit csak gyomra ösztökélt,
 Hogy becsúszszon a szelid nyáj közé,
 Tolakodjék, felkúszszon! Alig is
 Törődik mással, mint hogy részt vegyen
 A nyiró gazdag ünnepélyiben,
 Félrelökvén méltó vendégeket;
 Vak száj! Alig birnak ők
 Pásztorbotjukkal, nem tudnak ahoz,
 Mit egy jó pásztor tiszte megkíván.
 Mi kell nekik? Mit kívánnak vajjon?
 Táplálkoznak; és ha eszükbe jut,
 Üres, ámitó dalt recsegnek el
 Nyomoruságos, vékony sípjukon.
 Az éhes nyáj fölnez, táplálva nincs;
 Széltől felfúva, csak bűzhödt ködöt
 Lehelve ki, bensőjük lett beteg,
 Tisztátalan ragály árasztja el;
 A mit alattomban el nem ragad
 A szörnyű farkas, mohón falva föl,
 Naponta és rá senki mit se' szól!»

Gondolkodjunk e helyről s vizsgáljuk meg szavait.

Először is nem különös-e Milontól szent Pétert nemcsak püspöki teljes hatalmával tüntetni föl, hanem annak minden jelvényeivel együtt, a mit protestansok rendszerint a legkevesebben szoktak visszautasítani? «Mithrával diszitett fürteit.» Milton nem szerette a főpapokat, hogyan jut szent Péter a mithrához? «Két súlyos kulcsot hordozván . . .» Ez az a kulcsok hatalma, melyet Róma püspökei birtak? És Milton csak költői szabadsággal használja, festői volta végett, hogy az aranykulcs ragyogásával hatását erősítse?

Ne gondolják! Nagy emberek nem üznek játékot az élet és halál doktrináiból; csak kicsiny emberek szokása ez. Milton hiszi azt, a mit mond; teljes erejével hiszi; — lelkének egész hatalmát beléteszi kijelentéseibe. Mert bár nem szerette a hamis főpapokat, szerette az igazakat; és a galileai halász itt, az ő gondolatában feje és példányképe az igazi főpapi hatalomnak. Mert Milton ezt a bibliai helyet: «És néked adom a mennyek országának kulcsait» — teljes becsületességgel olvasta. Puritán volt ugyan, mégsem akarta kitörülni a könyvből, a miért rossz püspökök is voltak; mégis, hogy *őt* megértsük, előbb a verset kell megértenünk.

Ne tekintsünk rá csak közönyösen vagy mormoljuk ajkaink között, mintha valamely ellenséges felekezet erőssége volna. Ünnepeyes, egyetemes kijelentés ez, szorosan hozzátartozván minden felekezet szelleméhez. De talán jobban ítélhetjük meg, ha kissé tovább megyünk, hogy majd visszatérjünk rá. Mert igazában az igazi püspöki hatalomról való ez a megfigyelés, határozottabban érezteti velünk azt, a mi vádul szolgál a püspökségek álnok bitorlói — vagy általában az egyházi hatalom és rang ármányos bitorlója ellen, a kit — «csupán a gyomor ösztökélt, hogy becsúszszon, a szelid nyáj közé tolakodjék, felkúszszon.»

21. Milton nemcsak verssora kitöltéséül használja e három kifejezést, mint holmi anyag író. Szüksége van mind a háromra; — egyenesen erre a háromra, éppen ezekre s nem másra. «Becsúszni» és «tolakodni» és «felkúszni»; más szavak ki nem fejeznék vagy fejezhetnék a fordulatot, sem helyettök másokat alkalmazni nem is lehetne. Mert ezek egészen kimerítően jelölik meg a három osztályt, a háromféle emberi jellemnek megfelelően, kik az egyházi hatalmat álnokul gyakorolják. Először azok, a kik «becsúsznak» a nyáj közé; a kik nem törekednek hivatalra vagy címre, csak titkos befolyásra s mindent alattomban,

ravaszul végeznek, bármi szolgálat vagy eljárásra készen, de csak úgy, hogy titokban figyelik meg és észrevétlenül irányítják a lelkeket. Majd azok, a kik «betolakodnak» a nyáj közé s szívök elbizakodottságával, nyelvük merész ékesszólásával, kitartó, bátor elötérbe tolásával egyéniségüknek, meghallgattatásra találnak s tekintélyt szereznek a gyülekezet előtt. Végül azok, a kik «fölkúsznak»: kemény és komoly, de becsvágyuk érdekében önzéssel megnyilatkozó munka és tanulás után magas méltóságokat és tekintélyt szereznek, — «uralkodván az Urnak örökségén», de nem, mint «Isten seregének tükörei.»

22. Menjünk tovább:

« — — — Alig is

Törődik mással, mint hogy részt vegyen

A nyiró gazdag ünnepélyiben.

Vak szájak — »

Ismét megállok, mert ez különös kifejezés; töredékes metafora; azt hihetnők, hogy hanyag s nem tudóshoz méltó.

Pedig nem úgy van. Teljes erejével és merészségével azt czélozza, hogy megfigyeljük és emlékezetünkbe véssük e mondást. E két *egytagú* szó, az egyház két nagy hivatala — a püspök és pásztor — igazi jellegének ellentétes voltát fejezi ki.

«Püspök» jelent «egy személyt, a ki lát.»

«Pásztor» jelent «egy személyt, a ki táplál.»
Tehát a püspökséggel legösszeférhetlenebb jellemű az, a ki vak.

A pásztorhoz legkevésbé illő tehát, táplálás helyett táplálékozni — azaz: szájnak lenni.

Illeszszük össze már most ezt a két ellentétet s előáll a «vak száj.» Jó lesz kissé tovább fűzni ezt a gondolatot. Az egyházban majd minden rossz abból ered, hogy a főpapok inkább keresik a *hatalmat*, mint a *világosságot*. Tekintélyre törekednek és nem éber örkődésre. Mert hiszen az ő valódi hivatásuk nem a kormányzás, habár erélyes intés és fegyelmezés hozzátartozhatik, a kormányzás a fejedelem hivatása, a püspöké meg, hogy örködjék a nyáj fölött; nyilvántartsa darabról-darabra, készzen állván minden pillanatban teljesen beszámolni vele. Nos, az bizonyos, hogy nem tud számot adni a lelkekről, ha nyáját fejenkint össze nem számolta. Első dolog tehát: a főpap olyan állást foglaljon el, hogy minden pillanatban tisztában lehessen megyéjében minden élő lelkének gyermekkorától fogva multjával és jelen állapotával. Valamely félreeső utcában Bill és Nancy kiütik az egymás fogát. Tud erről a püspök valamit? Szemmel tartotta őket? Bir-e esetleg felvilágosítást adni róla, mi vitte Billt arra, hogy Nancyt arczulüsse? Ha nem

bir, akkor nem püspök, legyen bár mithrája oly magas, mint Salisbury tornya. Nem püspök: a kormánykerék mellé igyekezett az árboczkosár helyett; nem látja a dolgokat. «De hiszen» — mondják Önök — «nem az az ő kötelessége, hogy a félreeső utczában, Billre vigyázzon.» Hogyan! Úgy tartják Önök, csak a sűrű gypjas, kövér bárány érdemes arra, hogy vigyázzon reá, míg (térjenek csak vissza Miltonjukhoz) — «az éhes nyáj fölnéz, táplálva nincs, tisztátalan ragály árasztja el, a mit alattomban el nem ragad a szörnyű farkas, naponkint mohón falva föl (a püspökök semmit sem tudván róla) és rá senki mit se' szól?»

«De nem ez a mi felfogásunk a püspökről.»* Talán nem, de ez volt a szent Pálé és ez volt a Miltoné. Lehet, hogy nekik van igazuk, lehet, hogy nekünk; de ne gondoljuk, hogy értelemmel olvastuk akár egyiket, akár a másikat, ha szavaikba a saját felfogásunkat visszük be.

23. Tovább megyek.

«Széltől felfúva, csak bűzhödt ködöt
Lehelve ki...»

Elénk áll itt a közönséges kérdés: «ha a szegény testileg nincs táplálva, van lelkileg; talál szellemi táplálékot.»

* V. ö. a 13-ik Levéllel: «Time and Tide.»

És Milton így szól: «Amolyan szellemi táplálékban nincsenek részök; csak széltől vannak fel-fúva.» Első pillanatban úgy hihetik, hogy ez közönséges, durva kifejezés. Pedig ellenkezőleg: egészen pontos. Űssék föl csak görög és latin szótáraikat s keressék ki a «lélek» (Spirit) szó jelentését. Látni fogják, hogy az csak összevonása a latin «lehellet» szónak s nem világos fordítása a görög «szél» szónak. Ugyanazon szó van alkalmazva az írásban is: — «A szél, a hová akar fúni, fú»; és e helyen: «Igy vagyon minden, a ki Szent Lélektől születtetik»; — a *lehellettől* születtetik, ez az; mert az Isten lehelletét jelenti lelkileg és testileg. Mi birjuk igazi értelmüket «lelkesezés» és «lelkét kiadta» kifejezésekben. Nos, kétféle lehellet van a nyáj táplálékául: Isten lehellete és emberi lehellet. Az Isten lehellete: az egészség, az élet és az ezekben való békesség, mint a hegyi nyájának az ég levegője; de az emberi lehellet, a mely beszédet ő [Milton] szelleminek nevez: az betegség és ragály, akár a mocsár kigőzöl-gése. Bensejökben romlanak meg tőle, felfuvódnak, mint a hulla a saját feloszlásának gázaitól. Szóról-szóra híven illik ez minden hamis vallási tanításra; — első és utolsó, legvégzetesebb jele ez a felfuvódás.

Az Önök megtérített gyermekei, kik szüleiket

tanítják; megtérített bűnöseik, a kik becsületes embereket oktatnak; a megvilágosodott ostobák, a kik majdnem teljes életüket elbutultságban töltvén, egyszerre arra virradnak, hogy egy Isten létezik, magukat az ő kiválasztott népének és követőinek tartják; minden fajtájú felekezeti embereik, kicsinyek s nagyok, katolikusok és protestánsok, mindaddig, valamig az igazságot kizárólagos tulajdonokul tekintik és másokat tévelygőknek tartanak; és legfőképen minden felekezetben azok, a kik azt vallják, hogy az embert megválthatja a helyes gondolkozás a helyes cselekedet helyett; óhajtás a munka helyett; szó a tett helyett; — ezek a ködnek igazi gyermekei — felhők, eső nélkül; testek ezek, béelve rothadó gázokkal; bőrhüvely: hús és vér nélkül: a gonosznak felfújt dudái, hogy félrevezessenek — megromlottak és megrontók. «Széltől felfúva, csak büzhödt ködöt lehellve ki...»

24. Térjünk vissza végül a kulcsok hatalmáról szóló sorokra, mert most már meg fogjuk érteni. Jegyezzük meg a Milton és Dante fel fogásának különbségét e hatalmat illetőleg. Először is: az utóbbi gondolata a gyöngébb; ő mind a két kulcsot a mennyország kapuja kulcsának mondja; az egyik arany, a másik ezüst; szent Péter adja át az őrálló angyalnak

és nem könnyű sem a kapu három lépcsőjét, sem a kulcsok jelentőségét meghatározni. Míg Milton aranyrak írja le az egyiket, az ég kulcsát; vasnak a másikat, a börtönét, a melybe a gonosz tanítók záratnak be, a kik: «elvették a tudomány kulcsát, de maguk nem léptek bé.»

A püspök és pásztor kötelessége tehát: látni és táplálni; és ezt hirdeti az Írás mindazoknak, a kik így tesznek: «A mással jót tévő ember megkövéredik.» De igaz ennek ellenkezője is. A ki nem teszen jót, tönkrejut önmaga; és a ki nem lát, maga záratik el a látás elől — az örökkévaló börtönbe. És az a börtön éppen úgy nyílik meg itt, mint a túlvilágon. Annak, a ki megkötöztetik az égben, előbb a földön kell megkötöztetnie. Az a parancs, a melyet a szigorú angyal véssen, ki a kőszikla-apostolnak hasonmása: — «ennek kezeit és lábait megkötöztetvén, vigyétek el innen», — teljes erejével a tanítók ellen irányul; minden visszatartott segítségért, minden megtagadott vigasztalásért, másokra erőszakolt tartott fogva másokat, maga annál szorosabb békókba kerül; a mily mértékben félrevezetett, annál messzebbre száműzetik, míg végre teljesen bezárul mögötte a vas zárka; hiszen: — «nyit az arany, zár a vasból való».

25. Ugy hiszem, találtunk egyet-mást a sorok között, de található bennök még több is. Ám a példa végett eleget tettünk, midőn szerzőnk irását szóról-szóra megvizsgáltuk. S ezt nevezhetjük bátran igazi «olvasás»-nak, megfigyelve minden hangsúlyt és kifejezést; magunkat mindenkor a szerző helyébe képzelve, megsemmisítve a saját személyiségünket; beletekintve az övé mögé, hogy határozottan állíthassuk: — «Igy gondolkozott Milton» — nem pedig: — «Igy gondoltam én, Miltont félreértve». És ily módon ezután mind kevésbé könnyedén fogják valamihez hozzáfűzni e kijelentést, hogy: «Igy gondoltam». Lassankint be fogják látni, hogy a mit *Őnök* gondoltak, annak nem volt különös fontossága; — hogy valamely tárgyról alkotott gondolataik talán nem a legtisztábbak s legbölcsebbek, a melyeket azokról alkotni lehet; — be fogják látni, hogy, ha csak nem kiváló egyéniségek, nem mondhatják, hogy egyáltalán vannak gondolataik; hogy a mi a fontos dolgokat illeti, nincs hozzávaló anyaguk;* nincs joguk «valamit gondolni», csak azon igyekezni, hogy a tényekből

* A modern nevelés legnagyobb részben arra képesíti az embereket, hogy helytelenül tudjanak gondolkozni minden elképzelhető fontos dologról.

minél többet okuljanak. Sőt nagyon valószínű, s egész életükben sem lesznek illetékesek arra (ha csak nem, mint mondám, kiváló egyéniségek), hogy «nézetük» legyen valamely dolog felől, kivéven a szorosan kezük ügyébe esőket. A mit tenniök szükséges, arra kérdezősködés nélkül rájöhetnek. Rendben kell tartaniok egy házat, eladniok valamely árút, fölszántani egy mezőt, kitisztítaniok egy gödröt? — mindezekre nem szükséges kétféle nézet; a saját bajuk, ha nincs egyébök, mint «nézetök» e dolgok végrehajtására. És van még saját tulajdon dolgaiokon kívül egy-kettő, melyekre nézve bizonyos «nézetet» kell vallaniok. Hogy a gazság és hazugság megbocsáthatatlan és korbácscsal kiűzendő onnan, a hol találjuk, hogy a birás vágya és a czivódás szeretete veszedelmes hajlamok a gyermekkorban, és halálosak a férfiakban és nemzetekben; — hogy végül a menny és föld Istene szereti a tevékeny, szerény és jóságos embereket, míg gyűlöli a renyhét, a gőgöst és a kapzsit; e fontos tényekről kell, hogy egyetlen, de igen határozott nézetök legyen. A többire nézve, a mi a vallást, kormányzatot, tudományokat, művészeteket illeti, általában azt fogják tapasztalni, hogy nem tudhatnak *semmit*, — nem ítélnének semmi fölött; legjobb, a mit tehetnek, éppen mert jó nevelés-

ben részesültek: ha szépen hallgatnak és igyekeznek napról napra több bölcseséget szerezni, mind jobban megérteni a mások gondolatait, melyekről épp oly hamar, mint a mily őszinteséggel igyekeznek cselekedni, föl fogják fedezni, hogy éppen a legbölcsebbek gondolatai alig egyebek találó kérdéseknél. A nehézségeknek tiszta alakba öntése, s a határozatlanság okainak föltárása, ez minden, a mit Önökért egyáltalában tehetnek! — és jó neki és jó nekünk is, ha valóban képesek «zenét vegyíteni gondolatainkba és mennyei kételyekkel szomorítani meg bennünket». Az az író, a kiről Önöknek beszéltem, nincs a legelső vagy a legbölcsebbek között, élesen lát, valameddig látóköre terjed, s épp ezért könnyű az ő teljes gondolatát kitalálni, ám a nagyobb embereknél Önök meg sem állapíthatják az alapeszmét, ők maguk sem mérlegelik teljesen — olyan széleskörű az. Tegyük föl például, hogy az egyház tekintélyéről Milton nézete helyett a Shakespeare véleményét kérdeztem volna Önöktől — vagy a Danteét. Van-e Önök közt valakinek ebben a pillanatban még csak halvány sejtelme is arról, a mit ők erről gondoltak? Összevetették-e valaha III. Richardban a püspökökkel való jelenetet Cranmer jellemével? Szent Ferencz és szent Domokos leírását azéval szemben, kit

Virgil csodálkozva szemlélte, — «disteso, tanto vilmente, nell' eterno esilio»; vagy azzal, a ki mellett Dante állott, «come 'l frate che confessa lo perfido assassin»?* Úgy hiszem Shakespeare és Alighieri jobban ismerték az embereket, mint közöttünk a legtöbben. Mind a ketten a világi és egyházi hatalmak leghevesebb forrongása közepette éltek. Nekik volt nézetük, nekünk szabadságunkban áll mérlegelni. De hol találhatjuk meg? Vigyék törvény elé! Szedjék paragrafusokba Shakespeare vagy Dante hitvallását és bocsássák az egyház vizsgálata alá!

26. Ujból kijelentem Önök előtt, hogy napok multán sem lesznek képesek eljutni e nagy emberek igazi céljaihoz és tanításaihoz; de egy kevés becsületes tanulmányozás meg fogja Önökkel értetni, hogy a mit Önök saját «ítéltüknek» tartottak, inkább esetleges előítélet és dibdáb gondolatoknak összehalmozott értéktelen, kuszált dudvája volt; sőt, meg fogják látni, hogy a legtöbb ember gondolkodása, valóban kevésbé jobb a műveletlen, vadon pusztaságnál, mely elhanyagolt, sziklakemény, részben kopár, részben tüskés bozóttal és burjánoknak szélhordta mérges hajtásaival van benöve; hogy

* Pokol XXIII. 125., 126.; XIX. 49., 50.

az első, a mit önmagukért tenniök kell: sietve és megvetéssel tüzet gyújtani alája; egészséges hamuba temetni mindezt a vad bozótot és azután szántani és vetni. Minden igazelmű, életrevaló, tudományos munkájuknak ezen parancshoz való engedelmességgel kell kezdődnie: — «Szántatok magatoknak új ugart és *ne vessetek magot a tövisek közé!*»

27. (II.★) Miután becsületesen meghallgatták e nagy tanítókat, hogy gondolataikba behatolhassanak, még nagyobb előmenetelt kell tenniök; — belé kell hatniok szíveikbe. És a mint először azért fordultak hozzájuk, hogy tisztán láthassanak, meg is kell állaniok mellettük, hogy végül részesei lehessenek igaz és hatalmas szenvedélyeiknek. Szenvedély avagy «érzés». Nem félek ettől a szótól, még kevésbé magától a fogalomtól. Utóbbi időben sok kifakadást hallottak az «érzés» ellen; pedig mondhatom, nem kevesebb, inkább több érzésre van szükségünk. Ember és ember között — egyik és másik állat között — a nemesítő különbség tulajdonképpen abban áll, hogy egyik többet érez, mint a másik. Ha szivacsok volnánk, talán nem engednénk könnyen az érzelmeinknek; ha giliszták volnánk, kitéve minden pilla-

* V. ö. a 13. §-sal.

natban annak, hogy az ásó kettévág, talán nem is volna jó ránk nézve az érzékenység. De emberek lévén, jó, hogy érzelmesek vagyunk, sőt csakis annyiban vagyunk emberek, a mennyiben fogékonyak vagyunk az érzésre és becsületességünk határozottan arányban áll szenvedélyeinkkel.

28. Azt mondtam a halálnak ama nagy és tiszta társaságáról, hogy «közönséges vagy rossz ember oda be nem léphet». Mit gondolnak, kit tartok én «közönséges» embernek? Mit tartanak Önök maguk «közönségességnek»? A gondolkozásra érdemesnek fogják találni e kérdést, pedig minden közönségesség alapja egyszerűen az érzelmek hiányában rejlik. Egyszerű és ártatlan közönségesség inkább a test és lélek bárdolatlan és fejletlen durvasága; ám az igazi, a veleszületett közönségességben rettenetes érzéketlenség van, mely legmagasabb fokát érve el, képes lesz az állatias szokások és bűnök minden nemére, félelem nélkül, gyönyör nélkül, borzadály nélkül és száanalom nélkül. A durva kéz, a dermedt szív, a ferde szokások, a megkérgesedett lelkiismeret miatt válik az ember közönségessé s közönséges is marad örökkön örökké, különösen abban, hogy képtelen a rokonérzetre, a gyors felfogásra; — képtelen mindenre, a mit ezzel az általános, de mély értelmű kifejezés-

sel «a tapintat» (tact) vagy testi lelki «érzőképességnek» nevezhetünk. Az az érzékenységek, melylyel a mimóza bír a növények között, mely minden más lény fölött a tiszta nő tulajdona; — az érzélem finomsága és teljessége, mely túlszárnyalja az értelmet; — sőt vezetője és szentesítője magának az értelemnek. Csak azt ismerheti meg az értelem, a mi igaz: de csak az emberiségnek Istentől nyert érzőképessége ismerheti föl azt, a mi jót az Isten tett.

29. Nem annyira azért fordulunk mi a halottak ama nagy gyülekezetéhez, hogy az igazságot tudjuk meg tőlök; sokkal inkább azért, hogy velük együtt érezzük meg azt, a mi igazságos. Nos, hogy velük együtt érezhessünk, szeretnünk kell őket; és ezt egyikünk sem érheti el fáradság nélkül. Valamint az igaz ismeret fegyelmezett és kipróbált ismeret, és nem az első feltoluló gondolat; azonképen fegyelmezett és kipróbált érzélem az igaz érzélem. Az első érzelmek a hiú, a hamis és csalárd érzelmek; ha átengedik magukat nekik, vadúl, a messzeségbe fogják ezek önöket ragadni, a hiábavaló törekvések, üres elragadtatások felé, míg végül semmi igaz czéljuk, semmi igaz érzelmük nem marad. Nem, mintha már magában rossz lehetne bármely lehető emberi

érzés, de rossz akkor, ha fegyelmezetlen. Az érzelem nemessége az ő határozottságában és igazságosságában áll; — rossz, ha gyöngö vagy silány tárgyhoz fűződik. Van a csodálkozásnak egy értéktelen neme, mint a gyermeké, midőn az arany labdákkal játszó bűvészt szemléli; s ez a csodálkozás, ha úgy akarják, alacsony. De gondolják-e, hogy nemtelen az a csodálkozás vagy silány az az érzelem, mely minden emberi lelket figyelemre készít akkor, midőn éjjelenként az égboltra szórja arany golyóit az a kéz, mely őket létrehozta? Van közönséges kíváncsiság, mint a gyermeké, midőn egy tilos ajtót megnyit, vagy a cselédé, ha a gazdája dolgai után kutat; — és van nemes kíváncsiság, midőn veszélyekkel daczolva kutatja a nagy folyam forrását túl a sivatagon, — a tengerentúli földrész helyét; — még nemesebb kíváncsiság, az Élet folyamának forrása felől és a mennyei világ földjének útjáról kérdezősködni — oly dolgok, melyekbe «angyalok is nagy kíváncsággal kívánnak bétékinteni». Éppen így nemtelen az az aggodalom, melylyel valamely hiábavaló történet lefolyásánál és végénél időznek; de mit gondolnak: silányabb vagy nagyobb-e az az aggodalom, melylyel egy haldokló nemzet sorsának válságait követik? Sajna, Angliában manapság érzelme-

ink szűkkeblősége, önző volta, kicsinyessége az, a miért panaszkodhatunk — oly érzelmek miatt, melyek virágcsokrokban és szónoklatokban, vígalmakban és lakomákban nyilvánulnak, színelges párviadalokban és mulatságos bábjátékokban, mialatt felindulás vagy könnyek nélkül birják nézni valamely nemes nemzetnek fejenként való meggyilkoltatását.

30. Az érzelmek «kicsinyességéről» és «önző voltáról, szólottam, holott elég lett volna «hazug» és «igazságtalan» voltáról szólanom. Mert az úriember (gentleman) semmiben sem különbözik annyira a közönséges embertől — éppen úgy egy nemes nemzet (voltak ily nemzetek) a csöcseléktől: mint abban, hogy érzelmei igazak és állandóak, helyes szemlélődésnek és világos gondolkozásnak eredményei. A csöcseléket bármire rábeszélhetik, érzelmei egészben véve lehetnek — a mint rendszerint azok is — nemesek és jók; de nincsen alapjuk, nincsen tartósságuk; Önök kedvükre felizgathatják, felingerelhetik őket valamire; legnagyobbbrészt ragályozás alatt érez és gondolkodik, úgy szerzi a véleményét, mint akár a meghűlést — és nincsen előtte semmi oly csekélység, hogy végette vagy miatta ne üvöltene vadul, míg a roham tart, — s előtte semmi sem oly nagy, hogy egy óra alatt el ne feledné, ha a rohamnak

vége. De a nemes embernek — vagy a nemes népnek — érzelmei igazak, mérsékelték és állandóak. Egy nagy nép például nem pazarolja el teljes szellemi erejét arra, hogy hónapokon keresztül mérlegelje valamely gyilkosság bizonyítékait, míg éveken át nézi saját tulajdon gyermekeit, a mint nap-nap után ezrenként és tízezenként ölik egymást, csupán azt mérlegelve, mekkora hatással lehet ez a gyapot árara, sohasem törődve azzal, hogy meghatározzák: a küzdelemben melyik oldalon van az igazság. Sohasem küldi börtönbe egy nagy nemzet az ő szegény kicsiny fiait egy pár szem diónak ellopása miatt, de viszont elnézi, ha börze-bukottjai egy meghajlással százakat, ezreket lopnak; elnézi szegények megtakarított filléreire felgazdagodott bankárainak, hogy udvariasan kérve «engedelmüket», elzárják ajtaikat «olyan körülmények miatt, melyek fölött nincs hatalmuk»; elnézi, hogy kiterjedt ősi területeket olyanok váltsák magukhoz, a kik pénzüket a khíni tengeren fegyveres hajóikkal szereztek, opiumot árulván ágyúik fődözete alatt az idegen nemzet javára, módosítván az utonálló közönséges felszólítását: «Pénzt *vagy* életet!» — ily módon: — «Pénzt és életet!» Sohasem engedi meg egy nagy nemzet, hogy ártatlan szegényei hideglázban veszítsék el életüket,

vagy szemétgödörök közepette kapott dögvészben veszszenek el azért, hogy földesuraiknak hetenként egy sixpencet szerezzenek,* és azután omló könnyekkel, ördögi részvétellel vitatkozni afelől, vajjon nem tudná-e kegyes módon megmenteni és dajkálva ápolni gyilkosaik életét.

Épen így: midőn valamely nagy nemzet arra a meggyőződésre jut, hogy általában a gyilkosság legjobb büntetése az akasztás, irgalmas voltában mégis tud különbséget tenni a gyilkosságot sújtó büntetések foka között; és nem üvölt megdermedt farkasfalka módjára egy-egy szerencsétlen, széttépett fiú vérnyomain vagy valamely őszhajú, hájfejű, megbomlott Othello után, ugyanabban az időben, midőn a korona miniszterét kiküldik, hogy udvarias üdvözléket váltson egy emberrel, ki az apák szemeláttára konzultatott fel fiatal leányokat és öletett le nemes ifjakat, gyorsabban, mint tavasszal a falusi mészáros vágja le a bárányokat. És végül egy nagy nemzet nem gúnyolja az Eget és hatalmát, képmutatóan vallván azt a kinyilatkoztatást, mely a pénz szeretetét *minden* rossz szülőökének jelenti ki s ugyanakkor

* V. ö. a jegyzetet e felolvasás végén! Nagy betűkkel nyomattam, mert megírása óta a lefolyt körülmények talán figyelemreméltóbbá tették.

minden igazi nemzeti tényben és intézkedésben ép ezen szeretetet tekinti főrugónak, mely működik már vagy a melyet működésbe szándékozik hozni.

31. Barátaim! Én nem is tudom, miért is beszélünk mi olvasásról? Az olvasásnál erősebb oktatásra van nekünk szükségünk, de mindenestre legyenek meggyőződve róla, hogy mi nem tudunk olvasni. Ilyen szellemi állapotban levő népnek nem is lehet olvasnia. Egy nagy író mondatát sem értheti meg. Ebben a pillanatban az angol közönség előtt egyszerűen és komolyan érthetetlen minden mélyértelmű írás, annyira képtelen lett minden gondolkozásra, örült kincsszomja miatt. Szerencsére, romlottságunk alig több még, mint a gondolkozásra való képtelenségünk; nem a benső természet romlottsága még; még visszhangra lel bennünk, ha lelkünket megragadja valami; s bár az az eszme, mely szerint mindent meg kell fizetni, oly mélyen megrontotta igazi meggyőződésünket, hogy még a könyörületes samaritánus szerepére vállalkozva sem adjuk oda a magunk «két pénzét» a vendégfogadó gazdájának a nélkül, hogy így ne szólanánk mellette: — «Mire visszatérek, te majd négy pénzt fogsz érte adni»; — szívünk mélyén mégis van még képesség a nemes érzelmre. Látható ez

a mi munkánkban — háborunkban — sőt abban az igazságtalan kedélyállapotunkban is, mely fölingerel bennünket minden apró személyes kellemetlenség esetén, míg udvariasak tudunk maradni a közügy végtelen nagy sérelmével szemben: tevékenyek vagyunk még a nap utolsó órájáig is, bár a játékos vak szenvedélyét párosítva a munkás türelmével, még szembe merünk szállani a csatasíkon a halállal, bár képtelenek vagyunk a harc valódi okát megérteni és mindhalálig szeretjük saját testünket és vérünket, mint szereti a tengeri szörny és a kőszáli sas. És addig fűzhetünk is reményt valamely nemzethez, míg ezt lehet róla mondani. Mindaddig, míg életét a saját kezeiben tartja, készen feláldozni becsületéért (habár balga becsületért), szeretetéért (habár önző szeretetéért), saját ügyeért (habár rossz ügyért), még van hozzá remény. De csakis remény; mert ez az ösztönszerű, nyugtalan erény nem állandó. Egy nemzet sem maradhat fenn, mely csőcseléket (mob) csinált magából, habár szívében nemes érzésű is. Fegyelmeznie és vezetnie kell szenvedélyeit, mert különben azok fogják őt egykor skorpió-korbácsokkal kergetni. De mindenekfölött nem állhat fönn egy nemzet pénzszerző csőcselék gyanánt: büntetlenül nem maradhat fenn — megvetvén irodalmat, meg-

vetvén tudományt, megvetvén a művészetet, meg a könyörületet, a pénzre irányozva minden lelki tehetségét. Durva vagy kemény szavaknak vélik ezeket? Legyenek hozzám még egy kevés türelemmel. Pontról pontra ki fogom mutatni igazi voltukat.

32. (I.) Azt mondám először: megvetettük az irodalmat. Mit törődünk mi, mint nemzet a könyvekkel? Mit gondolnak, mit költünk mi összesen könyvekre, magánosok és összeség, azzal egybevetve, a mit lovainkra költünk? Ha valaki bőkezűen költ könyvtárára — könyvmaniakusnak nevezik. De sohasem neveznek valakit lómaniakusnak, holott naponkint fordul elő eset, hogy a lovak miatt tönkrementek; de sohasem hallanak olyat, hogy valaki a könyvei miatt jutott volna tönkre. Vagy, hogy még lejjebb szálljunk: mit gondolnak, hogy az Egyesült Királyság összes könyvtárainak tartalma — magánosoké s a nyilvánosoké — mennyit érhet, összehasonlítva a boros pinczék tartalmával? Az irodalmi kiadások összege mily helyzetet foglalna el a fényűző étkezésekre való kiadásokkal összehasonlítva? Beszélünk lelki és testi táplálékról: nos, egy jó könyv ilyen táplálékot tartalmaz, kimeríthetetlenül; éltető táplálék az, még pedig lényünk jobb része számára; s mégis mily sokáig meg-

megvizsgáljuk a legjobb könyvet is, mielőtt csak egy nagyobb hal árát is megadnók érte? Voltak bár olyanok, a kik gyomrukon vagy ruházatukon takarékoskodtak, hogy könyvet vehessenek: könyvtáraik végül mégis kevesebbe kerültek, mint a legtöbb ember ebédei. Kevesen vagyunk ily kísértésnek kitéve. Elég kár; mert hiszen az értékes dolog csak annál értékesebb előttünk, ha munkával vagy takarékos-sággal szereztük meg; s ha a közkönyvtárak csak felényibe kerülnének, mint a közébedék vagy egy könyv csak tizedrészébe egy karperecznek, még felületes gondolkozású emberek és nők is jönnének olykor arra a gondolatra, hogy az olvasásban is lehet valami olyan jó, mint a fecsegésben és feltűnésben; mert hiszen éppen a könyvek tulajdonképeni olcsósága okos emberekkel is elfeledteti, hogy elolvasásra érdemes könyvet megvenni is érdemes. Semmit sem ér a könyv, ha *sokat* nem ér; sem nem használható, ha ismét és ismét át nem olvasuk, jobban és jobban meg nem szeretjük; el-látva azt jegyzeteinkkel, hogy megtalálhassuk a szükséges helyeket, mint fegyvereit a katona a fegyvertárban, vagy egy háziasszony az ő éléskamrájában a szükséges fűszereket. Jó a lisztből készült kenyér; de egy jó könyvben, ha enni akarunk, oly édes kenyér van, mint a

méz és valóban szegény az a család, mely ha életében csak egyszer is nem bírja az ilyen megsokszorozódó árpakenyérnek megadni az árát. Gazdag nemzetnek tartjuk magunkat és elég nyomorultak és balgák vagyunk kölcsönkönyvtárból szedni ki könyveinket!

33. (II.) Azt állítom, megvetettük a tudományt. «Mit? — mondják Önök — Nem állunk-e legelől minden találmány terén,* és nem szédítettük-e el az egész világot, okkal vagy ok nélkül a mi feltalálói tehetségeinkkel?» Igaz; de nemzeti munkának tartják ezt? Mind ez a munka a nemzet *ellenére* történt, magánigyekezettel és magánpénzzel. Igaz, szeretünk hasznot húzni a tudományból; elegendő mohósággal, kapzsisággal kapjuk is fel a tudományos csontot, ha csak egy kis hus van is rajta; de ha a tudomány embere fordul hozzánk kenyérhéjjért vagy csontért, az már egészen más kérdés. Hajóink bátorsága végett szükséges tudunk, hány az óra s ezért tartunk fenn observatoriumot; és parlamentünk alakjában megengedjük magunknak, hogy csak nagynehezen,

* Ezek megírása óta határozottan megállapíthatjuk a feleletet: Nem! Az északsarki fölfedezések mezejét átengedtük a szárazföldi nemzeteknek, a kik nagyon is szegények hajókat vásárolni.

zsugorian tegyük évről-évre valamit a «British-Muzeum»-ért; bosszankodva nem tekintvén azt egyébnek, kitömött madarak raktáránál, gyermekeink multságára. Ha valaki megszerez magának egy telescopot és valamely új ködfoltot fedez föl, ujjongunk a fölfedező éles elméjén, mintha a sajátunk volna; ha vadászó uraink tizezrei közül egynek eszébe jut egyszerre, hogy a föld tulajdonképen egyébire is van rendelve, mint éppen rókák és rókalyukak számára s megmutatja, hol rejlik az arany, hol a kőszén: megértjük, hogy ez jó valamire és nagyon helyesen, lovaggá ütjük őt; de hogy ő hasznos foglalkozásra talált, lehet-e ez a mi érdemünk? (Azt a fölsemvevést, melyet osztályosai tanusítanak, talán szégyenünknek tekinthetnők, ha meggondolnók a dolgot.) De ha ez általánosságokban nem hisznek, itt van egy meggondolásra érdemes tény a tudományok iránti szeretetünk megmagyarázására. Két évvel ezelőtt Bajorországban eladásra került a solenhofeni ásványok egyik gyűjteménye; legjobb a maga nemében, mely sok fajbeli kitünő unikumot foglal magában, p. o. valamely fajtának egyetlen példányát. (Ismeretlen élőlények egész birodalmairól tesz tanuságot ez ásványgyűjtemény.) E gyűjteményt, melynek pusztá eladási ára magánvásárlók között valószínűleg

ezer vagy tizenkétszáz font, felajánlották az angol nemzetnek hétszáz fontért és mi nem akartunk ennyit adni érte és most bizonyára a müncheni muzeum tulajdona az egész gyűjtemény, ha Owen tanár*, idejét feláldozva, türelmesen nem izgatja az angol közönséget, míg meghatalmazást nyert egyelőre négyszáz fontot adni érte, míg maga jótállott a többi háromért, melyet a nevezett közönség alkalmilag, bár duzzogva, kétségtelenül meg fog neki adni, nem sokat törődve egyébként a dologgal általában, habár mindig készen áll hangosan cseregni, ha valami érdem jön ki belőle. Gondják meg kérem, hogy ez mit jelent. Számokkal fogom bebizonyítani. Évi kiadásuk állami czélokra (egy harmada katonai felszerelésekre jut) legalább 50 millió font. Nos. 700 f. úgy aránylik 50.000,000 f.-hoz, mint két pence kétezer fonthoz. Tegyük fel most, hogy egy ismeretlen vagyonos ember, de a kinek gazdagságát sejteni lehet abból a tényből, hogy kétezer fontot ad ki évenként csupán parkkerítésekre és szolgákra, a tudományok kedvelőjének

* Owen tanár engedelmével közlöm e tényt; bizonyára nem engedte volna meg, ha megkérdezem; de oly fontosnak tartom ez által figyelmeztetnem a közönséget, hogy habár gyöngédtelenségnek tűnik fel, megteszem, a mit helyesnek gondolok.

nyilvánítja magát; s egyik szolgája sietve jön jelenteni, hogy egy ritka ásványgyűjtemény, mely a teremtés egy új korszakának nyomait mutatja, hét penceért megkapható; s a tudományt kedvelő úr, a ki évenként kétezer fontot költ parkjára, szolgáját több hónapig várokozatva végre így válaszol: — «Jó! Adok érte négyet, ha a többi háromért kezességet vállalsz a jövő évig!»

34. (III.) Azt mondám, megvetették a művészetet. «Mit?» — felelik újólá. — Nincsenek-e mértföldekre terjedő kiállításaink? S nem fizetünk-e ezeket csupán festményekért? Nincsen-e több művészeti iskolánk, intézményünk, mint bármely nemzetnek volt valaha? Igenis, úgy van. Igaz; de mindez csak az üzlet kedvéért. A festményeket a kőszénhez, agyagedényeiket a vashoz hasonlóan szeretnék eladni; ha bírnák, minden más nemzet szájából kivennék a betevő falatjukat*, de mert ezt nem tehetik, az életről az a felfogásuk, hogy a ludgatei gyerkőcökhöz hasonlóan a világ országújtait járva, rákiáltsanak az elmenőkre: —

* A «szabad kereskedelemről» ez volt valódi felfogásunk: — «Minden kereskedelmet nekem!» Most már úgy találván, hogy a verseny miatt más nép is éppen úgy hozhat árukat eladásra, mint Önök — ismét «védelemért» kiabálunk. Hitványság!

«Tessék venni!» Egyáltalán: nem ismerik saját képességeiket és körülményeiket; azt képzelik, hogy ködös, sík, kövér agyagföldjeik között éppen oly üde művészi a képzeltek, mint a francziának az ő aranyos szőlői között, vulkánikus sziklái alatt az olaszoknak; -- hogy a művészetet úgy meg lehet tanulni, mint a könyvvezetést és ha megtanulták, több üzleti könyvük is lesz. Teljességgel nem törődnek többet a festményekkel, mint a falakra ragasztott plakátjaikkal. A falakon mindig van hely az olvasni való falragaszokra, — sohasem látni való képekre. Nem is tudják, milyen (jónevű) festményeik vannak a vidéken; sem azt nem tudják, eredetiek-e vagy utánzatok; sem azt, gondjukat viselik-e vagy sem; nyugodtan nézik, mennyire ki vannak téve a romlásnak idegen országokban a világ legremekebb festményei. S így látták Velenczében, hogy ágyúikat az osztrákok szántszándékkal azokra a palotákra irányozták, melyekben azok a remekek el voltak helyezve) — s ha hírét vennék, hogy holnap az osztrák erősségekben homokzsákba kerül minden európai remekfestmény, nem izgatná fel Önöket annyira, mint az, ha egy-egy vadászaton egy-két vaddal kevesebb kerül tarisznyájukba. Ez az Önök nemzeti szeretete a művészet iránt.

35. (IV.) Megvetették a természetet; azaz: a természeti szépségek iránt való minden mély és szentséges érzelmet. A francia forradalmárok istállókat csináltak Franciaország egyházaiból; Önök lóversenyterekké alakították át a föld templomait. *Egyetlen* felfogásuk az élvezetről: vasúti kocsikon körülhajtani a templomok hajóin, enni oltáraitól.* Vasúti hidat építettek a schaffhauseni vizesés fölé. Alagútak fúrta a luzerni sziklákba a Tell-kápolna mellett; lerombolták a clarensi gátat a Genf-tónál; nincs egy csöndes völgy Angliában, melyet meg nem töltöttek a vasgyárak tüzeivel; nincs egy részecskeje Angliának, melyre hamut nem szórtak** — sem egy külföldi város, melynek csinos utczáin, békés kertjei között új vendégfogadók és illatszer-üzletek bélpoklos, fehér feltjaival, elesűfitő nyomot nem hagyna jelenlétük: magát az Alpesekeket, melyeket saját

* Úgy tartom, hogy a világ remek helyei — Schweiz, Olaszország, Dél-Németország stb. — a legigazibb templomok, áhitatra, isteni tiszteletre készítő helyek; és mi csak átfutunk rajtuk; legszentebb helyeiken eszünk és iszunk.

** Különös érzés fogott el pár évvel ezelőtt, midőn Yorkshireben, Richmond mellett, a folyam partjait több mértföldnyi távolságban feketének találtam, pusztán a korommal telített levegőtől.

költöik annyi odaadással imádnak, csak anynyiba veszik, mint a medve-ketreczek síma mászó-rudait, melyeken a gyönyör felkiáltásával másznak föl és csúsznak ismét alá. És ha kikiabálták magukat, meglegedésük kifejezésére nem rendelkezvén többé tagolt emberi hangokkal, nyugalmas völgyeiket megtöltik a puska-por ropogásának zajával és az elbizakodottságtól kipirulva, az önelégültség pöfögésével rohannak haza. Leginkább leverő két látványom volt életemben, benső mély jelentőségénél fogva, az angol csőeselék, Chamounix völgyében, a hol ócska taraczkok elsütögetésével mulatott és a zürichi vinczellérek, midőn a bor áldásáért keresztyéni hálájuk lerovásául csoportokba gyűlve a szőlők magaslatain, reggeltől estig lassan töltik meg és sütögetik el pisztolyaikat. Sajnálatraméltó dolog, ha kötelességeinkről ilyen homályos a mi felfogásunk; de úgy tetszik, még inkább sajnálatraméltó, midőn a mulatságról ilyen a mi felfogásunk.

36. Végül: megvetik a könyörületességet. Ennek bebizonyítására nincs szükség az én szavaimra. Egyszerűen közlök egyet azokból az újságcikkelyekből, melyeket szokásom szerint kivágtam s fiókomba félretettem; itt van egy a «Daily Telegraph»-ból ez évnek korábbi keltevel (1867); melyet, bár hanyagul jegyeztem

rá, könnyen föl lehet találni. A lap hátán ez a hirdetés olvasható: «Tegnap tartotta meg a riponi püspök az ő hetedik, külön ájtatosságát a Szent Pál székesegyházban»; csak egy mindennapi tényt közöl; de ez véletlenül olyan formát vett föl, hogy a halottvizsgáló (coroner) elé került. Vörös betűkkel nyomtatom a cikket.* Legyenek meggyőződve, hogy e tények ugyanily színnel vannak beírva egy könyvbe, melyből mindannyiunknak, művelteknek és tanulatlanoknak egyaránt, el kell olvasnunk a magunk lapját egykoron.

«Pénteken vizsgálatot tartott Mr. Richards kiküldött halottvizsgáló (coroner) White Horse Tawernben (Christ Church, Spitalfields) Collins Mihály 58 éves egyén halála miatt. Collins Mária egy nyomorúságos külsejű nő, azt állítja, hogy a meghalttal s fiával együtt egy szobában lakott. (Cobb's Court 2. sz. a. Christ Church.) Az elhunyt czipőfoltozó volt. A tanu kijárt ócska czipőket vásárolni és ő is adta el ismét az üzletekben annyiért, a mennyit éppen kapott, a mi valójában igen kevés volt. Az elhunyt és fia éjjel-nappal dolgoztak, kerestek egy keves kenyeret és teát, fizették a szobát (2 s. hetenként) (2 kor.

* Az eredeti kiadásban piros betűkkel van szedve.

40 fill.) s fenntartották a családot. Pénteken múlt hete, hogy az elhunyt fölállt dolgozószékéről s reszketni kezdett. Ledobta a cipőket s így szólt: — «Ezt már másnak kell bevégezni, ha én nem leszek, mert én már nem bírok többet dolgozni.» Aztán azt mondta: — «Jobban érezném magam, ha melegem volna.» Ezzel a tanu fölvelt két pár megfoltozott cipőt,* hogy eladja; de a két párért összesen csak 14 d.-t (1 korona 40 fillér) kapott, mert az üzletben azt mondták: — «Nekünk is kell rajta nyernünk.» A tanu vett 14 Lb. (font) kösznet s egy kevés teát. Fia egész éjjel virrasztott, a «foltozásokat» bevégezte, hogy pénzt szerezzen, de az apa szombaton reggelre meghalt. A családnak sohasem volt elég enivalója. Halottvizsgáló: — «Sajnálatosnak találom, hogy nem mentek be a dologházba.» Tanu: — «Szerettük kis otthonunk kényelmét.» Egy esküdt kérdezi, miben állott a kényelem? Hiszen ő csak egy csomó szalmát látott a ki-

* Egyike azoknak a dolgoknak, miket nagyon a lelkünkre kell vennünk, jövő berendezkedésünkben keresztülvinnünk minden osztály javára, hogy senkise hordjon «megfoltozott» ruhadarabokat. (V. ö. az előszóval.)

törött ablakú szoba sarkában. A tanu sirni kezdett, mondván, hogy volt egy takarójuk és egyéb apróságuk. Az elhunyt is azt mondta, hogy sohasem menne be a dologházba. Nyáron, ha az idény jó volt, néha hetenként 10 s. (12 K.) hasznuk is volt. Abból aztán a következő hétre takarékoskodtak, mert ez rendszerint rossz volt. Télen felényit kerestek. Három év alatt sorsuk rosszról-rosszabbra fordult. Collins Cornelius elmondta, hogy 1847 óta segített atyjának. Olyan késő szakadó éjjelig dolgoztak, hogy mindketten majdnem megvakultak bele. Tanu most is homályosan lát. Öt évvel ezelőtt az elhunyt a községhez fordult segélyért. A szegények felügyelője adott neki 4 Lb. árú kenyeret s azt mondta, ha megint eljön, «követ fog kapni.»* Ez felharagitotta az elhunytat s

* A haszontalan munka büntetésének eme rövidített kifejezése feltűnően hangzik össze egy bizonyos más hely szavaival, melyre néhányan emlékezhetünk. Talán jó lesz e czikk mellett fiókomnak egy másik ilyen kivágott ujságlapját megőriznem. Ez a pénteki «Morning Post», 1865 márczius 10. Mme C. szalonjai, a ki háziasszonyi tisztjét ügyes, művészi kellemmel s eleganciájával végezte, telve voltak fejedelmekkel, hercegekkel, marquiskkal és grófokkal — ugyanazzal a *férfi-társasággal*, mely Metternich hercegné és Madame Drouyn de Lhuys fogadó napjain szokott találkozni.

azóta tudni sem akart róluk. Sorsuk mind rosszabbra s rosszabbra fordult. A mult pénteken már nem volt egy fél pennyjök sem, hogy egy szál gyertyát vehessenek. Az elhunyt ekkor lefeküdt a szalmára s azt mondta: már a reggelt sem éri meg. — Egy esküdt: «Éhhalállal ölték meg magukat, pedig bemehettek volna nyárig a munkaházba.» — Tanu: «Meghaltunk volna, ha bemegyünk.

Több angol peer s parlamenti tag is volt jelen s lát-hatólag élvezték az élénk, ragyogó jelenetet. A második emeleten volt megterítve, az asztalok megrakva az évszak minden különlegességével. Hogy olvasóim némi fogalmat szerezzenek a párisi demimonde pazar életmódjáról, közlöm a vacsora menüjét, melyet az asztaloknál ülő (körülbelül 200) vendégnek 4 óraker szolgálták föl: Choice Yquem, Johannisberg, Lafitte, tokaji és a legfinomabb pezsgőket szolgálták föl a legbőségesebben egész reggelig. Vacsora után mindjobban növekvő kedvvel tánczra kerekedtek s a bál «chaine diabolique» és «cancan d'enfer» után reggel hét óraker ért véget. Reggeli. Mielőtt a tennispálya megnyílt pitymallatra.) Ime az étlap: «Consommé de volaille à la Bagration: 16 hors — d'œuvres variés. Bouchées à la Talleyrand. Saumons froids, sauce Ravigote. Filets de bœuf en Bellevue, timbales milanaises, chaufroid de gibier. Dindes truffées. Pâtés de foies gras, buissons d'écrevisses, salades vénétiennes, gelées blanches aux fruits, gâteaux Mancini, parisiens et parisiennes. Fromages glacés. Ananas. Dessert.»

Nyárban kijöve, úgy lettünk volna, mint a ki az égből csöppent alá. Nem ismert volna senki, nem lett volna még szobánk sem. Most is dolgoznám, ha volna élelmem; hiszen a szemem majd csak jobban lesz.» Dr. G. P. Walker jelentette, hogy az elhunyt elgyengülés, kimerültség és élelemhiány miatt halt meg. Nem volt ágyneműje. Négy hónap óta nem volt más élelme, mint kenyér. A testben zsirnak nyomát sem leltem. Betegségnek nem volt nyoma, de ha orvosi segélyben részesül, a gyöngeséget vagy ájulást túlélhette volna. Miután a halottvizsgáló megtette jelentését az eset szomorú természetére, a jury a következő határozatot hozta: Meghalt kimerültség következtében, élelemnek, az élet mindennapi szükségleteinek és orvosi segély hiánya miatt.»

37. «Miért nem akar a munkaházba menni?» — kérdik Önök. A szegények, úgy látszik, előítéllettel viseltetnek a dologházak iránt, a mi a gazdagoknál nem fordul elő; mert alapjában véve mindenki, a ki az államtól nyugdíjat kap, dologházba megy, csakhogy nagyjában * a gaz-

* Jegyezzék meg e tényt, gondolkodjanak róla, hogy hogyan történhetik meg, hogy egy szegény öreg asszony szégyelne elfogadni egy shillinget hetenként

dagok alapította dologházakban nincs benne a munka eszméje s inkább játékházaknak volnának nevezhetők. De a szegények, úgy látszik, szabadon szeretnek meghalni; talán ha a játékházakat elég csinossá s barátságossá tennők, vagy nyugdíjaikat otthonukban adnók nekik és ha kezdetben megengednénk egy kis sikkasztást a közpénzekből, jobban megbarátkoznának az állapotokkal. De addig így áll a dolog: támogatásunkat vagy oly bántóvá, vagy oly gyötrelmessé tesszük számukra, hogy inkább meghalnak, semmint elfogadnák tőlünk; vagy harmadik lehetőség gyanánt oly tudatlanokul s ostobákul hagyjuk őket, hogy állatokkép pusztulnak el, elvadulva, némán, nem tudván mit tegyenek, mit kérdezzenek. Azt mondom, megvetik a könyörületességet; ha nem volna úgy, épp oly lehetetlenség volna egy keresztyén államban az ilyen ujságczikk, mint nyilvános utczáin az orgyilkosság.* Azt mondtam, hogy:

alamizsnakép a saját megyéjétől, de senki sem szégyel elfogadni ezert évi nyugdíj gyanánt.

* Jól esik olyan ujság alapítását látnom, mint a milyen a «Pall Mall Gazette»; mert ha a sajtó hatalma magas műveltségű, független állású, becsületes czélokra törekedő férfiak kezében van, azzá lehet, a mivé lenni eddig hasztalan igyekezett. Kiadója tehát, nem kétlem, meg fog bocsátani, ha az ujság iránti igaz

«keresztyén?» Sajna, ha csak őszintén pogányok is volnánk, mindez lehetetlen volna. A mi képzelt keresztyénségünk segít meg e bűnök elkövetésében, mert hitünk szerint rajongunk és tobzódunk a keresztyén érzelemben, melyet képzeletünkben felöltöztetünk, mint más egyebet. A szinpadias keresztyénség az ő orgonájával, hajnali ájtatosságaival, alkonyi világításával — a keresztyénség, melyet nem félünk festői módon belevegyíteni az ördög körül forgó szindarabjainkba a mi Satanelláinkban, Robertjeinkben s Fausztjainkban; a háttérből rácsozott ablakokon át himnuszokat énekelve a ha-

nagyrabecsülésem mellett, nem hagyok megjegyzés nélkül elsiklani egy cikket, mely harmadik számának 5-ik lapján jelent meg és minden szavában téves, azzal az erős tévedéssel, melybe csak a becsületes ember botlik bele, a ki hamis irányban indult gondolatait követi, nem törődve a következményekkel. A végén ez a megjegyzésre méltó hely áll:

«A szenvedés kenyere, a szenvedés itala, a szenvedés takarója és fekhelyei, ez a legtöbb, a mit a törvény a számkivetetteknek odadobni képes.» Ézsaiás profécziájának egy helyét az 1865-iki Anglia nemes szellemének e nyilatkozatával szembeállítom. Neki kellett a parancs szerint fölemelni hangját, mint a kürtöt — kihirdetvén a mának angol urai előtt: «Ime, perlekedésnek és versengésnek okáért bőjtöltök. Avagy inkább nem azé a bőjt, melyet én választottam, hogy az éhezőknek megszéd a te kenyeredet és a szegény (széljegyzet: „szen-

tás kedvéért; az ismételt imákban művésziiesen hangoztatván a «Dio» nevet különböző változatban (mialatt a következő napra buzdító értekezéseket osztunk szét a műveletlen átkozódók javára, a kik épp az ellen vétkeznek, a mit mi a harmadik parancsolat értelmének tartunk) ezen mesterséges világítású, mesterséges ihlettségű kereszténységben diadalmaskodunk s óvjuk ruháink szegélyét is a benne kételkedő eretnekek érintésétől. De nyílt angol szóval nagy tettel növelni valamely közös keresztyén igazságot; a keresztyén törvényt az élet szabályává emelni, nemzeti cselekvést vagy remény-

vedő) bujdosókat bévigyed a te házádba?» A tévedés, a melyben az író elfogódott, mint előzetesen maga konstatálja, ez: «A szegény-adó kiosztójának kötelességét összezavarni egy jótékony intézmény kiosztójának kötelességével, nagy és végzetes tévedés.» Ez a mondat annyira téves, hogy mielőtt a nemzeti bajoknak bármely fenforgó föladataival foglalkozhatnánk tartalmát ily módon kell elménkben megfordítani: «A szegényügyre vonatkozó minden törvénynek alapja az, hogy megértsük, hogy a szegény-adó kiosztói a nemzet alamizsnaosztói. Az alamizsnát abban az arányban kellene nagyobb bőkezűséggel, jósággal kiosztaniok, a mily arányban nagyobbak tarthatjuk az egyesült nemzeti bölcseséget és hatalmat az egyes emberénél.» (Ezek megírása óta a «Pall Mall Gazette» tisztán pártlap lett — mint a többi; de jól ír s egészben véve, több jót tesz, mint rosszat.)

séget alapítani arra — nagyon is jól tudjuk e részt, mit ér a mi hitünk. Hamarabb csalhatnak ki villámot az áldozó füst fellegéből, mint modern angol vallásunkból igaz cselekedetet vagy igaz érzést. Jobb volna megszabadulniok mind e füsttől s orgonazengéstől — míg ezeket és velük a goth ablakokat, festett üvegtáblákat a színházi rendezőnek hagyják; egy egészséges lélekzettel kiszabadítanak e szellemi légkör fulasztó gőzéből magukat — meglátnák Lázárt az ajtó küszöbén. Mert ott van az igazi istenháza, a hol egyik kéz segílyt nyujtva közeledik a másikhoz s ez az egyetlen Anya- vagy Szentegyház, mely örökké volt és örökké lesz.

38. Ismétlem, hogy mind ez örömoeket, mind ez erényeket, mint nemzet, megvetik. Mindenesetre vannak közöttük, a kik nem tesznek így; kiknek munkájától, erejéből, életéből, halálából élnek Önök és azt nekik soha meg nem köszönik. Jólétük, élvezeteik, büszkeségök mind lehetetlen volna azok nélkül, a kiket gúnyolnak és elfelednek. A rendőr, a ki éjjelenként föl- s alá jár a sötét utczákon, hogy az Önök kihágásaira ügyeljen, minden pillanatban kitéve annak, hogy agyonüssék vagy hogy egész életére nyomorékká tegyék; a tenger viharai- val küzdő tengerész; a könyve vagy lombikja fölé nyugodtan görnyedező tudós; a közönsé-

ges munkás, a ki jutalom, majdnem kenyér nélkül teljesíti feladatát, mint az igavonó ló, reménytelenül és mindenkitől nógatva: ezek az emberek azok, a kik éltetik Angliát; de ők nem a nemzet, hanem annak teste és izomereje, a mely szívós kitartással dolgozik, szakadatlanul, régi megszokásból, míg a lélek elszáll belőle. Nemzeti kivánságunk és célunk csak a szórakozás; nemzeti vallásunk: a templomi szertartások betöltése s unalmas igazságok (vagy tévedések) álmos prédikálása, csak-hogy a tömeg nyugodtan hordja az igát, míg magunk mulatunk és e mulatozás szükségének érzete oly erősen fogva tart, mint a kiszáradt torokkal, szemkáprázással járó lázas betegség — öntudatlanul, tobzódva, kegyetlenül. Mily helyesen fejezi ki e szó: rosszullét, a jólétnek tagadásával, lehetetlenségével a mi angol iparkodásunk és szórakozásaink erkölcsi mivoltát!

39. Ha az emberek helyesen foglalkoznak: munkáikból fognak fejlődni szórakozásaik, mint a színes szírom a gyümölcstermő virágból; — ha igazán segélyre készek és részvevők lesznek, minden irtalmuk tartóssá, mélyebbé, állandóvá lesz s a lélekre oly éltető, mint az érverés a testre nézve. De most, becsületes foglalkozás hiányában, minden férfias erélyünket a pénzszerzés álfoglalkozására fordítjuk; s nem

érezvén igazi fölindulást, mesterséges izgal-
munkat kell felcizcomáznunk, hogy játszassunk
velük — nem ártatlanul, mint gyermek a bá-
buval, hanem vétkesen és undokul, mint a
bálványimádó zsidók barlangfalaik festményei-
vel, melyeket az ásatásokban fedeztek föl. Az
igazságot, melyet nem gyakorlunk, utánozzuk
a regényben és a színpadon; a szépséget, me-
lyet a természetben szétrombolunk, a festett
színfalak változataival helyettesítjük és (emberi
természetünk sürgetően kívánván a borzadály és
szomorúság valamely nemét) — a nemes fá-
dalom helyett, melyet társainkkal együtt visel-
hetnénk s a tiszta könnyek helyett, melyeket
együtt hullathatnánk, a törvényszéki tárgya-
lások pathosában úszunk és a sirhalmok éjjeli
harmatát gyűjtögetjük.

40. Nehéz e dolgok igazi jelentőségét meg-
ítélni; elég rettenetesek maguk a tények; —
de a benne rejlő nemzeti hiba mértéke még
talán nem oly nagy, mint első tekintetre lát-
szik. Megengedjük, sőt okozzuk is naponkint
ezrek halálát, de rosszakarat nélkül; felgyuj-
tunk házakat, kiraboljuk a parasztok földjeit,
de rosszul esnék azt tudnunk, hogy valakit
megsértettünk. Még jó szívűek vagyunk; képe-
sek még az erényre, de csak úgy, mint a gyer-
mek. Chalmers az ő hosszú életének végén,

nagy hatalmat gyakorolván a közönség fölött, mikor egy komoly kérdésben a «közönség véleményére» való hivatkozással felboszszantották, ebbe a türelmetlen felkiáltásba tört ki: «A közönség csak egy nagy gyermek!» És annak, hogy a gondolkozásnak ezen komoly tárgyait az olvasás módjainak kutatásával kötöttem össze, oka az, hogy minél jobban látom nemzeti hibáinkat és nyomoruságainkat, ezek annál inkább jelentkeznek előttem úgy, mint a gondolkodás legegyszerűbb köreiből is a gyermekes tudatlanságnak és a nevelés hiányának jelenségei. Ismétlem, az, a miért panaszkodhatunk, nem bűn, nem önzés, nem az elme gyöngegsége, hanem egy javíthatatlan tanuló gondatlansága, a ki a jó tanulótól csak annyiban különbözik, hogy nem lehet rajta segíteni, mert nem ismer el mestert.

41. Benső lényünknek pompás jellemzését birjuk legutolsó nagy festőnk egyik kedves, elhanyagolt művében. A Kirkby Lonsdale temetőjének rajza az, patakjával, völgyével, halmaival; fölötte fellegetes reggeli égbolt. És nem törődve sem ezzel, sem a halottakkal, a kik más völgyért, más égboltért hagyták el ezeket, egy csapat iskolás fiú egy siron halmozta föl könyveit és kövekkel bombázza le onnan. Éppen így játszunk mi is a halottak szavaival,

melyek oktatnának bennünket és éles, gondatlan akaratossággal távolítjuk el magunktól, alig gondolva rá, hogy a széltől szétszórt levelek nem csak egy sirkövön vannak fölhalmozva, de egy elbűvölt kriptának a pecsétjén is — sőt alvó királyok valamely nagy városának kapuján; és azok föl is ébrednének, velünk is jönénének, ha nevükön tudnók őket szólítani. Fölemelvén a márvány ajtót, mily gyakran bolyongunk e nyugvó királyok között, megtapintjuk ruháikat, melyekben feküsznek, megérintjük homlokukon koronáikat; és mégis némák, hallgatagok maradnak velünk szemben s csak ködös szellemalakoknak látszanak, mert nem ismerjük a szívnek azt a varázsigejét, mely fölébresztené őket; — a mely varázsigejét, ha csak egyszer hallanák, sirjaikból fölemelkednének, hogy régi hatalmukban maradjanak velünk, hogy megvizsgáljanak minket és mint a Hádes lebukott királyai szóltak, az ujonnan lebukottakkal találkozáván: «Te is erőtelen lettél-e, mint mi? Mi hozzánk lettél-e hasonlatossá?» — ez el nem homályosult, le nem hullott koronát viselt királyok ily szókkal találkoznának velünk: «Tiszta és erős szívű lettél-e te is, mint mi? És hozzánk lettél-e hasonlatos?»

42 Erős szívűnek, erős lelkűnek, nagy lelkű-

nek lenni, ez a valódi nagyság az életben; mindinkább nemeslelkűvé válni, ez az igazi «előmenetel» az életben — az életben magában, nem külsőségeiben. Barátaim, emlékeznek-e az ősi szittyá szokásra, midőn a családfő meghalt? Mint öltöztették föl legszebb ruháiba, ültették szekerére s hordozták körül barátai házaiban; és azok mindenike az asztalfőre ültette és jelenlétében tartotta meg a lakomát? Tegyék föl, hogy egyenesen fölajánlanák Önöknek, a mint hogy rettenetes tényekben föl is *van* ajánlva, hogy élvezhetik ezt a szittyá tisztességet fokról-fokra, míg magukat élőnek tartanak Önök. Tegyék föl, hogy ez volna az ajánlat; napról-napra hidegebb lesz a vérük, testük megkövesül, végül a szívük csak úgy ver, mint a megrozsdásodott vas bilentyű. Életük elszáll s le hull a föld alá Caina jegébe, de testüket napról-napra diszesebb ruhákba öltöztetik és magasabb kocsira helyezik; több-több érdemrend függ mellükön — akár koronát hordhatnának, ha akarnának. Az emberek Önök előtt meghajolnak, fogják Önöket csodálni; ujjongani és tolongani fognak körülöttük az utczák során és palotákat építeni számukra; az asztalfőre ültetve, éjjeken keresztül Önökkel fognak lakomázni; s lelkük ez alatt megmarad éberem annyira, hogy tudja,

mit cselekesznek azok, érezné vállain az aranyruha súlyát és a korona peremének bevágását halántékukon — semmi egyebet. Elfogadnák-e szószerint a halál angyalának illetén ajánlatát? Gondolják, hogy elfogadná közöttünk bár a legalacsonyabb sorsú is? És a gyakorlatban mégis valójában ezért küzd bizonyos mértékben mindenikünk; sokan erre törekednek annak egész rettentő mivoltában. Mindenki elfogadja, ki az életben előrehaladni akar, a nélkül, hogy tudná, mi az élet; a ki csak azt hiszi, hogy az csupán több ló, több szolga, több szerencse, több nyilvános tisztesség, *nem* több személyes lélek megszerzését jelenti. Csak az halad előre az életben, a kinek szíve szelidebb, vére melegebb, agya frissebb lett, kinek lelke belépett az élő* békességbe. És azok az emberek, a kik ilyen életet élnek, az igazi urai és királyai e földnek — ők és egyedül csak ők. Minden más királyság, a mennyiben valódi, csak az övék gyakorlati kifolyása vagy kifejezése; ha kevesebb ennél: ez esetben vagy színpadi királyságok, — drága látványosságok, bárha a hamis ékszerek helyett valódiakkal vannak is megrakva — de mégis csak a nemzetek játékszerei; vagy egyáltalán nem király-

* «τὸ δὲ ψρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη.»

ságok, hanem zsarnokságok, vagy tisztán csak a nemzeti esztelenség cselekvő és gyakorlati kifolyásai; ez okból mondtam róluk máshol: «Látható kormányok némely népnek játékszer, betegség a másoknak, vértje némelyeknek, a legtöbbre nézve teher.»

43. De nem találok szavakat csodálkozásom kifejezésére, melylyel éppen szellemes emberek között is hallom még a véleményt, mintha kormányozott nemzetek személyi tulajdonok volnának s úgy lehetne azokat venni és eladni vagy más módon megszerezni, mint a juhnyáját, melynek husa arra való, hogy a királyt táplálja és gyapja arra, hogy ő nyirja; és mintha Akhilleusznak a rossz királyokra fölindulásában alkalmazott jelzője: «népfalók» — minden királyság állandó és legillőbb czíme volna; és egy király birodalmának megnagyobbitása ugyanannyit jelentene, mint az egyes ember birtokának növekedése. Királyok, a kik így gondolkoznak, bármily hatalmasok különben, épp oly kevésbé lehetnek a nemzet igazi királyai, mint a bögöly nem királya a lónak; kiszívja vérét és megüzi vadul, de nem vezeti. Ők és udvaruk és hadseregeik, ha tisztán lehetne látni, csak a zümmögő moszkítók egy nagy fajtája, szuronyos szívókkal és dallamos, karmester által vezényelt trombitálással lebegve

a nyári légben; olykor a félhomály szebb talán, de aligha egészségesebb a szunyograjok csillogó ködje miatt. Az igazi király azalatt nyugodtan uralkodik, ha egyáltalán teszi és gyűlöli az uralkodást; sokja előveszi az ő «gran rifiuto»-ját (mélységes megvetését); és ha ők nem teszik, a nép teljesen kész elővenni a maga «gran rifiuto»-ját ő ellenökre, mihelyt hasznára válni látszik.

44. Mégis a látható király is lehet igaz, ha eljön a nap, a midőn birodalmát *hatalma* — és nem földrajzi határai szerint itéli meg. Nem jelent sokat, hogy a Trient lekanyarít-e innen egy darabot vagy a Rajna amott egy kastélylyal kevesebbet fog körül. De az már fontos reád nézve, emberek királya, szólhatsz e biztossággal ez embernek: — «Menj!» és ő megy; és a másíknak: — «Jöjj!» — és ő jön. Vajjon irányíthatod-e népedet, mint a Trient-et és hová küldöd és hová hívod? Fontos reád nézve, emberek királya, hogy néped gyűlöl és meghal-e miattad, vagy szeret-e és általad él. Birodalmadat inkább mérhetnéd a nép, mint mértföldek szerint; és határozhatnád meg a szeretet szélességi fokait egy csodás, meleg és végtelen egyenlítő felé.

45. Mézni! Nem, ti nem tudtok mérni. Ki mérheti meg a különbséget azok *hatalma* kö-

zött, a kik «cselekednek és tanítanak» és a kik a föld és ég királyságaiban a legnagyobbak — és azok hatalma között, a kik rombolnak és fölemésztenek, a kiknek hatalma az ő teljes mivoltában nem egyéb, mint a moly és a rozsdá hatalma? Sajátságos elgondolni, mint gyűjtenek a moly-királyok kincseket a moly-nak; és a rozsdá-királyok, a kik népeik erejére nézve olyanok, mint fegyverzetre a rozsdá, kincseket halmoznak föl a rozsdá számára; és a rabló-királyok kincseket a rablóknak; de mily kevés király gyűjtött valaha oly kincseket, melyeket őrizni nem szükséges — oly kincseket, melyeknek minél több tolvaja akad, annál jobb! Himezett ruhák elrongyolni valók — sisak és kard elvesztik fényüket; ékszer és arany tékozolni való; három faja volt a királyoknak, a kik ezeket gyűjtötték. Tegyük föl, léteznék valaha a királyoknak egy negyedik fajtája is, a mely régi, titkos írásokban olvasná, hogy létezett valaha a kincseknek egy negyedik neme, mely ékszerrel és arannyal nem egyenlő, soha sem lehetne összemérni tiszta arannyal sem. Egy darab az Athene vetélőjének szövetéből; Vulcan erejével az istenek tűzénél kovácsolt fegyverzet; arany, a nap piros szívéből meritve, a mint a delfi sziklák fölé emelkedik; — mélységes színekkel füstött

kelme; — legyőzhetetlen fegyver; — szín-arany! — A Kalauzolás, a Munka és Gondolat három nagy angyala, midőn szólitanak minket, ajtónk küszöbén várakozva, készen arra, hogy szárnyas hatalmukkal vigyenek, vezessenek az ő biztos szemeikkel azon az ösvényen, melyet madár sem ismer, a saskeselyű szeme sem látott soha. Tegyük föl, léteznének valaha királyok, a kik meghallanák és elhinnék ezt a szótatot s végül szorgalmasan gyűjtenék népeik számára a — Bölcseség kincsét.

46. Gondolják el, milyen meglepő dolog volna ez. Nemzeti tudásunk mai állapotában, mily megfoghatatlan! Hogy parasztjainkat könyvek olvasására vezényelnék fegyvergyakorlat helyett! — Gondolkozók hadseregét szervezni, begyakorolni és fentartani, fizetéssel és jó vezénylettel — gyilkosok hadserege helyett! — Olyan nemzeti élvezetet találni az olvasószobákban, mint a vadászterületeken; díjat kitűzni arra az esetre, ha valamely tényt merészen eltalálnának — éppen úgy, mint most a cél-tábla közepében a fekete pontot. Mily képtelen eszmének tűnik fel, hogy a művelt nemzetek tőkepenzeseinek hatalma a háború helyett, az irodalom támogatására siessen valaha!

47. Türelmet kérek. Még csak egyetlen mondatot olvasok fel abból az egyetlen könyvből,

mely könyveim között egyedül nevezhető igazán könyvnek; az egyetlen, mely legbizonyosabban s legtovább fog könyveim közül fennmaradni.

«Nagyon félelmetes formája a hatalom működésének Európában, hogy tisztán a tőkepénzesek hatalma az, mely az igazságtalan háborúkat támogatja. Jogos háborúk támogatására nem kell annyi pénz, mert a legtöbb ember, a ki vivja, ingyen vivja meg; de az igaztalan háborúra az emberek testét-lelkét meg kell vásárolni s e mellett a legjobb hadiszereket, melyek az ily háborúkat a legfelsőbb fokig megdrágítják; nem szólva a nemzetek közt pusztító balga félelemről és dühös gyanakodásról, összességükben sincs elég kiméletesség és őszinteség, hogy egy órai lelkinyugalmat szerezhessenek rajta; mint a hogy a jelenben Franciaország és Anglia évenként tíz millió font sterling értékű rettegést vásárolnak egymástól (könnyű és különös aratás: fele túske, fele remegő nyárfalevél, melyet a modern politikai közigazdák «tudománya» vetett el, aratott le és takart be, midőn igazság helyett a kapzsiságra oktatnak). És minden jogtalan háborút, ha nem az ellenség kirablása, akkor csakis a tőkepénzesek kölcsöne támogat, s e kölcsönöket, a népek későbbi megadóztatásával kell

megtérítenie annak a népnek, mely az egész dolgot nem is akarta, a tőkepénzesek akarata képezvén a háború legfőbb indító okát; de igazi eredete a nemzet birásvágyában rejlik, képtelenné tevén őt a becsületességre, nyíltságra, vagy igazságosságra, — éppen azért szabva ki annak idején minden egyesre a maga saját külön büntetését és veszteségét.»

48. Figyeljék csak meg: Franciaország és Anglia a szó szoros értelmében véve, *rémület* vásárolnak egymástól; évenként mindenikök tizezerszer ezer fontot fizet ezért a rémületért. Most tegyék föl, hogy e tízmillió értékű rémület beszerzése helyett elhatároznák, hogy békére lépnek egymással és vennének évenként tízmillió árú ismereteket; és mindenik nemzet a maga tízmillióját királyi könyvtárak, királyi műcsarnokok, királyi múzeumok, királyi kertek és királyi üdülőhelyek alapítására költené. Nem volna-e ez valamivel jobb úgy a francziákra, mint az angolokra nézve?

49. Sokáig fog tartani mégis, míg ez a kor elkövetkezik. De mégis reménylem, nem kell sokáig várnunk, hogy minden jelentősebb városban királyi vagy nemzeti könyvtárakat alapítsanak, magukban foglalván a könyveknek fejedelmi sorozatát; ugyanazon sorozat mindenikben, a legjobb fajta, válogatott könyvek,

e nemzeti czélra a leggondosabban megszerkesztve; szövegük egyenlő lapokra nyomtatva, széles szélekkel, tetszetős kötetekbe rendezve, könnyen kezelhetők, szépek és erősek, a könyvkötő-munka mintái; és hogy e nagy könyvtárak minden tiszta és rendes ember előtt nyitva álljanak a nappal és este minden órájában; szigorú rendelettel tévén kötelezővé a tisztaságot és csöndet.

50. Más tervet is vázolhatnék Önök előtt műcsarnokokról, természettudományi csarnokokról, sok kitünő, — előttem szükségesnek látszó dologról; ez a tervezet a legkönnyebb és legszükségesebb és erősítő szernek bizonyulna arra nézve, a mit a mi brit alkotmányunknak nevezünk, amely már legutóbb vízkórossá kezdett válni; rossz az étvágya, gyötrő a szomjusága, egészségesebb táplálékra van szüksége. A gabona-törvényt megszüntették; tegyenek kísérletet, nem tudnának-e helyette más nemű gabonatörvényt hozni; — kenyeret adni neki abból az elbűvölt arabs gabonából, a *szezámból*, mely zárt ajtókat nyitogat; — de nem rablók, hanem királyok kincstárának ajtóit.

Jegyzet a 30. §-hoz.

A szegények halálozási százalékának emelkedését illetőleg, minek bizonyítékául lásd a «Medical Officer» most megjelent, a titkos tanáchoz intézett jelentésének előszavát; ebben az előszóban oly irányzatok jelentkeznek, melyek hitem szerint mozgalmakat fognak még közöttünk felidézni s melyre nézve hadd jegyezzem meg a következőket:

Egymással ellentétes két elmélet van elterjedve a földről.

Az első, hogy mennyei törvény szerint mindenkor voltak és kellett öröklés szerint kiválasztott bizonyos számú embereknek lenni, a kik személyi tulajdonul bírják a földet, levegőt, vizet az egész világon; és tetszésük szerint tilthatják vagy engedhetik meg az emberi nem többi részének, hogy ezt a földet, levegőt és vizet egyék, szivják vagy igyák. Ez az elmélet pár évnél tovább fenn nem tartható. Az ellentétes elmélet az, hogy a világ földjének a világ népei között való felosztása, egyszerre kiválasztott egyéniségekké emelné a nevezett népet; hogy maguktól épülnének házak; magától nőne a vetés és mindenki élni tudna a nélkül, hogy életéért megdolgozzék. A gyakorlatban ezt az elméletet is tarthatatlannak találnók.

Minden esetre nehéz kísérletekre, súlyos katasztrófákra leszen szükség, mielőtt az emberek általánossága belátná, hogy bármire vonatkozó törvény — legkevésbbé a földre, annak megtartására vagy felosztására, magasra vagy alacsonyra becslésére vonatkozó törvény a népre nézve a legkevesebb végeredményre sem vezethet mindaddig, míg a létért való küzdelem, a fenntartásért folytatott harc tisztán állatias versengés marad. Ez a küzdelem, bárminő törvényeket hozzanak is

ellene, kialakult alapelvek hijával lévő nemzeteknél egy vagy más engesztelhetetlen alakban fog jelentkezni. Angliára nézve pl. egészen üdvös törvény volna, ha ki lehetne vinni, hogy egy maximum határozassék meg az osztályok jövedelmeit illetőleg; és hogy minden nemes ember jövedelme, mint meghatározott járadék vagy nyugdíj fizetessék a nemzet által; ne pedig saját maga tetszése szerint sajtolja ki a bérlőtől. De, ha máról-holnapra ilyen törvényt hozhatnának és ha, a mire tovább haladva volna szükség, megállapítanák a meghatározott jövedelem értékét, bizonyos összegért bizonyos súlyú kenyeret adva: egy évbe sem telnék és titokban más folyóérték terjedne már el és az összegyűjtött vagyon hatalma újra visszatérne valamely más alakban, avagy más kigondolt jelképben. Egyetlen egy orvossága van a köznyomornak — és ez az oly irányú közoktatás, mely gondolkozó, könyörületes és igazságos embereket nevel. Mindenesetre képzelhetők oly törvények, melyek fokozatosan javítják és erősítik a nemzeti jellemet, csakhogy olyasmit, mint a nemzeti jellem, legnagyobb részben keletkezése előtt kell megjavítani. Fiatal korában lehet törvényekkel segíteni egy nemzetet, mint a gyöngye gyermekén gerincz-egyenestővel; de ha már megöregedett, ugyanaz a módszer nem erősítheti meg az ő elgörbült hátgerinczét.

S e mellett a föld problémája csak mellékes; országok föl a földet tetszésük szerint, a főkérdés kérelhetetlenül ez marad: Ki dolgozza meg? Röviden: ki végezze közülünk a többiért a nehéz és piszkos munkát és mily fizetésért? Ki végezze a kellemes és tiszta munkát és mily fizetésért? Ki ne dolgozzék és milyen fizetésért? És ezekkel még különös erkölcsi és vallási kérdések vannak összekötve. Mily távol esik az a tör-

vényességtől, kiszívni egy nagy csomó ember lelkének egy részét, hogy egy kivont pszichikai mennyiséget szedjünk össze és alkossunk belőle egy nagyon szép vagy eszményi lelket? Ha tisztán csak vérrel volna dolgunk szellem helyett (és lehető volna — mint gyermekkel meg is történt hajdanában) úgy, hogy lehető volna a nép egy adott számának karjából bizonyos mennyiségű vért kivenni s azt egy személybe beleszivattyúzáván megalkotni belőle a kékebb vérfű nemes embert, minden esetre menne a dolog, de úgy gondolom, titokban. De ma, hogy agy és lélek az, a mit elvonunk s nem a látható vér, nyilván meg lehet tenni; és mi előkelőbbek, mi, menyét módjára, a legfinomabb zsákmányból élünk; vagyis nyíltan szólva: egy bizonyos számú parasztot tartunk — ásni, kapálni és általában elbutulni, hogy mi ingyen táplálhatva, minden gondolkozást és érzést megtarthassunk magunknak. Sokat lehetne még erről mondani. Egy előkelően nevelt és tanult angol, francia, német vagy olasz férfi (még inkább nő) nagy eredmény, jobb eredmény, mint a legtöbb szobor, mely épp oly szépen van színezve, mint formálva; dicső dolog — ő rá nézve; és ezt az eredményt sok élet feláldozása nélkül épp oly kevésbé kaphatják meg, mint egy gúlát vagy egy templomot. És talán jobb is egy szép emberi lényt alkotni, mint egy szép dómot vagy tornyot — és nagyobb gyönyörűség egy közülünk való teremtményre tekinteni föl tisztelettel, mint egy kőfalra; csakhogy a szép emberi teremtménynek viszont bizonyos kötelességei lesznek — egy élő őrtorony és védbástya kötelességei. Ezekről szólok.

II. FELOLVASÁS.

Liliomok.

Királynők kertjeiről.

«Örvendeznek a puszta és út nélkül való helyek, és örül a puszta és virágozni fog, mint a liliom. —
(Ézsaiás XXXV, 1.)

51. Minthogy e felolvasás egy korábbinak a folytatása, talán jó lesz, ha röviden vázolom Önök előtt azokat az általános czélokat, melyek mindkettőben vezettek. Az előbbiben Önökhöz intézett kérdések, nevezetesen: hogyan és mikép olvassunk, egy sokkal mélyebb kérdésben gyökereztek s arra törekedtem, hogy egész komolysággal tegyék föl önmaguknak: *miért* olvassunk? Szeretném, ha együtt éreznék velem, hogy bármily előnyöket is nyújt manapság a nevelés és irodalom elterjedése, csak akkor lesz képes bármelyikünk is azokat helyesen használni, ha helyesen fogtuk fel, mire kell vezetnie a nevelésnek és miket tanítania az irodalomnak. Megmutatni kívánom Önöknek, hogy úgy a helyesen irányított erkölcsi nevelés, mint a jól megválasztott olvasás oly ha-

talmat ad a rosszul vezetett és tudatlan emberek fölött, mely, mértékét tekintve, a legigazabb értelemben véve: királyi, valóban a legnemesebb királyságot hozza létre, mely emberek között létezhetik: a legtöbb más királyság (bármennyire tüntessék is ki látható jelvények, anyagi hatalom) vagy kísérteti vagy zsarnoki; — kísérteties, vagyis a királyságnak árnyéka és látszata csupán, üres, mint a halál, «királyi korona látszatával» — avagy zsarnoki: midőn saját akaratát helyezi az igazságosság és szeretet törvénye helyére, a melylyel minden igazi király kormányoz.

52. Tehát ismétlem — és mert szeretném Önökre hagyni ezt az eszmét, ezzel kezdem s ezzel is fogom végezni — egyetlen tiszta neme van a királyságnak; egyetlen hatalmas és örökkévaló neme, legyen bár koronás vagy sem; az a királyság nevezetesen, a mely minden másénál erősebb erkölcsű, tisztább s mélyebb gondolkozású; képessé tevén Önöket arra, hogy őket vezessék vagy fölemeljék. Figyeljék meg e szót: «állapot». Mi nagyon is nagy szabadsággal használjuk.* Valaminek állapotát és állandóságát jelenti betű szerint; és igazi jelentésére nézve jellemző kifejezést találnak a

* Angolul «state» állam-ot is jelent.

belőle származott szóban: «statue» (szobor) — «a mozdulatlan dolog». Egy király méltósága vagy helyzete, állapota és az a jog, hogy királysága «államnak» neveztessek, mind a kettőnek megingathatatlanságától függ: — remegés nélkül, ingadozás nélkül; egy oly örökkévaló törvényen alapulván és fölötte trónolván, melyet semmi meg nem változtathat, semmi meg nem dönthet.

53. Midőn elfogadom, hogy mind az irodalom, mind a nevelés csak annyiban hasznos, a meny nyiben e nyugodt, jótékony és ezért királyi hatalmat czélozza — első sorban is önmagunk fölött és önmagunkon át minkinken, egész környezetünkben — felkérem még Önöket, vizsgálják velem együtt továbbá azt, hogy emez, a nemes nevelésben gyökerező királyi tekintélynek milyen adagját szerezhetik meg a nők; és mennyiben lehet ezt igazi királynői hatalomnak nevezni — nem csak saját háztartásukban, hanem messze túl annak határain is. És, ha helyesen értik át és gyakorolják ezt a királyi vagyis kellem által gyakorolt befolyást, az ilyen jótékony hatalommal létrehozott rend és szépség ad szabadságot nekünk, hogy arról a területről, mely fölött mindenikük uralkodik, mint «Királynők kertjeiről» szóljunk.

54. És itt a tulajdonképeni kezdethez érvén,

egy még sokkal mélyebb kérdésre találunk, mely — habár különösnek tetszhetik — végtelen fontossága mellett is, sokak előtt teljesen eldöntetlen marad.

Nem tudjuk ugyanis meghatározni, mi lehet a nők királynői hatalma, míg egyet nem értünk abban, hogy rendes hatalmuk miben nyilatkozzék. Nem érthetjük meg, hogyan képesítse őket a nevelés sokkal tágabb körű kötelességekre, míg nem tudjuk, miben áll voltaképp az ő igazi, állandó kötelességük. És soha sem hangzottak még erősebb szavak, soha nem engedtek meg hiübb képzelődést ezen — minden társadalmi boldogságra oly életbevágó kérdésben. És úgy látszik, hogy sohasem ítélték meg meg teljes egyetértéssel a női természetnek a férfiéhoz való viszonyát, az erényre vagy értelemre való különböző képességeiket. Hallunk beszélni a nő «hivatásáról», a nő «jogáról», mintha ezek valaha a férfi hivatásától, jogától különválaszthatók — és mintha a nő és az ő férje, különböző fajnak összeegyeztethetetlen teremtményei volnának. Ez legalább is helytelen. És nem kevésbé helytelen — sőt talán még balgább módon helytelen (mert előlegezek annyit, a mennyit bebizonyítani reményelek) — a fölfogás, mely szerint a nő csupán árnyéka, kísérő képmása az ő férjének, hogy gondolat

nélkül való, szolgálai alázatossággal tartozik neki, ki őt gyöngeségében férfi erejének fölényével támogatja.

Mondom, ez a legbalgább minden tévedés között, a mely fennáll a nőre nézve, ki a férfi segítőtársául teremtetett. Mintha hatásosan segíthetné egy árnyék, vagy hozzáméltóan egy rabszolga!

55. Kisértsük meg, nem szerezhetünk-e tiszta és összhangzó fogalmat (összhangzónak kell lennie, ha igaz) arról, hogy a női okosság és erény mily vonatkozásban van, a hatalom és szolgálat tekintetében, a férfiéhoz; és helyesen felfogott összeköttetésükben hogyan támogatják és erősítik egymás erélyét, becsületét és tekintélyét.

És most ismételnem kell azt, a mit előbbi felolvasásomban mondtam: nevezetesen, hogy a nevelés első haszna az, hogy képpé tesz bennünket minden nehéz, komoly kérdéstről a legnagyobb és legbölcsebb emberekkel tanácskozni. Hogy a könyvek igazi használata: segélyért fordulni hozzájuk — hozzájuk fordulni, midőn saját ismeretünk vagy eszméink ereje nem elegendő; hogy a miénknél tágabb szemhatárra, tisztább felfogásra vezessenek és megnyerjük minden kor biráinak és tanácsadóinak egyesült ítéletét a mi egyedül álló és ingadozó véleményünkkel szemben.

Hadd tegyük meg ezt most. Hadd lássuk, vajjon minden kor legbölcsebbjei, legnagyobbjai, a legtisztább szivüek egyetértettek-é e pontban valamennyire; hallgassuk meg az ő fennmaradt tanuságtételüket arról, mit tartottak a nő igazi hivatásának és milyennek vélték a módot, melylyel a férfinak segítségére van.

56. Vegyük elő először is Shakespearet.

Jegyezzék meg mindjárt kezdetben, hogy Shakespearenek nincsenek hősei; — csakis hősnői vannak. Összes színműveiben egyetlen hős alak sincs, kivéven V. Henriknek a színpadi hatás végett túlozva rajzolt könnyű rajzát; és a még könnyebb Valentint «A két veronai ifjú»-ban. Kitünő és kidolgozott színműveiben hős nincs. Othello volna az, ha egyszerű egyénisége nem szolgáltatná ki minden körülötte levő gaz ármány zsákmányául; de ő az egyetlen alak, mely a hősi typust épen csak megközelíti. Coriolanus, Caesar, Antonius erejükben megtörve állanak előttünk és hiúságuk miatt buknak el; — Hamlet tétlen, töprengő, álmodozó; Romeo türelmetlen gyerek; a velencei kalmár a balsorssal szemben magát gyáván megadó; Lear király Kentje nemes szivü, de durvább, csiszolatlanabb, semhogy válságos percekben igazán hasznos lehetne, és lesülyed a szolgálja színvonalára. Orlando nem kevésbé

nemes, mégis a véletlen kétségbeesett játékszere, a kit követ, bátorit, megment Rosalinda — míg alig van egy színműve, melyben egy tökéletes nőt ne találánk, kitartással a komoly reménységben és a biztos cél felé. Cordelia, Desdemona, Isabella, Hermione, Imogén, Katalin királyné, Perdita, Sylvia, Viola, Rosalinda, Helena s végül, talán a legkedvesebb, Virgilia, mind hiba nélkül valók; az emberiség legmagasb fokú hősi típusában fogva föl.

57. Másod sorban figyeljék meg, hogy:

minden darabban mindig a férfi hibája vagy esztelensége okozza a katasztrófát; a megszabadítás, ha egyáltalában van ilyen, egy nő bölcseségén és erényén fordul meg, ha ez bukik, akkor nincs menekvés. Lear király bukását saját ítéletbeli fogyatkozása, türelmetlen hiúsága, gyermekeinek félreértése okozza; csak az egyik leányának erénye menthette volna meg a többinek jogtalanságától, csak hogy ezt Lear elűzte magától és úgy fejlük ki a dolog, hogy ez majdnem megmenti.

Othello történetét nem szükséges vázolni; — sem hatalmas szerelmének egyetlen gyöngeségét; — sem megfigyelő képességének alacsony fokát a darab második női alakjával, Emiliáéval szemben, a ki az ő tévedése ellen föllázadó bizonyoságtétellel hal meg.

«Oh, gyilkos örült! Egy ily bolond egy oly derék nővel mit is tegyen?»

«Romeo és Juliá»-ban a nőnek okos és mérész terve a férj gondatlan türelmetlensége miatt ér szerencsétlen véget. A «Téli rege» és «Cymbeline» mutatja két királyi ház boldogsága és fennmaradása hogyan vész el több évre és forog halálos veszélyben a férjek dőresége és önfajúsága miatt és megmenti végül őket az asszonyok királynői türelme és eszesége. A «Szeget szeggel» történetében a bíró hitvány igaztalansága, a fitestvér silány gyávasága egy nő győzelmes igazságával és gyémánt tisztaságával áll szemben. «Coriolanus»-ban az anyai tanács, ha fia annak idején követi, ezt minden bajtól megóvta volna; az arról való pillanatnyi megfélelkezés lesz romlása; de végül meghallgatott esdeklése megmenti mégis — ha nem is a haláltól, de legalább az átoktól, hogy hazája megrontójaként kelljen élnie.

És mit mondjak Juliáról? Határozott és következetes az ő szerelmesének habozásával szemben, a ki féktelen igazi gyermek? — Helenáról, ki ugyanaz egy gondtalan ifjú pajos merényletével szemben? — Hero türelméről, Beatrice szenvedélyéről és a «tanulatlan leány» nyugodt, szende okosságáról, ki szelid anyalként vegyül a férfiak gyámoltalansága,

vaksága, bosszúvágyó szenvedélyei közé, bátorságot és biztosságot hozván magával és azzal győzi le a bűn leggonoszabb indulatait, a miről azt hiszik, hogy leginkább hiányzik a nőnél; — legyőzi a gondolkozás következetességével és szabatoságával.

58. Figyeljék meg továbbá, hogy Shakespeare szindarabjainak fő-személyei között egyetlen gyöngé nő van — Ophelia; és mert Hamlet mellől hiányzik a döntő pillanatban s nincs és nem is lehet e nő természetében, hogy vezetője lehessen, mikor a legnagyobb szüksége van rá, annál rettentőbb katasztrófa következik. Végül, jóllehet három féktelen nő van a fő-alakok között — Lady Macbeth, Regan és Goneril — mindjárt lehet sejteni, hogy ezek visszariasztó kivételek az élet rendes törvényei alól; hatásuk végzetes, az általuk megtagadott jó hatalmának arányában.

Tiszta világitásban ez Shakespeare felfogása a nő helyzetéről és jelleméről az emberi életben. Úgy állítja elénk, mint csalhatatlan, hű és bölcs tanácsadókat — megvesztegethetetlen, igaz, tiszta mintákat; — kik mindig elég erősek arra, hogy megnemesítsenek, ha megmenteni nem bírnak is.

59. Nem, mintha Shakespearrel egyáltalán összehasonlítható volna az emberi természet

ismeretében, — sokkal kevésbé érti a végzet útját és lefolyását — de, mint azt az író, a ki a modern társadalom közönséges gondolkodásának állapotát és módját legszelesebb látkörrel festette: kérem Önöket, fogadják el Walter Scott tanuságtételét.

Mint értéktelent, mellőzöm tisztán romantikus prózáját; bár ifjúkori regényes költészete nagyon szép, bizonyágtétele azonban nem nyomatékosabb, mint egy kamasz ábrándképe. De igazi munkái, a skót életből vett tanulmányai igaz tanúk; és ezeknek hosszú sorozatában csak három férfi emelkedik a hősi typus magaslatáig:* Dandie Diamont, Rob Roy és Claverhouse; az egyik telepítvényes, a másik kalóz, a harmadik katona egy rossz ügy szolgálatában. És ezek csak erős, de műveletlen vagy rossz útra tévedt értelmi képességgel pá-

* Hogy ez állítást teljesen érthetővé tegyem, föl kell jegyeznem a váltakozó gyöngeségeket, melyek a Waverley-novellákban meggyöngítik a többi nagy jellemet. Ilyen a Redgauntlet önző és szűk látkörű gondolkozása; Edward Glendinning gyarló vallási lelkesedése s több hasonló; meg kell még jegyeznem, hogy néhány egészen kitűnő jellem van a háttérben: három — fogadjuk el örömmel ezt az udvariasságot Anglia és az ő katonái iránt — három katonatiszt: ezek Gardiner ezredes, Talbot ezredes és Mannering ezredes.

rosult bátorságukkal és hűségükkel válnak a hősiesség eszményeivé; míg fiatalabb emberei a változékony sors játékszerei s csak ezen sors (vagy a véletlennek) segélyével bírják túlélni, és nem legyőzni, az önakaratukon kívül rájuk mért megpróbáltatásokat. Fegyelmezett vagy hátrózott jellemről, mely komoly a bölesen kitűzött cél tudatában, vagy megküzd az ellenséges gonoszság alakjaival, kiket elszántan hív ki és hajthatatlanul igaz le; ifjú férfi-alakjainak rajzában ilyesmiről nincs szó. Míg női alakjaiban — Ellen Douglas, Flora Mac-Ivor, Rose Bradwardine, Catherine Seyton, Diana Vernon, Liliasz Redgauntlet, Alice Bridgenorth, Alice Lee és Jeannie Deans jellemrajzaiban a kötelesség és igazság teljesen csalhatatlan érzelmét találjuk a kellem, gyöngédség és értelmi erő végtelen változataival; bátor, örökös és fáradhatatlan önfeláldozást még a látszólagos, s annál inkább a valódi kötelességekkel szemben és végül a mélyen visszatartott szenvedély türelmes okosságát, mely még végtelen sokkal többet tesz, mint ha csak pillanatnyi hibáktól óvja meg pártfogoltjait; fokozatosan átalakítja, lelkesíti, fölemeli az érdemetlen imádók jellemét, míg a mese végén csak arra vagyunk még képesek, hogy türelemmel hallgatjuk meg meg nem érdemelt sikereik hírét.

Tehát, minden esetben, úgy Scottnál, mint Shakespearenél a nő az, a ki óvja, tanítja és vezeti ifjút; soha, semmi esetben sem az ifjú, óvna vagy tanítaná kedvesét.

60. Halljanak most tőlem egy, bár rövidebb, de még komolyabb tanuvallomást — a nagy olaszokról és görögökről. Jól ismerik Dante nagy költeménye tervét — meghalt hölgyéhez írott szerelmi költemény az, dics-ének az ő számára, ki lelke fölött örködött. Csak könyörületre, sohasem szerelemre hajlik le hölgye hozzá, s mégis megmenti a romlástól — megmenti a pokoltól. Örök kárhozatba indul kétségbeesésében; s a nő segélyére jó az égből s a Paradicsom magasságain át tanítója lesz, megmagyarázza neki a legnehezebb isteni és emberi igazságokat; és figyelmeztetve, óva intve vezeti csillagról-csillagra.

Nem időzöm Dante műalkotásánál; ha belekezdenék, abba sem bírnám hagyni, s a mellett még az egészset egy költői szív féktelen ábrándjának tartanák. Inkább egy mélyen járó költeményének néhány versét olvasom fel, melyet egy pisai lovag élő hölgyéhez intézett; jellemző az a tizenharmadik vagy tizennegyedik század legnemesebb férfainak érzelmeire nézve; a lovagi hódolat és szerelem több más hasonló emlékei között Dante Rossetti gyűjtötte össze az ó-olasz költőkből.

Törvényed ím' betölt,
 Hogy ez mutassa meg szerelmemet,
 Tisztelni tégedet :
 S hogy uralmad szolgálának elfogad,
 Ez az, mi teljes boldogságot ad.

Szinte kábít az elragadtatás,
 Mert ez volt óhajom :
 Szolgálni téged szép gyönyörvirág
 S nem is bánthat többé semmi más,
 Se' gond, se' fájdalom.

Minden eszmém és érzésem tiéd :
 Ki — mint a forrás gyöngyöző vizét —
 Sugáرزod az erényt —
Ki a bölcseségnek legjava,
A tisztaság maga,
 S hogy tökéletes legyen alakod,
 Minden dicső, jó néked adatott.

Oh hölgy! Mióta én
 Bájos képed szivemben őrizem,
 Rátalált életem
 A helyre, hol fény, igazság lakik;
 Bolyongtam akkorig

Árnyak között, a sötétség honát
 S sok órán, napon át
 Eszembe jó alig-alig jutott.
 S most, hogy szolgálhatok
 Tenéked — öröm s béke szállt reám.
 Vadállatból ím, ekként alkotál
 Embert, mióta szerelmednek él!

61. Úgy gondolják talán, hogy egy görög lovag hódolata a nők iránt csekélyebb lett volna, mint a keresztyén imádóé? Szellemi hódolata valójában nem is volt oly föltétlen; de ami személyes jellemüket illeti, Shakespeare alakjai helyett csak azért nem hozaködtam elő a görög nőekkel, mert Önök nem birtak volna engem oly könnyen követni; az emberi szépség és hűség, az egyszerű anyai és női szív legtisztább eszményi típusát látjuk Andromachéban; isteni s mégis visszautasított bölcsességét Cassandrának, Nausikaa játszi gyermetegségét egyszerű királylány voltát; a házi nő nyugalmat Penélopénél; örökösét a tenger fölött; Antigonéban a testvér s leány türelmes, mérsékelt, reménytelen, odaadó kegyeletét; Ipbigenia bárányszelid, néma megadását; végül a feltámadás reményét, a mely megnyilatkozott a görögök lelke előtt Alcestisnek a sírból való visszatérése által, a ki hogy férjét megmentse, nyugodtan vette magára a halál keserveit.

62. Tanukat halmozhatnék föl tanúkra, ha az idő engedné. Elővenném Chaucert s megmutatnám, miért írta meg ő «A jó nők legendáját» és nem a jó férfiakét. Elővenném Spencert s megmutatnám, hogy mindenik mesebeli lovagja olykor téved vagy legyőzetik, de Una jelke sohasem sötétül el és soha sem törik el

Britomart dárdája. Sőt visszatérhetnék a legrégibb idők mythosainak tanításaihoz, megmutatni, hogy ama nagy nép — melynek egyik királyleánya volt arra rendeltetve, hogy — inkább, mint saját atyjafiai — az egész föld törvényhozójának nevelője legyen; — hogy ama nagy egyiptomi nép, a többinél bölcsőbb, a Bölcsesség istenét egy nő alakjában ábrázolta és jelképül a takács vetélőjét adta kezébe; — és ama szellem neve és alakja, melyet a görögök átvettek, tiszteltek és követtek, mint lett az olajfavirágos sisakos, felhős paizsú Athene-jévé, kinek amaz idő óta mind azzal tartoznak, a mit a művészetben, irodalomban vagy a nemzeti erényekben legértékesebbnek tartanak.

63. De nem szándékozom e távoli, regeszerű elembe merülni; csak arra kérem Önöket, igazi értéke szerint becsüljék meg a világ e nagy költőinek és embercinek véleményét — amely vélemény e szempontból, mint látják, határozott. Kérdezni szándékozom, vajjon föltehető-e, hogy ez emberek, életük legfontosabb dolgában, a férfi és nő közötti viszony költött és hiábavaló képével mulatoztak volna; — sőt még rosszabb is költöttnél vagy hiábavalónál; mert lehet valami képzelt s mégis kívánatos, ha elérhető volna: de ez az ő női eszményképök, a mi házasságról való közönséges felfogásunk

szerint, teljességgel nem kívánatos. A nő, mondjuk mi, nem arra való, hogy enmagának legyen vezetője, hogy enmaga gondolkozzék. Mindenkor a férfinak kell okosabbnak lennie; a férfi a gondolkozó, a kormányzó, a fensőbb, épp úgy az ismeretekben, mint az okosságban és hatalomban.

64. Nem fontos-e nézeteinket erre nézve kissé tisztázni? Vajjon ezek a nagy emberek tévedtek é, avagy mi tévedtünk? Shakespeare, Aeschylus, Dante és Homer csak a mi felcizomázott bábuink-é; vagy rosszabbak még, mint a játékbabák; mert természetellenes látományok, melyeknek megvalósulása, ha lehető volna, fejetlenséget idézne elő minden háztartásban, romlást minden érzelemben? Nos, ha ezt fölteni képesek, fogadják el végül ama tények bizonyágtételét, melyekkel maga az emberi szív szolgál. Mindazokban a keresztyén korszakokban, melyek tisztaságukkal vagy haladásukkal váltak ki, a lovag föltétlen engedelmes megadással viseltetett hölgye iránt. Így mondom: *engedelmes* megadással; — alattvaló nem tisztán a képzelet rajongásával és hódolatával, de igazi alattvaló, a szeretett nőtől (bármily fiatal volt is az) nyervén nem csak a bátoritást, a díjat és minden munkájának jutalmát, de ha választásra került a dolog, vagy nehéz kérdésben kellett határozni, minden küz-

delem irányítását is. Ez a lovagrend, melynek visszaéléseire és szégyenére vezethető vissza első sorban mindaz, a mi a háborúban kegyetlenség a békében igazságtalanság és nemtelenség a családi viszonyokban; eme lovagrend eredeti tisztaságának és erejének tartozunk a hűség, törvények és szerelem megoltalmazásáért; ezen lovagrend, mondom, a tiszteletreméltó élet első, legfőbb feltételül fogadja el az ifjú lovag odaadását hölgye parancsa iránt — lett légyen bár szeszélyes parancs. Föltételül elfogadja ezt, mert mestereik jól tudják, hogy minden jól nevelt lovagias érzésű férfi első és szükséges ösztöne, hölgyének ily föltétlen szolgálata; a hol nincs meg ez az igazi hűség, odaadás, — ott mindenféle önző, féktelen szenvedély fog uralkodni; s hogy a fiatalság ez őszinte szerelméhez való rajongó engedelmisségében rejlik minden ember erejének megszentelése és céljainak állandósága. És ez, nem mintha az ily engedelmisség helyes vagy becsülésreméltó volna, egy arra érdemetlen iránt, de mert minden nemeslelkű ifjúra nézve lehetetlennek kell lennie — *lehetetlennek* minden helyesen nevelt férfiúra nézve — oly nőt szeretni, kinek gyöngéd tanácsában meg nem bízhatik vagy kérő parancsának engedelmeskedni tétovázhatik.

65. További bizonyítás mellett nem is időzöm; úgy gondolom, végre érthetővé vált Önöknek arra nézve a mi volt; és érzelmeikhez szól, arra nézve a mi lehetne. Nem szabad azt hinniök, hogy a midőn a lovag vértjét hölgye saját kezével csatolta föl, ez tisztán regényes szokás szeszélyénél nem volt egyéb. Egy örök igazság kifejezése volt az, hogy a szívet a lélek vértje sohasem födi be jól, ha csak nem nőnek a keze csatolta föl azt; és hogy csak akkor, ha a nő lazán csatolja föl, száll alá a férfiú becsülete. Nem ismerik ama szép sorokat — szeretném, ha Anglia minden fiatal hölgye megtanulná: —

«Tékozló nő! Kinek szabad, lehet
 Megszabnia édes magának árát,
 Tudván, a férfi nem kérd, csak fizet
 Mily olcsóvá tevé a mennyországát!
 Drága lényét od' adta semmiért,
 A bor, kenyér elszórva és kidöntve,
 Mely, — ha vélök jól gazdálkodva élt —
 Barmot emberré, embert istenné tenne.*

* Coventry Patmore. Nem olvashatjuk túlságosan sokszor vagy túlságosan gondosan; a mennyire én tudom, ő az egyetlen élő költő, a ki mindenkor erősít és megtisztít; a többiek sokszor elsötétítik s majd nem mindig lehangolják és elbátortalanítják a hatalmukba ejtett képzeletet.

66. Úgy hiszem, ennyit elfogadnak a szerelmesek közti viszonyra nézve. De, a mi fölött leggyakrabban kételkedünk, az az egész életen át tartó ilyen viszonynak lehető volta. Helyesen találjuk az imádó és kedvese, de nem a férj és feleség között. Vagyis úgy valljuk: tisztelet és figyelem illeti meg azt, kinek érzelmeiben magunkban még kételkedünk és kinek jellemét még csak távol, csak félig-meddig ismerjük; és hogy e tiszteletet és becsülést visszavonhatjuk, ha az ő érzelme teljesen és korlátlanul a miénk lett s a jellemét kipróbálva úgy ismertük meg, hogy nem félünk reábizni életünk boldogságát. Nem látják, mennyire nemtelen dolog ez és mily esztelen? Nem érzik, hogy a házasság — ha egyáltalán házasság — a pecsét csupán, mely megpecsételi az ideiglenes hódolat megígért átmenetét egy örökké tartó hódolatba és a megváltozható érzelmét örökké tartó szeretetbe?

67. De, fogják kérdezni, hogyan egyeztethető össze a nőnek vezérlő feladata az igazi asszonyi odaadással? Egyenesen azért, mert *irányító* és nem döntő hatalom ez. Hadd kíséreljem meg röviden kimutatni, miképen különböztetjük meg ezen hatalmakat.

Oktalanok vagyunk, mentség nélkül oktalanok, midőn egyik nemnek a másik fölötti

«fensőbbségéről» beszélünk; mintha bizony egyazon dolgokban össze lehetne őket hasonlítani egymással. Mindenik bírja azt, a minék a másik híjával van: egyik kiegészíti a másikat s a másik által egészítették ki. Semmiben sem egyenlők és mindkettő boldogsága és tökéletessége annak az óhajtásától és elfogadásától függ, a mit egyedül a másik képes megadni.

68. Nos tehát, röviden ezekben áll különböző jellemük: a férfi hatalma cselekvő, előre törekvő, védelmező. Főként ő a cselekvő, a teremtető, a fölfedező, az oltalmazó. Értelme kutatásra és föltalálásra serkenti; erélye vállalatokra, háborúra és viadalra készíti, mihelyt a háború igazságos és a viadal elkerülhetetlen. De a nő hatalma kormányzásra és nem harcra való, — és értelme nem föltalálásra és alkotásra hajtja hanem szelid rendelkezésre, rendezésre és szabályozásra. Ő a dolgok tulajdonosságait, ezekhez képest rendeltetésüket és helyüket látja meg. A nőnek nagy hivatása a jutalmazás; nem vegyül ő a küzdelembe, de tévedés nélkül itéli oda a diadal koronáját. Hivatásánál és helyzeténél fogva, védve van minden veszélytől és megpróbáltatástól. A férfinak künn a világban, kemény munkája közben minden vésszel, kísértéssel szembe kell szállani; — részeül jut tehát a hiba, sérelem és elkerülhetet-

len tévedés; gyakorta megsebzik vagy legyőzik; gyakran félrevezetik, de *mindenkor* edzik. És mindettől a végzet megóvja a nőt; házában, mintegy általa kormányoztatva, ha csak maga a nő nem keresi — nem kell sem veszéllyel, sem kísértéssel, sem tévedéssel vagy harczzal találkoznia. Ez az otthonnak valódi természetete — a béke helye az; védő hajlék, nem csak minden bántalom, de minden félelem, képtelenség és czivódás ellen is. A mennyiben nem az, nem is otthon; midőn az élet aggodalmait behatolnak oda s a férj vagy a feleség megengedi, hogy a külvilág egyenetlenkedő, ismeretlen, szeretetlen vagy ellenséges társasága át lépje küszöbét, megszűnik otthonnak lenni; akkor csupán a külvilágnak egy része az, melyet befödtek és tüzet gyújtottak benne. De a mennyiben szentelt hely, Vesta-temploma, a szív temploma a házi istenek védelme alatt, kiknek szeme elé csak az kerülhet, a ki szeretetet hoz magával s tűz és fődél csak egy nemesebb árny és fény jelképe, — árny, mint a köszikla árnyéka egy süppedékes, lápos talajon; és fény, mint Pharos fénye a viharos tengeren: — annyiban érdemli meg az otthon nevét és dicsőségét.

A hová egy igazi nő lép, ott ez az otthon mindenütt körülötte van. Ragyogjanak bár feje

fölött csupán az ég csillagai; a fénybogár le-
gyen bár az egyetlen tűz lábainál az esti har-
mattól nedves fűben; de otthon az, ahol ő
van; és egy nemes nő otthona messze kiterjed
körülötte, szebben, mintha a czédrusfából volna
a mennyezet vagy biborral volna föstve, nyugodt
fényét messzire vetve ki azokhoz is, a kik kü-
lönben hajléktalanok volnának.

69. Ezt tartom én — és nem fogják tagadni
önök sem — a nő igazi helyének s hatalmá-
nak. De nem látják-e, hogy — a mennyire
ilyen kifejezést emberi lényre alkalmazni le-
het — tévedéstől mentnek kell lennie, hogy
ezt a hivatását betölthesse? A meddig ő kor-
mányoz, ott mindennek jónak kell lenni, külön-
ben ő semmi. Kitartóan, megronthatatlanul jó-
nak kell lennie; ösztönszerűen, tévedés nélkül
okosnak; — okosnak, nem a saját érvényesi-
tésére, hanem a lemondásra; — okosnak, nem
hogy férje fölé helyezze önmagát, hanem hogy
soha ne hiányozzék oldala mellől; — okosnak,
nem az önhitt és szeretetlen elbizakodottság
szűkkeblűségével, hanem a végtelenül változé-
kony, mert végtelenül alkalmazkodó, szerény
szolgálatkészség meleg szelidségével, — a nő
igazi változékonyságával. E mélységes értelem-
ben — «La donna è mobile», (az asszony in-
gatag.) de nem «Qual pium'al vento», (mint

pihe a szélben); nem. És nem is «változóan, mint az árnyék, mit a nyárfa rezgő lombja vet»; hanem legyen változó mint a fény, mely változatos a maga vidám derűjében, hogy minden szint, a melyre vetődik, visszasugározza s azt teljesebbé és ragyogóbbá tehesse.

70. (II.) Idáig megkísérlettem annak kimutatását, hogy mi lehet a nő helye és hatalma. Most másodsorban azt kérdezzük: a nevelésnek mely neme képesíti erre?

És, ha valóban igaznak tartják ezt a felfogást a nő teendőiről és hivatásáról, nem lesz nehéz körvonalozni a nevelésnek azt az irányát, az egyikre, mely képesítse, a másikhoz meg föl-emelje.

Első kötelességünk a nővel szemben — ma már egy gondolkozó sem kételkedik ebben — oly fizikai testi nevelést és edzést biztosítani számára, mely megerősítse egészségét és tökéletesítse szépségét; mert e szépség legmagasabb kifejlődése elérhetetlen a tevékenység és bájos erő díszé nélkül. Tökéletesbíteni szépségét, mondom — és növelni gyarapítani hatalmát; nem lehet ő sem túlhatalmas, sem nem áraszt-hatja túlságosan messzire szent fénykörét; csak arra gondoljunk, hogy szépséget létrehozni a szív megfelelő szabadsága nélkül nem lehet; mert magában a fizikai szabadság értéktelen.

Két részlete van annak a költeménynek, melynek költője — én úgy hiszem — nem tehetőségével, hanem kiváló igazságérzetével tűnik ki a többiek közül, mely egyenesen mutat reá a forrásra és néhány szóban elébök állítja az asszonyi szépség tökélyét. Felolvasom a bevezető szavakat, a legutolsót különösen figyelmükbe ajánlva:

Három évig nőtt árnyban, napsugárban
S Természet szólott: — Kedvesebb virágban
Sosem gyönyörködém.

E szép gyermeket én magamho' vészem,
Saját nőmül fogom nevelni szépen,
Legyen csak az enyém.

És én magam leszek majd kedvesemnek,
Törvény és ösztön; tanuljon velem még
A lány völgy- s bérczeken,
Egy fensőbb erőt látni földön, égen,
Ki gyujt, ki olt; lent, fönt, árnyékba', fényben,
Érezni szüntelen.

Suhanó felleg néki adja báját,
A fűz fölėje hajtja lenge ágát
S azt is ösmérje fel,
Hogy a viharnek komoly szárnyalása
Lányos kellemnék lehet képemása
Mély rokonszenzével.

És az örömnök éltető érzelme
Ekként dagaszsa — lelkét fölemelve
Szűz keblét szüntelen

Ily eszméket adok én Luciának,
Míg völgyében a tiszta boldogságnak
Együtt él én velem.*

«És az örömnék *éltető* érzelme», ezt jegyezzék meg. Vannak a gyönyörnek halálos érzelmei is, de a természetes érzelmek éltetőek, szükségesek az igaz élethez.

És ha éltetőek, a gyönyör érzelmeinek kell lenniök. Ne higgyék, hogy kedvessé tehessenek egy leányt, ha boldoggá nem teszik. Nincs oly erőszak, mit egy jó leány természetén elkövettek — nincs oly gát, melyet kedélyére vagy természetes hajlamai és törekvései elé vetettek, — mely kitörülhetetlen keménységgel ne volna vésvé arczára; s ez csak annál fájdalmasabb, mert az ártatlanság szeméből rabolja el a sugarakat s az erény homlokáról a varázst.

71. Ennyit az eszközökről. Nézzük már most a czélt. Hallják a következő két sorban ugyanattól a költőtől az asszonyi szépség leírását:

Arcz, melyen egymást szeliden ölelték
Édes remények s a sok édes emlék.

Egy női arcz tökéletes kedvessége csakis abban a fenséges békében állhat, mely csupán a boldogan s hasznosan eltöltött évek emlékein

* Jegyezzék meg, hogy itt a «Természet» beszél s ő mondja: «Míg — együtt él én velem».

nyugszik, telve édes visszaemlékezésekkel; és ezzel kapcsolatban abban a még sokkal fenségesebb gyermetegségben, mely még mindig örökös változékonysággal és reménységgel van tele; mely örökösen szerényen, de vidáman kecsgett azzal, hogy még jobbakat is lehet várni és megérni. Nincs ott öregség, hol még ez a reménység virul.

72. Így tehát első sorban a nő testalkatát kell kifejleszteni, s azután, a mennyiben gyarapodó ereje megengedi, szellemét betölteni és idomítani mindazon ismeretekkel és gondolatokkal, melyek hivatva vannak ösztönszerű igazságosságát megedzeni és megfinomítani az ő szeretetre hajló természetes képességét.

Részeltessék minden oly ismeretben, a mely képessé tegye arra, hogy megértse a férfi munkáját, sőt arra is, hogy segítségére lehessen — s még se tudomány alakjában adják ezeket neki — ne úgy, mintha tudásnak tárgya volna vagy lehetne az reá nézve: csak érzelem s ítélet tárgya legyen az. Saját dicsősége vagy tökéletessége szempontjából nem fontos az: egy vagy több nyelvet tud-é; de mindenekelőtt fontos az, hogy tudjon jóságot tanusítani egy idegen iránt s megérteni az idegen beszéd zengzetét. Értékére vagy hivatására nézve nem fontos, hogy ebben vagy abban a tudományban

jártas-e; de fontos az, hogy a helyes gondolkodásban legyen gyakorlott; hogy megértse a természet jelentőségét, áthághatatlan voltát és szépségét; hogy követni bírja a tudományos ismereteknek legalább egy ösvényét egészen a szomorú «Megalázkodás völgyének» azon küszöbéig, a hová csak a legbölcsebb s legbátrabb emberek tudnak leszállani, határtalan tengerpart szélén kavicsokat szedegető gyermekeknek érezvén magukat örökké. Nincs annak sok haszna, hány városnak tudja fekvését, hány esemény keltét vagy kitünőség nevét; — a nevelés célja nem az, hogy a nőt lexikonná tegye, de komolyan szükséges, hogy megtanítsák arra: egész valójával merüljön bele abba, a mit olvas; hogy a könyv egyes részeit friss képzeletével elevenen kiszinezze, hogy finom ösztönével megértse a hatásos jeleneteket és drámai vonatkozásokat, melyeket a történettudós a maga okoskodásával gyakorta elhomályosít és rendszerével akárhányszor szétválaszt egymástól. A nő feladata: megérezni az isteni jutalom elburkolt igazságosságát és meglátni azt a végzet összekuszált szövevényeinek homályában fellobbanó világosságot, mely fényt vet a bűn és bűnhődés rejtett kapcsolatára. De mindenekfölött tanulja meg: részvétét kiterjeszteni arra a történelemre, a mely minden

múló pillanatban alakot ölt, míg ő békésen él; s az egyidejű csapásra, melyet, ha igazi mély részvétellel siratna meg, soha vissza nem térne többé. Gyakorolja magát annak elképzelésében, milyen hatással volna lelkére és magatartására, ha naponkint kellene találkoznia a szenvedéssel, mely nem kevésbbé igaz azért, hogy el van rejtve előle. Tanítsák meg, hogy megértse valamennyire annak az aránynak végtelen semmiségét, mely fönnáll az ő kicsiny világa között, a melyben ő él és szeret, és azon világ között, a melyben Isten él és szeret; — és ünnepélyes komolysággal tanítsák őt arra, hogy könnyörületes gondolatai ne gyöngüljenek el azok számának arányában, a kiket körébe foglal, és fohásza, melyet férje vagy gyermeke pillanatnyi bajában elrebeg, ne legyen lanyhább, a midőn ama sokakért szól, a kiket nincs a ki szeressen — mindazokért, «a kik fáradtak s megterhelve vannak».

73. Ezekben, úgy gondolom, egyetértenek velem; de talán nem fognak mellém szegődni abban, a mit szükségesnek vélek kimondani. Egyetlenegy tudomány veszedelmes a nőnek, a melyhez avatatlan kézzel hozzá nyúlni nagyon kell óvakodniok: s ez a vallástudomány. Különös és sajnosan különös, hogy míg elég szerények kételkedve erejükben állani meg a

tudományok küszöbén, hol minden lépcsőfok szemmel látható és biztos: nem is gondolva illetéktelen voltukra, fejjel rohannak bele abba a tudományba, melyben a legnagyobb emberek is megrendültek, a legbölcsebbek is tévedtek. Különösen, hogy mindazt a hibát s balgaságot, mindazt az elbizakodottságot, féktelenséget vagy vak értelmetlenséget, a mi bennük van, egész kedvvel és büszkén kötik egy keserves szent myrrha-kötegebe. Különös vállalkozás attól a lénytől, a ki arra született, hogy maga az élő szeretet legyen, hogy a hol a legkevesebbet tudhat, ott akar ítélkezni, s úgy véli magát beajánlani Mesterének, ha ennek az ítélőszéke lépcsőin kapaszkodik fel, hogy azt a széket vele megéssza. De mindennél különösebb, ha azt gondolhatnák, hogy ama Vigasztaló szellem oly szokásokra hívná fel a nőt, a melyek az otthon vigasztalanságának válnának elemcivé és hogy merészebb a keresztyénség házi isteneit saját csúnya bálványaikká alakítani át, az ő szeszélye szerint felcziczomázott szellemi bábukká, melyektől bánatos megvetéssel kell elfordulnia a férjnek, nehogy rákiáltsanak, hogy őket törte össze.

74. Úgy tartom tehát, hogy ez egynek a kivételével a leány nevelése a tanfolyam és tárgyak tekintetében majdnem ugyanaz legyen,

mint a fiúé, csak egészen más irányban vezetve. Egy nőnek, bármily rangban, sorsban. tudnia kell azt, a mit férje valószínűleg tud, de más alakban kell tudnia. A férfi tudása legyen alapos és fokozatosan haladó, a nőé általános és mindennapi szükségére szolgáló. Nem, mintha gyakran okosabb ne volna a férfira nézve is, ha a jelen szükségletére való dolgokat női módon tanulná és így fejlesztené szellemi képességeit, s ilymód művelné a tudománynak olyan ágait, a melyek később legalkalmasabbak lesznek társadalmi czélokra; de nyiltan szólva: a mi nyelvet vagy tudományt a férfi tanul, azt ismerje meg alaposan — míg a nő ugyanazon nyelvet vagy tudományt csak annyira, hogy együtt érezhessen a férje és legjobb barátai kedvteléseivel.

75. De figyeljünk arra, hogy azt a mit elér, tökéletes biztossággal érje el. Nagy a különbség az elemi ismeretek és a felszínes ismeretek között — a szilárd kezdet és az ingatag tájékoztató kísérlet között. A nő, habár kevésben is, de segítségére lehet férjének azzal, a mit tud; a mit félig vagy rosszul tud, azzal csak gyötörni fogja.

Ha pedig volna valami különbség a fiú- és leány-nevelés között, azt mondanám, hogy kettejük közül — a mennyiben értelme gyorsab-

ban érik — a leányt ártsák be korábban a mély és komoly tárgyakba, s hogy a leány irodalmi tudása nem többé sőt kevésbé legyen felhívás, arra számítván, hogy a türelemnek és komolyságnak tulajdonságait csatolja a vele született éles felfogásához és élénk szelleméhez; így kell őt a nemes és tiszta eszmék légkörében tartani. Nem megyek most bele a könyvek megválasztásának kérdésebe; csak arról gondoskodjunk, hogy a könyv ne a kölcsönkönyvtárak polczairól hulljon ölébe, azon nedvesen a balgaságok forrásának legutolsó, léha csöppjeitől.

76. Vagy hogy talán épen a szellemesség forrásainak csöppjeitől; mert a mi a regényolvasás heves ingerét illeti, nem a regény rossz-szasága az, a mitől félnünk kell, mint inkább annak túlfeszített érdekessége. A leggyöngébb regény sem oly elbutító, mint az izgató vallási irodalom alacsonyabb termékei s a legrosszabb regény sem okoz akkora romlást, mint a hamis történelem, a hamis filozófia vagy a hamis politikai tanulmány. De veszélyessé lesz a legjobb regény is, ha izgató voltával érdektelenné teszi az élet rendes útját és beteges vágyódásokat költ olyan haszon nélkül való jelenetek megismerésére, a minőkben részt sohasem kellene vennünk.

77. Csupán jó könyvekről szólok tehát, és a mi modern irodalmunk rendkívül gazdag ilyenekben. Jól olvasva e könyveknek csakugyan komoly hasznuk van, mert nem kevésbé, mint az erkölcsi boncztan és vegytan körébe vágó értekezések, tanulmányok ezek az emberi természet elemeinek körében. De a jó könyveknek eme hivatására kevés súlyt vetek; alig is olvassák őket oly komolysággal, hogy hivatásukat betölthessék. A legtöbb, a mit rendszerint elérnek, az, hogy növelik valamennyire a jószívű olvasónak felebaráti szeretetét vagy a rosszakaratúnak keserőségét; mert a regényből mindenki a saját hajlamainak keres táplálékot. Az, a ki természettől büszke és irigy, Thackerey-től megtanulja megvetni az emberiséget; azok, kik természettől nemesek, sajnálkozni fognak rajta; és akik természettől könyelműek — azok nevetik. Így tehát, a regényekben felhasználni való hatalom rejlik abban, hogy a maga eleven teljességében tárnak föl egy-egy emberi igazságot, melyet azelőtt csak homályosan fogtunk föl; de a helyzetek festőiségének ingere akkora, hogy akárhányszor a legjobb írók sem bírnak neki ellenállani; és szemlélődéseinket oly hevesekké s egyoldalúvá teszik, hogy életteljeségük inkább árt, mint használ.

78. A nélkül, hogy itt kísérletet mernék

tenni annak meghatározására, mennyi regény-olvasás volna megengedhető, engedjék meg végül nyíltan kijelentennem, hogy úgy regény, mint költemények vagy történelem olvasásánál ne a benne hiányzó rossz mértéke szerint válasszuk meg a könyvet, hanem a benne foglalt jó szerint. Ha itt-ott esetleg fölmerül valami rossz lappang egy hatásos könyvben, nemes érzésű leányban sohasem fog kárt okozni; de a szerző üressége elkábitja őt, tetszetős léhasága lealacsonyítja. S ha bejuthat egy klaszszikus jó könyvtárba, ott egyáltalán nincs szükség a válóztatásra. Rakják félre leányaik útjából a modern regényeket, engedjék a régi könyvtárba lépni minden borus napon és hagyják magára. Ott meg fogja ő találni azt, a mi neki jó. Önök ezt nem tudják, mert hogy ép az a különbség áll fenn a leány és a fiú jellemének alakítása között. Mint akár egy kősziklát alakíthatnák a fiút, vagy ha jobb anyagból van, úgy kovácsolhatják mint egy bronzdarabot. De a leányt semmivé sem kovácsolhatnák. A leány nő mint a virág — napfény nélkül elhervad; védőburokjában fog elveszni, mint a nárcisz, ha nem adnak neki elég levegőt; lekonyul és fejét a por fogja beszennyezni, ha életének egyes pillanataiban segély nélkül hagyják; de békóba nem verhetik; saját szabad útján, saját alakjá-

ban kell neki járnia, ha egyáltalán választ utat és vált alakot. Testében, lelkében úgy kell élnie hogy végezze:

Házi teendőit könnyedén, vidáman,
Járva, kelve mindig szűzi szabadságban.

Mondom, szabadon ereszsék a könyvtárba, mint az őzet a mezőre. Huszszorta jobban ismeri ő az ártalmas növényeket, mint Önök és a jó füveket még inkább; s ha egy-két keserűt vagy szurósat fog enni, az reá nézve üdvös lesz akkor, midőn Önök még csak nem is sejtetik.

79. A művészetben állítsák eléje a legszebb mintákat és hagyják, hogy tegyen szert gyakorlatra, mely minden munkájában a lehető legnagyobb tökéletességre törekszik, úgy hogy képes legyen többet megérteni, mint a mennyit teljesíteni bír. Azt mondtam, a legszebb mintákat, azaz: a legigazabbakat, legegyszerűbbeket, leghasznosabbakat. Jegyezzék meg ezeket a jelzőket; ráillenek ezek minden művészetre. Próbálják meg a zenében, ahol legkevésbé gondolhatják alkalmazhatónak. Azt mondtam, a legigazabbakat: tehát azokat, a melyekben a hangok a szavak jelentését vagy a czélzott érzelmek jellemét leginkább hozzáillően s leghívebben fejezik ki; a legegyszerűbbeket: tehát azokat, melyek-

ben a gondolat és dallam a legkevesebb s legkifejezőbb hangokban nyilatkozik meg; és végül a leghasznosabbakat: tehát azt a zenét, mely a legjobb szavakat még szebbé teszi, a mely azoknak mindenikét a saját hangzásának dicsőségében csendíti meg emlékezetünkben, a mely azokat legmeghatóbb alakban kelti föl szívünkben abban a pillanatban, mikor szükségünk van rá.

80. És nem csak anyagában és módjában, de még inkább szellemében legyen épen oly komoly a leány nevelése, mint a fiúé. Úgy nevelik most a leányt, mintha polezra állítandó csécsebecse volna — s aztán könyelműsége miatt panaszkodnak. Adják meg neki ugyanazokat az előnyöket, amelyeket férfi testvéreinek adnak meg, keltsék föl ő benne is az erénynek ugyanazon nagy indító okait; tanítsák meg őt is, hogy létének támasza a bátorság és igazság. — Nem gondolják Önök, hogy erre a fölhívásra hallgatni fognak hiven és igazán? — mert hiszen tudjuk, hogy ebben a mi keresztyn királyságunkban alig van leányiskola, a hol a gyermek bátorságát és őszinteségét még csak félannyira is fontosnak tartanák, mint azt, hogy miképen lépjen be az ajtón; és midőn azt kell tapasztalnunk, hogy a mi a leány helyzetének az életben való biztosítását illeti, a társadalom

egész rendszere a gyávaságnak és csalásnak megrontó járványa — a gyávaságé: mert meg nem engedi a leánynak másként élni és szeretni, mint azt a szomszédok tetszése kívánja; és a csalásé: mert saját kevélységünk czéljai szerint épen abban a pillanatban állítjuk egy leány szeme elé a világ leghitványabb hívságának teljes csillogását, midőn jövőjének egész boldogsága attól függ, hogy el ne vakuljon.

81. És végül, adjanak a leánynak ne csak nemes tanítást, de nemes tanítókat is. Mielőtt fiaikat küldenék Önök az iskolába, előbb meggyőződést szereznek arról, milyen ember is az, a ki mesterük lesz: — és bármiféle legyen, teljes hatalmat engednek neki fiaik fölött és Önök maguk is tiszteletet tanusítanak iránta; — ha ebédre Önökhöz jő, nem ültetik mellékasztalhoz; és azt is tudják még a collegiumból, hogy a fiú közvetlen tanítója egy még magasabb állású tanító vezetése alatt áll, a ki iránt föltétlen tisztelettel viseltetnek. Az egyház dékánjával vagy a «Trinity» igazgatójával sohasem bánnak úgy, mintha alantasaik volnának.

De milyen nevelőket adnak leányaik mellé és mily tiszteletet mutatnak ama tanítók iránt, a kiket önmaguk választottak? Vajjon súlyt helyezhet-e a leány önálló vezetésére, saját értelmességére, ha erkölcsi és értelmi jellemének

fejlesztését oly egyénre bizzák, a kivel szemben cselédségüknek megengedik, hogy kevesebb tisztelettel viseltessék, mint a házvezetőjük iránt. (Mintha bizony gyermekük lelke valami kevesebbet érő volna, mint a befőttek és zöldségek.) És míg önmaguk is abban a hitben vannak, hogy megtisztelték, ha olykor-olykor egy-egy estén helyet engednek néki a szalonban.

82. Ennyit arról, a miben segélyére lehet a nőnek a művészet és irodalom. Van, a mi még nagyobb segítségére szolgál, a mi nélkül sem mire sem mehet — a mi gyakorta már magában is többet tehet, mint minden egyéb mellékes befolyás — a szabad és korlátatlan természet segítsége. Ime csak néhány részlet d'Arc Johanna neveltetésének történetéből:

«Ennek a szegény leánynak a neveltetése, mai felfogás szerint. közönséges volt; kimondhatatlanul nagyszerű egy tisztább filozófiai mérték szerint; és korunk fölfogása szerint csak azért nem jó, mert reánk nézve kivihetetlen volna.»

«Szellemi előnyei után sokat köszönhetett szülőföldjének. Domrémy forrása egy rengeteg erdő szélén volt; s annyira megszállva tündérektől, hogy a község lelkészének (curé) évenként misét kellett itt tartania, hogy ezeket illő határok közé szorítsa.»

«De Domrémy erdősége az ország dicsősége volt; mert tragikus hatalommá fejlődött rejtelmes erők, régi titkok lakoztak benne. Voltak itt apátságok, melyek fejedelmi hatalmat gyakoroltak úgy Touraineben, mint a német birodalmi gyűlés előtt. Édes hangú harangjaik szava a reggeli és esti ájtatosságok idején sok mérföldnyire bejárta a vidéket s mindeniknek megvolt a maga ábrándos legendája. Elég kevesen s eléggé elszórtan lévén, nem zavarták ez apátságok a terület mélységes magányát; mégis elegenden voltak arra, hogy egy keresztyén szentség hálózatát vagy sátorát vonják a különben pogánynak látszó vadon fölött.»*

Manapság igaz: középpontjáig tizennyolcz mérföldnyire terjedő erdőségeik nincsenek itt Angliában; de talán tarthatnak még gyermekeik számára egy vagy két tündért, ha épp akarnák. De vajjon akarják-e? Tegyük föl, mindeniküknek volna háza mögött kertje, elég nagy arra, hogy apró gyermekeik játszhassanak benne s épen csak akkora pázsittal, hogy futkározásra elég terük legyen, és lakásukat nem változtathatnák meg; de, ha akarnák elérhetnék a jövedelmük kétszeresét, sőt négyszeresét is,

* D'Arc Johanna: M. Michelet «Franciaország története». De Quincey munkái. III. köt. 217. l.

ha a pázsit közepén kőszénbányát ásnának s szénrakásokkal borítanak be a virágágyakat. Megtennék-e? Reménylem nem. Mondhatom, rossz volna, ha megtennék, bárha jövedelmüket négynyi helyett hatvanszorosra emelnék is.

83. És mégis ezt teszik egész Angliával. Az egész ország csak egy kicsiny kert, nem több, épen elég arra, hogy pázsitjain a gyermekek játszadozhassanak, ha t. i. megengedik, hogy *mindnyájan* itt szaladgáljanak. És ezt a kis kertet olvasztó kohóvá akarják átalakítani, salakkal elborítani; és nem Önök, de gyermekeik fognak lakolni érette. Mert nem lehet minden tündért száműzni; az olvasztó kohónak épen úgy megvannak a maga szellemei, mint az erdőségnek, és első adományaik látszólag «az erősnek éles nyilai»; de a végsők — fenyőfából égetett széndarabok.

84. És mégsem tudom ezt Önökre ráerősztokolni — bár tárgyannak egy része sem fekszik annyira szivemen, mint ez; mert a természet hatalmának, a míg birtokunkban volt, oly kevéssé vettük hasznát, hogy alig fogjuk érezni, mit veszítettünk el benne. Csak a Mersey tuloldalán, ott van az Önök Snowdonja és Menai Straitjeik és Anglesea láncai fölött a hatalmas, gyér borókával fedett gránit szikla, tündöklő csúcsával, lábaival a mély tengerben

állva, az egykor szentnek tartott — kelet felé tekintő isteni hegyfok. A Holyhead, a szent hegy, még ma is szent borzadályt kelt, midőn vörös fénye megcsillan a sötét viharban. Ezek azok a halmok, azok az öblök és kék tengerszorosok, melyek a görögöknél mindig kedvesek lettek volna, befolyásukkal mindig végzetes hatást tettek volna a nemzeti szellemre. Snowdon az Önök Parnassusa; de hol vannak Muzsái? A Holyhead-hegysége az Önök Aegina-szigete; de hol van annak Minervatemploma?

85. Felolvassam-e Önöknek, mit teremtett a keresztyén Minerva a mi Parnassusunk árnyékában 1848-ban? Itt van egy rövid jelentés egy welesi iskoláról, mely foglaltatik a közoktatásügyi tanács Walesről szóló jelentésének 261. lapján. Ez az iskola közvetlen közelében van egy városnak, melynek 5000 lakója van:

«Majd egy nagyobb osztályt kerestem föl, melynek legnagyobb része csak nemrég került az iskolába. Három leány ismételve kijelentette, hogy sohasem hallott Krisztusról, kettő, hogy sohasem hallott Istenről. Hat közül kettő azt gondolta, hogy Krisztus most a földön jár» (talán rosszabbat is gondolhattak volna) «három mit sem tudott a keresztrefeszítésről. Hét

közül négy nem tudta a hónapok neveit, sem az év napjainak számát. Fogalmuk sem volt arról, mint kell összeadni kettőt meg kettőt, vagy hármat meg hármat; elméjük teljesen üres volt».

Oh ti, Angolország női! Kezdve a walesi herczegasszonytól a legegyszerűbb nőig: ne gondoljátok, hogy saját gyermekeitek igazi békesség nyugalmas aklába kerülhetnek addig, valameddig ezek szétszórják a halmokon, mint a pásztor nélkül való bárányok. És ne gondoljátok, hogy leányaitokat meg lehet tanítani a saját emberi szépségük igazságára, míg azok a gyönyörű helyek, melyeket Isten első sorban is az ő tanuló- és játszó-helyeikül teremtett, ott hevernek parlagon hagyva. Nem keresztelhetitek meg őket igazán hüvelyknyi mély keresztelő medenczéitekben, míg meg nem kereszteltétek azokban az édes vizekben is, melyeket a nagy Törvényhozó örökké fakaszt szülőföldetek szikláiból — oly vizekben, a melyeket tisztaságukban imádott volna egy pogány, míg ti csak beszennyezitek imádástok módja által. Nem vezethetitek gyermekeiteket igaz hittel fejsze-faragta szűk oltáraitok elé, míg amaz oltárok az ég sötét azurjában: a hegyek, melyek a ti szigetetek trónját hordozzák, melyeken minden fellegkoszorúban az ég hatalmát látta

volna megnyugodni egy pogány — ti reátok nézve felirat nélkül maradnak; oltárok — melyeket nem egy ismeretlen Isten tiszteletére építettek, de a melyeket egy ismeretlen Isten maga épített.

86. (III.) Ennyit tehát a természetről, ennyit a nő tanításáról és ennyit az ő házi hivatásáról és királynői voltáról. Rátérünk most már utolsó, legmesszebbre ható kérdésünkre: Mi az ő királynői hivatása az államra nézve

Általában az alatt a benyomás alatt élünk, hogy a férfi kötelességei nyilvánosak, a nő kötelességei ellenben magánkötelességek. Holott ez nincsen egészen így. A férfinak megvan az ő külön magánkötelessége a saját otthona iránt, és van nyilvános kötelessége, mely az előbbinek kiterjesztése: kötelessége az állam irányában. Épen így van a nőnek is az ő otthona iránt való magánteendője és kötelessége; és nyilvános teendője és kötelessége, a mely szintén az előbbinek kiterjesztése.

Nos tehát; a férfi teendője saját otthona iránt, mint már mondtam: biztosítani annak fenntartását, előmenetelét, oltalmazását; a nőé, hogy biztosítsa annak rendességét, kényelmét és szépségét.

Terjesszük ki e hivatásokat! A férfi kötelessége, mint a közélet tagjának, az állam fen-

tartásában, előmenetelében, megvédésében segédkezni. A nőnek, mint a közélet tagjának kötelessége: hogy az állam rendezésében, otthoniasságában és szépítésében segédkezzék.

A mit a férfi a saját ajtaja előtt cselekszik, otthonát, ha szükséges, védelmezvén sérelem és rombolás ellen: ugyanaz kell, hogy legyen kötelessége — nem kisebb, sőt fokozott mértékben — hazája küszöbén; átengedve, ha kell, a rombolásnak saját otthonát, hogy a közért való fontosabb munkájának eleget tegyen.

És ugyanaz, a mi a nő ajtaján belül, a rend központja, a sebzett szivek balzsama s a szépség tükre: ugyanaz legyen ajtaján kívül is, hol a rend sokkal nehezebb, hol a bánat sokkal fenyegetőbb, ritkább a szeretetreméltóság.

És a mint az emberi szívben mindenkor megvan az ösztön minden igazi kötelessége iránt, — oly ösztön, melyet nem tudnak elfojtani, legföljebb elferdíteni és megrontani, ha igaz céljától elterelik: valamint benne rejlik a szeretetnek bőséges ösztöne, a mely, helyesen fegyelmezve, az élet minden szentségének fenntartója, míg félrevezetve, aláássa azokat, vagy az egyiket vagy a másikat tennie kell: ép így van az emberi szívnek is egy másik, kiolthatatlan ösztöne, — a hatalomnak szeretete, a mely helyes vezetés mellett fenntartja a tör-

vénynek s az életnek minden fönségét, míg félrevezetve, szétrombolójává válik.

87. Mélyen gyökerezik ezen ösztön a férfiszív s a női szív legbensőbb életében. Isten helyezte azt belé s Isten tartja is meg ott. — S épp oly hasztalanul, mint helytelenül hibáztatják vagy akadályozzák a hatalomvágyat is. Vágyakozzék rája az ég és emberek jóvoltáért mindenki, ha van hozzávaló ereje. De *milyen* hatalomra? Ez a kérdés. A rombolás hatalmára? Kivánja magának az oroszán tagjait és a sárkány tüzes lehelletét? Nem úgy. Gyógyító, szabadító, szerető és oltalmazó hatalomra vágyakozzék. A jogar és a paizs hatalmára s a királyi kéz hatalmára, mely érintésével gyógyít — megkötözi az ellenséget, kiszabadítja a foglyot; — a trónusra, mely az Igazság köszikláján áll s a melyről csak az Irgalom lépcsőjén lehet leszállani. Nem vágnak-e ilyen hatalomra, nem vágnak-e elérni ilyen trónt, mint ez és nem vágnak-e arra, hogy többé ne háziasszonyok legyenek, hanem királynők?

88. Jó ideje már, hogy Anglia asszonyai általában csak egy címre tartják illetékeseknek magukat, oly címre, mely egykor csakis a nemesség tulajdona volt és azelőtt az «urasszony» mint az «úr»-nak megfelelő egyszerű címet fogadva el, magukénak vallják most azt az elő-

jogot, hogy «Lady»* czímezést nyerjenek, mely egyedül a «Lord» czimnek felel meg.

Nem hibáztatom őket ezért; csak azért a kicsinyes indító okért, mely őket ebben vezeti. Szerethetném is őket, midőn a Lady czímezésre számot tartanak, de nem csupán magáért a czimért, hanem inkább is azért, hogy hivatásukat és vállalt kötelességüket értik rajta. «Lady» voltaképp annyit jelent, mint «kenyéradó»; a «Lord» jelentése: «törvények fenntartója»; — és mindkét czim nem arra a törvényre vonatkozik, melyet a házban tartanak meg, sem arra a kenyérre, a melyet a háztartásban osztanak ki; hanem igenis a sokaság részére fenntartott törvényekre és a sokaságnak kiosztott kenyérre. Úgy, hogy egy Lordnak annyiban van joga a czimére, a mennyiben a lordok Lordja — min-

* Szeretném, ha bizonyos rangban levő angol ifjúságunk számára igazi lovagrendet alapítanának, melyben, adott korban, úgy a fiuk, mint a leányok igazi czímen kapnák meg lovagi és hölgyi rangjukat — miután megállották a jellemnek és képességnek bizonyos próbáit, mely rangtól «peer»-jeik által megfoszthatóak legyenek, ha valamely becsületbe vágó cselekedet bizonyul rájuk. Ilyen intézmény teljes egészében s nemes eredményeivel fennállhatna oly nemzetnél, mely a becsületet szereti. Hogy közöttünk ez nem volna lehetséges, még nem jelenti a terv helytelenségét.

den urak ura — igazságának a fenntartója; és egy Ladynek csak annyiban van joga a címére, a mennyiben abban a segedelemben részesíti Mesterének szegény helyettesítőit, a mely segedelemben részesíteni magát a Mestert megengedett azoknak az asszonyoknak, a kik Neki magának egész valójukkal szolgálnak; s ha ezt a Ladyt olyanul ismerik fel, mint a milyenül egykoron őt magát és pedig azért, hogy kenyerét megosztotta.

89. És ez a törvényes és jótékony uralom: a «dominus»-nak, a ház urának, vagy a «dominá»-nak, a ház úrnőjének hatalma, nagy és tiszteretreméltó; nem azok száma szerint, a kiktől egyenes ágon származtak le, hanem azok száma szerint, a kik fölött hatalmuk van; hódolattal fogják körül mindig, ha uralmuk a kötelességeiken alapul és becsvágyuk jótékonyssággal arányban áll. Képzeletüknek hizeleg a gondolat, hogy előkelő hölgyek, kiket nagy kíséret vesz körül. Legyen úgy, nem lehetnek túlságosan előkelők és kíséretük nem lehet túlságosan nagy; csak nézzenek utána, hogy kíséretük olyan alattvalókból álljon, a kiket Önök szolgálnak és táplálnak és nem pusztán rabszolgákból, a kik Önöket szolgálják és táplálják; s hogy az Önöknek engedelmeskedők sokasága azokból kerüljön ki, a kiket tá-

mogattak és nem elnyomtak — a kiket fölszabadítottak és nem fogságba vetettek.

90. És ez, a mily igaz az alsóbbrendű vagy házi uralomra, éppen oly igaz a királynői uralomra nézve is. Nyitva áll Önök előtt az a magasabb hivatás, ha elfogadják ezeket a magasabb kötelességeket is. Rex et Regina — Roi et Reine — király és királynő — «Igazságtévők»; csak annyiban különböznek a Lady és Lordtól, hogy épp oly fensőbb hatalmat birnak a szellem, mint az egyén fölött, hogy nem csupán táplálnak és ruháznak, hanem vezetnek és tanítanak is. És tudva vagy öntudatlanul, sok szív fölött kell uralkodniok; ezt a koronát nem lehet elutasítani; mindenkor királynőknek kell lenniök imádóik előtt; királynőnek férjeik és fiaiak előtt; a főséges mysteriumok királynőjének a világ fölött, mely meghajlik és örökké meg fog hajolni a nőiesség myrtus-koronája és szeplőtlen nőiség uralkodói pálczája előtt. Csakhogy sajna! — gyakorta hiú és gondatlan királynők; magukhoz ragadják a fenséget apró dolgokban, míg a legnagyobbakban a fenségről lemondanak; hagyják, hogy rossz kormányzás és erőszak hajtsák végre az ő akarataikat, daczolva azzal a hatalommal, melyet jóllehet egyenest a «Béke Fejedelmé»-től kaptak is —

Önök között a gonoszok kijátszanak, a jók meg elfelednek.

«A Béke Fejedelme!» Jól megjegyezzék ezt a czímet. Ha ennek a nevében kormányoznak a királyok, a nemesek és a föld bírái: bárha korlátolt körökben is, véges mértékben is, de megnyerik az ő hatalmát. Más kormányzó, mint ők, nem létezik; más kormányzás, mint az övék, *bitorlás* csupán; mindazok, a kik valóban «*Dei Gratia*» kormányoznak, azok mind a Béke fejedelmei avagy fejedelemszszonyai. Nincs háború a világon, nincs igazságtalanság, a melyért nem ti volnátok felelősök, ti asszonyok! Nem, mintha ti idéztétek volna fel, de a mért meg nem akadályoztátok. Természeténél fogva a férfi mindig készen áll a küzdelemre; okkal vagy ok nélkül, de küzdeni akar. A ti hivatástok: megítélni az okot és visszatartani a férfit, ha nincsen harcra igaz ok. Nincs szenvedés, nincs igazságtalanság, nincsen nyomorúság a földön, a melyért a vád nem ti reátok szállana. A férfi elviselheti látásukat, de ti nem lehettek képesek elviselni. A férfi részvét nélkül lökheti vissza őket a vívódásba; de hát a férfi gyöngé a részvétben és önző a reménységben; egyedül ti tudjátok átérezni a szenvedés mélységét, felogni gyógyítása módját. És a helyett, hogy

ezt megkisérletétek, elfordultok tőle; elzárkóztok park-falaitok és kert-ajtóitok mögé; és megelégedtek azzal a tudattal, hogy körülöttetek a vadonnak egész világa terjed el — oly titkok világa, melyekbe behatolni sohasem mertek; olyan gyötrelmek világa, melyeket megérteni nem merészeltek.

92. Kijelentem, hogy ez a legmeglepőbb előttem az emberiségnek sokszerű jelenségei között. Nem csodálkozom, ha az emberiség, egyszer eltérítve a maga tisztességének útjától, bármi mélyre süllyed alá. Nem csodálkozom a koldus halálán, ha lehanyatlott kezéből aranyeső hull. Nem csodálkozom a kéjeltűnek életén, míg lábai halotti lepelbe vannak göngyölgetve. Nem csodálkozom a magános rablón, midőn az országút sötétjében, vagy a zsombékos láp árnyékában gyilkolja le magános áldozatát. Sőt nem csodálkozom a tömegek ezerkezű legyilkolásán sem, midőn a nemzetek őrvongása dicsekedve követi el fényes napvilágon, sőt a mérhetetlen, képzelhetetlen vétkek sokaságán sem, mit királyaik és papjaik a pokoltól az égig halmoztak föl. De az csodálatos előttem — oh, de mily csodálatos; — látni közöttetek a szelid, gyöngéd nőt, keblén gyermekével és oly hatalommal — ha csak gyakorolni akarná — e gyermek és apja fölött, mely tisztább, mint a

mennyek levegője, erősebb, mint a föld tengerei — sőt a boldogítás olyan mértékével, mit a férj oda nem adna az egész földért, állana bár az egyetlen drága chrysolitból: — látni őt, a mint méltóságát félredobja és szomszédnőjével az elsőség fölött vetélkedik! Ez csodálatos — oh, csodálatos! Látni őt, a mint telve minden ártatlan érzelemmel, reggel üdén megy ki gondozott virágainak szirmaival játszadoxni, fölemelvén fejceskéiket, ha lehajoltak, arczán boldog mosolylyal, derüs homlokkal, mert fal övedzi az ő békés tanyáját; és szívében mégis él a tudat — ha csak észre akarná venni — hogy a rózsákkal befutott kicsiny falon kívül vad fű burjánzik föl egész a szemhatárig, melyet emberek halálküzdelve tép föl, szive vére áztat, mint a döngölt szérűföldjét.

93. Megfigyelték-e valaha, milyen mély értelem rejlik, vagy mily értelmet találhatnánk, ha akarnánk, abban a szokásunkban, hogy virágokat hintünk azok elé, kiket nagyon boldognak tartunk? Úgy gondolják, csak arra való ez, hogy abba a reménybe ringassuk őket, hogy mindenkor így fog lábaik elé hullani zuhatag gyanánt a boldogság? — Hogy valamerre járnak, édes illatú virágokon fognak lépkedni és a rögös talajt rózsák halma teszi puhává? A mily bizonyossággal hiszik el ezt, oly bizo-

nyosan fognak a helyett mérges burján között s töviseken járni; s az egyetlen talaj lábaik alatt a hó leszen. De nem is azt czélozzák, hogy ők ezt higyjék; jobb értelem rejlik ama régi szokásban. Egy jó nőnek az útja valóban virágokkal van boritva; ámde azok az ő léptei nyomán támadnak, nem pedig előtte. «Lábával érinté a rétet és a százszorszép lába nyomán kinyilt.»

94. Csak egy imádó képzelőtehetségének tulajdonítják ezt a mondást, tehát helytelen és hiábavaló. Hogyan válhatna igazzá? Önök talán ezt is csak költői képzeletnek tekintik:

Harangvirág fejét emelte föl,
Felvillanyozva lenge léptitől.

De azzal keveset mondunk egy nőről, midőn azt valljuk róla, hogy épp csak nem rombol ott, a merre jár. Kell, hogy új életet teremtsen; harangvirágnak kivirulnia kell és nem hervadnia az ő léptei nyomán. Azt hiszik talán, hogy vad túlzásba merültem? Bocsánat, legkevésbé sem — a mit komoly angol szóval mondok, határozottan igaznak is tartom. Hallották mondani s úgy hiszem, több is rejlik ebben a mondásban a képzeletnél; de tekintsek csak fantasztikusnak — hogy csak annak a kertjében virulnak a virágok igazán, a ki sze-

reti őket. Szívesen vennék, tudom, ha ez igaz volna; gyönyörű varázslatnak gondolnák, ha egy jóságos tekintettel szebb nyílásra buzdíthatnák virágaikat; sőt, ha tekintetük képes volna nem csupán gyönyörködni bennük, de meg is őrizni őket; — ha távol tarthatnák tőlük a fekete lisztharmatot és hernyókat — ha rájuk harmatot hullathatnának szárazság idején és fagy idején így szólitanák meg a délszaki szellőt: «jőjj el déli szél, fújj az én kertemre. hogy áradjon szét az ő drága illata! Nagy dolognak tekintenék ezt? És nem tartják é nagyobb dolognak, hogy mindezt (és ennél mennyivel többet még!), igazabb virágokkal tehetnék meg — virágokat, melyek áldanak Önöket a boldogításért és szeretetet adnának cserébe a szeretetért; virágokat, melyeknek vannak gondolataik, mint a hogy vannak az Önök lelkében és van életük, mint van Önöknek; és a melyeket, ha egyszer megmentik, megmentették mindörökre? Ez csekély hatalom volna? Messze távol, ingoványok és sziklák között, messze a félelmetes utak sötétjében — ott élnek ezek a virágok; üde leveleik széttépve, száraik összetörve: sohasem kíváncsoznak melléjük, sohasem akarják illatos ágyaikba ültetni, sem reszkető tagjaikat oltalmazni a kegyetlen szél-től? Az Önök számára nap két nap után, de

nem ő nekik; s jön a szürkület, hogy láthassa széltében azt azt az őrületes «Haláltánczot»; de nem jó szürkület, hogy ráleheljen ez élő vad-viola, a rózsza- és kökörcsin-ágyakra, sem hogy ablakszárnyaikon át szóljon Önökhöz — (nem az angol költő hölgyének, de Dante nagy Matildájának nevével, ki a boldog Lethe partján füzött virágot virághoz) mondván:

Oh! Jőjj ki Maud a kertbe, az éj
Már elrepült, mint sötét denevér;
A loncznak árad fűszer-illata
S körülted leng a rózsza balzsama.

Nem akarnak közéjük menni? Ez édes élő lények közé, kiknek föltámadt bátorsága az éj mélységes kékje alatt s hatalmas áramban emelkedik a földről fölfelé; és a kiknek tisztasága, megmosva a portól, bimbóról-bimbóra fakad, ki az ígéret virágául; — s halkan fordulnak Önök felé: — Figyel a szarkaláb — én hallok, én hallok! Suttog a lilium — várok!»

95. Észrevették-e, hogy midőn ez első versszakot olvastam, két sort eltévesztettem? Azt hitték, elfeledtem? Hallják még egyszer:

Oh! Jőjj ki Maud, a kertbe, jőjj, az éj
Már elrepült, mint sötét denevér,
Oh, Jőjj ki Maud a kertbe, jőjj, ki vár,
Magam vagyok, én az ajtódba már.

Mit gondolnak: ki az, a ki e bájolóbb kert ajtajánál egyedül áll, Önökre várva? Valaha nem

egy Mandról hallottak, de egy Magdolnáról, a ki kertjébe ment le a szürkületben és valakit az ajtónál várakozni látott, a kit ő a kertésznek gondolt? Nem keresték-e Őt gyakorta; — keresve hiában, éjjeken keresztül; — keresve hiában ama régi kert kapualjában, hol a tüzes kard őrködik? Ott Ő soha sincsen; de már *ennek* a kertnek az ajtajában, itt igenis várakozik mindörökké — vár, hogy kezükön fogja Önöket — kész lemenni a völgybe, megtekinteni gyümölcseit; megnézni, hogy virágzik-e; a szőlő és bimbót hajtott-e már a gránátalma? Meglátják itt vele együtt a szőlő gyöngé indáit, melyeket az Ő keze hajt — ott fogják látni a gránátalma felnyúló ágait, a hová az Ő keze hintette el a vérpiros magot; — sőt ennél többet: látni fogják az őrző angyalok seregét, a kik az út széléről szárnyaikkal hessegetik el az éhes madarakat, a hol Ő vetett s a szőlők pásztáiból kiáltozzák oda egymásnak: «Fogjátok meg nekünk a rókákat és rókafiakat, kik a szőlőket elpusztítják, mert a mi szőlőink virágban vagynak!» Oh ti királynők — ti királynők! Országotok halmai és boldog ligetei között lesz a rókáknak barlangja, és leszen fészke a lég madarainak; városaitokban hangos szóval vádolnak titeket a kövek, hogy rajtuk kívül nincs más párna, a melyre fejét lehajthatná az Ember Fia?

III. FELOLVASÁS.

Az élet és művészeteinek titka.

Felolvasás a «Royal College of Science» színházban,
Dublin, 1868.

96. Midőn elfogadtam a megtiszteltetést, hogy Önök előtt ma ezt a felolvasást megtartsam, nem voltam még tájékozva a Társaság elé kerülő előadások tárgykörére vonatkozó megszorítás felől* — oly megszorítás felől, a mely az adott körülmények között bár okos és helyes lehet, szükségszerűen képtelenné tett volna az előadásra, úgy gondolkozván, a mint én gondolkozom, a művészetről oly formában készíteni előadást Önök számára, mely maradandóan hasznos legyen. Bocsássonak meg tehát, a mennyiben e határt átlépem; mert kihágásom valójában az Önök tilalmának betűje és nem szelleme ellen fog vétetni. A miben a vallást, mely a művészet alapja — vagy a politikát, a mely annak hatalmára gyakorol befolyást, fognám érinteni: ha

* Hogy t. i. vallási kérdésekkel foglalkozni nem szabad.

egyét sértek meg, megsértem valamennyit; mert nem veszek tudomást a hitvallások eltéréseiről vagy a pártok ellentétes voltáról; és végül nem is tartok attól, hogy bármelyiket is megsértem, midőn megvizsgálom — vagy legalább tényleges megvizsgálásra képesnek állítom azt az összefüggést, a mely az ember ipari és művészeti alkotásai és hitének megbízhatósága, hazaszeretetének őszintesége között fennáll.

97. De egy más hátrányos befolyás alatt is szólok Önökhöz — a mely gátol az előadás bátorságában, nem csak itt, de mindenhol; nevezetesen: soha sem vagyok benne bizonyos, hogy hallgatóim mennyire hajlandók elhinni, hogy tárgyamat valóban ismerem, vagy mennyiben adóznak figyelemmel csak azért, mert hiszik, hogy e tárgyról szellemes vagy mulattató essay-író vagyok, a mit némely részben bátran szerencsétlenségnek mondhatok, hogy olykor szépen tudtam szavaimat összerakni; s midőn így cselekedtem, tettem ezt nem minden híjával az ügyességembe vetett dőre hiúságnak; de keservesen bűnhődtem meg ezért a dicsekvésémért, látva, hogy sokan csak a szavakra gondoltak s mit sem törődtek jelentésükkkel. Szerencse tehát, hogy az ily tetszetős nyelv használatának ereje — ha csakugyan az enyém valaha ilyen volt — immáron elhagyott és a

mit most egyáltalán mondani tudok, kénytelen vagyok a legnagyobb egyszerűséggel mondani el. Mert gondolataim épen oly változáson mentek át, mint szavaim; és míg előbb a mi csekély befolyásom volt, talán főként azzal a lelkesedéssel volt összekötve, a melylyel képes voltam a természetes fellegeknek és az ég tükrében látható színeiknek szépségébe elmerülni; mert azt az összes befolyást, melyet most megtartani szeretnék, annak a komolyságnak kell tulajdonítani, a melylyel másforma felhők alakját és szépségeit igyekszem rajzolni; azokét a ragyogó felhőkét, a melyekről meg van írva:

— «Mert micsoda a ti életetek? Olyan, akár a pára, mert egy kevés ideig látszik, azután semmivé lészen.»

98. Azt hiszem, kevesen érték el életük delét vagy végét a nélkül, hogy a változás vagy csalódás valamely pillanatában ama keserű szavak igazságát ne érezték s rajta meg ne döbbenetek volna, midőn a napsugár életük felhőjéről eltűnván annak a tudatnak hirtelen bekövetkezett halálos vergődésébe estek bele, hogy épülete gyarló volt mint az álomé és élete mulandó, mint a harmaté. De ez nem minden. Épen a búskomoly megdöbbenésnek ezen idejében foghatjuk föl igazán, hogy az emberi élet a fölleg természetében osztozik nem csak

tünetekeny, hanem titokzatos voltában is; hogy útjai homályba vesznek; hogy alakja és pályája nem kevésbé fantasztikus, mint a milyen kísérteties és rejtelmes, úgy, hogy nem csak megfoghatatlan tünetekenyiségével, de áthatolhatatlan árnyával is igaz a mi föllegszerű életünkről, hogy: — «Bizonyára, mint az árnyék, úgy jár az ember; bizonyára csak hiába szorgoskodik.»

99. És mindenek fölött bárminő volt légyen szenvedélyeink tüze vagy büszkeségünk foka, legkevésbé vagyunk képesek mélységeikben fölismerni a harmadik és legfönségesebb rokon vonást, a melyben a mi életünk az ég ama felhőihez hasonlatos; hogy részese nem csak tünetekeny, nem csak titokzatos voltuknak, hanem hatalmuknak is; hogy az emberi lélek felhőjében erősebb tűz van a villámnál, értékesebb áldás az esőnél; és bár a jót és rosszat egy napon csak emlegetni fogják és az ő helye, mely ismerte őt egykor, többé föl nem ismeri: végtelen különbség van azok között, kiknek rövid jelenléte áldás volt, hasonló az Éden felhőjéhez, mely fölszállott a földből, hogy a kertet megöntözze, és azok között, kiket helyük csak szállongó, változékony árnyakúl ismert, kikről így szól a mennyei mondás: «Ezek víz nélkül való kútfők; föllegek, melyek a széltől

hányattatnak, kiknek a setéség homályossága örökké tartatik.»

100. Ugy látszik nekem, hogy közöttünk azoknak, a kik elég sokáig éltek, hogy igazságos ítéletet alkossanak maguknak a törvényekben, művészetekben, az emberek hitvallásában megnyilatkozó változások folyamatáról, melyek óráról órára katasztrófával fenyegetnek, most végül, ha korábbi időkben sohasem is, életünk valódi természetéről, hatalmáról, felelőségéről való gondolatok teljes komolysággal és szomorúsággal kell, hogy jelentkezzenek. És tudom ugyan, hogy ez érzelem nagyon is mély gyökeret vert bensőmben, a legkedvesebb terveimet ért csalódások miatt, még sem vagyok bizalmatlan magával ez érzelemmel szemben, bár túlhajtott fokától igenis őrizkedem; sőt inkább azt hiszem, hogy az újabb törekvések és erőszakos változások idején üdvös orvosság a csalódás; és e titkos csalódásban, mint a Tizian által annyira kedvelt félhomályban, bensőbb igazsággal láthatjuk a dolgok színét, mint a legvakítóbb napfényben. És mert az emberi dolgokra vonatkozó eme emberi igazságok, miket ma Önök elé tární kívánok, legnagyobb részt szomorúak bár, de egyszersmind vigasztalók is, és mert hiszem azt is, hogy az Önök becsületes szíve nagyobb készséggel fogadja egy

személyes érzelem igaz nyilvánulását, mint egy elvont alapelv kifejtését: szabadságot veszek magamnak, oly nyíltan szólanom az én szomoruságom okairól, hogy képesek legyenek igazságosan megítélni azt, a mit rokonérzelmeik szerint oly ember keserűségének vagy belátásának fognak nevezni, a ki lemondott legjobb reménységeiről és letört az ő legszentebb törekvéseiben.

101. Életem legerősebb tíz évét (húsztól harminczig) arra szántam, hogy amaz ember műveinek, a kit én méltán tartottam Reynolds után az angol iskola legnagyobb festőjének, kimutassam kitünőségét. Teljesen meg voltam győződve még akkor, hogy a szépség minden nagy igazsága végül is győzedelmeskedik hatalmával és a hasznosságban és tiszteletben elnyeri az őt megillető helyet; és igyekeztem a művész munkáit még életében erre a méltó helyre juttatni. De ő tudta, jobban mint én, hogy hiábavaló dolog olyasmiről beszélni, a mit a tömeg saját magától észrevenni nem bir. Gúnyolódva hűtött le mindig, még mikor köszönetét fejezte is ki — és meghalt épen fáradozásaimnak látható eredménye előtt. Tovább haladtam a megkezdett úton, abban a hitben, hogy ha nem ő neki, de hasznára leszek a közönségnek nagy tehetsége bebizonyításával. Könyveimről beszélni

kezdték. A modern festmények ára általánosságban emelkedett és már némi örömet kezdtem találni a fokozatos győzelem érzetében, midőn szerencsére vagy szerencsétlenségre egy döntő kísérlet alkalma egyszer s mindenkorra felvilágosított. A «National Gallery» (Nemzeti Képtár) igazgatósága megbízott Turner festményeinek elrendezésével s engedélyt adott háromszáz természet utáni tanulmányát összeállítanom és kiállítanom Kensingtonban. Ott voltak és vannak tehát kiállítva Kensingtonban; s még sincsenek kiállítva, mert az a terem, a hol el vannak helyezve, mindenkor üres.

102. Jó; — ez megmutatta tehát, hogy főtőrekvésére nézve életemnek az a tíz éve elveszett. Ez még nem bántott nagyon; legalább saját tárgyamat alaposan tanulmányoztam s képes lettem, mint a hogy hiúságomban föltételeztem, e leczke után tudásomat jobban használni. De a mi bántott, az a — nekem rettentő — fölfedezés volt, hogy a művészetek terén a legragyogóbb lángelmét ajándékozhatja nekünk a gondviselés csak azért, hogy dolgozzék és haszontalanul menjen tönkre, hogy hatalmas finomságában lehetett valami, a mi a közönséges tekintet előtt láthatatlan; de hogy e hatalmas tehetségbe hibák is vegyültek, melyek épp oly végzetesek lehettek, mint a hogy

hiába voltak az erényei, hogy dicsősége oly mulandó volt, mint a milyen láthatatlan, és adományai és kedvessége reánk nézve csak annyi, mint nyáron a hó vagy aratás idején az eső.

103. Ez volt előttem az élet első mysteriuma. De, míg legjobb erőmet a festészet tanulmányozásának szenteltem, okosabban, bár kevesebb lelkesedéssel, párhuzamos haladást tettem az építészet tanulmányozásában. Már ebben nem panaszkodhatom a részvégtlenség miatt. Különböző személyes okokon kívül, melyek kívánatosá tették, hogy erről a művészetről szóló előadásomat itt Irlandban tarthassam meg, egyik fő ok az volt, hogy a felolvasás közben annak a szép épületnek közelében állhatok — a collegiumuk mérnöki iskolája közelében — melyben örömmel láthattam amaz elvek első megvalósulását, melyeket addig tanítani igyekeztem, de a mely sajna, most már nem több előttem, mint a legkomolyabb lelkek egyikének, a ki valaha a művészeteknek szentelte magát, egyik legigazabb, legszeretettebb barátom, Benjamin Woodwardnak mennyezetes sír emléke. De nem csak itt Irlandban volt segítségemre az ír rokonérzés és ír szellem. Midőn egy másik barátom, sír Thomas Deane bizott meg Mr. Woodwarddal együtt az oxfordi mu-

seum építésével, a munka legjobb részleteit oly szobrászok készítették, a kik itt születtek és tanultak; és annak az épületnek homlokzatán, mely az irodalommal őszinte testvérségben a természettudományok tanulmányozására van rendelve Angliában, az első ablakot az én rajzom után egy ír szobrász véste.

104. Azt gondolhatják talán, hogy nem szólhat csalódásról az, kinek, ha csak munkáságának egy ágában is, ennyi siker jutott osztályrészül. Ha mellettem állana még Mr. Woodward, nem beszéltem volna így; de nemes és lelkes szelleme elragadtatott céljai kivételétől és a munka, melyet együtt végeztünk, immár hiábavaló lett. Talán másként lesz a jövőben, de az az építészet, melyet mi igyekeztünk létrehozni, ma már összeegyeztetlen a modern városok pazar fényűzésével, rút gépiességével, szennyes nyomorával; a mai építési divatok között, melyek Angliában különösen vallási érzelmek irányítása alatt állanak, csakugyan elért bizonyos fontosságot; és olykor egy-egy vasuti kohó mögött vagy valamely országút mentén ráakadhatnak mulandó kellemeinek pathetikus dissonantiájára és fáradsággal ki is betűzhetik korommal fődött virágos diszitményeit. És kedvelt iskoláim iránt igazságtalanságuk miatt érzek felelősséget. Észrevettem,

hogy erőmnek ez az újabb része is hiában veszett el; és a vas utcák és kristály paloták közül visszavonultam végül a hegyek vonalai és a virágok színei közé.

105. És amint teltek az évek, hibákat sorolhatnék föl hibák után. Ha nem, hát eléggé visszaéltem már türelmükkel, hogy rámutassak — legalább részben — elbátortalanodásom okaira. Engedjék meg, hogy még őszintébben tárjam Önök elé ennek eredményeit. Tudják, mily sokan hajlandóak, ha életük főcéljaiban csalódtak, úgy érezni és talán intve, talán gúnyolódva akként nyilatkozni, hogy az élet maga hiábavalóság. Mert megcsalta őket, úgy tartják, hogy lényében rejlik az örökös csalódás vagy legjobb esetben olyan örömei vannak, melyeket csak képzeletben szerezhetünk meg; hogy föllegében sem tűz, sem hatalom; festett fölleg az, gyönyörködésre való, megvetésre méltó. Tulják bizonyára, mily szépen fejezte ki Pope a gondolkodásnak ezt a változását:

«S játszi, arany sugarakkal vonja be a képzelet
Napjainkat megszépítő e sok festett felleget;
Így pótolja a hiányzó boldogságot a remény,
Kevélységet így találunk üres értelem helyén.
Mi gyorsan a tudás rombol, akként épít a remény,
A dőreség serlegében míg kaczag a csalfa kéz.
Egyik élvet megszerezve, másik gyönyör röpven el,
És nem adatott hiába' semmi hívság ideleenn.»

De a tévedésnek az én lelkületemre éppen ellenkező hatása volt. A mint életem jobban és jobban kiábrándított, annál fenségesebbnek és csodálatosabbnak tűnt föl előttem. Pope véleményével ellenkezően úgy látszott, hogy hiúságai csakugyan hiábavalóak; de fátyola mögött mégis rejtett valami, a mi nem volt hiábavalóság. Nem festett felhő volt én előttem, hanem valami félelmetes és áthathatatlan; nem délibáb, mely szétfoszlott közeledésemre, hanem a sötétségnek egy oszlopa, melyhez tilos volt közelítenem. Mert láttam, hogy ugy saját tévedéseim, mint apró dolgokban elért olyan sikereim, melyeknek szegényes diadalai tévedéseknél rosszabbnak tűntek föl előttem, annak az elég komoly törekvésnek hiányából eredtek, hogy a lét törvényét és jelentését megismerjem, hogy nemes és méltó eredményre vezessem; mint a hogy másrészt mind tisztábban s tisztábban láttam, hogy minden tartós siker a művészetekben vagy más foglalkozásban alacsonyabb czélok uralma alatt áll elő, nem semmiségük bizonyítékául, de az emberi természet előrehaladó erejének ünnepléses hitében vagy annak az ígéretnek bármi homályos sejtelméből, hogy az élet halandó része egy napon a halhatatlanságba olvad át; és hogy valójában maguk a művészetek sohasem értek el életre való erőt és tiszteletet, ha csak

nem ennek a halhatatlanságnak hirdetésével, és: vagy egy nagy és igazságos vallás, vagy pedig egy oly önzetlen hazafiasság és olyan nemzeti élet törvényeinek szolgálatában, mely a vallás alapja kell, hogy legyen.

106. Semmi sem igazabb, vagy szükségesebb azok között, a miket mondtam — semmit sem értettek annyira félre vagy használtak rosszul: mint azt a határozott kijelentésemet, hogy a művészet maga nem lehet igaz, ha vezető eszméje nem az. Félreértették ily módon: gyöngé festők, a kik sohasem tanulták meg a mesterségöket s nem tudnak vászonra vetni egy jó vonást, állandóan jönnek hozzám, így szólva: — «Nézze e festményemet; jónak *kell* lennie, olyan kedves motivumom volt hozzá. Egész szívemet belétemettem és évekig gondolkoztam kivitelén.» Jó; az egyetlen válasz ezek számára — ha ugyan lehetnének elég kegyetlenek, megadni nekik — ez volna: — «Uram, Ön *semmit* sem gondolhat, évek hosszú során át sem — nincs hozzá való feje; s ha volnának bár szép motivumai, elég erősek, hogy Önt tűzbe hozzák, egy képet megfősteni nem tudna, nem egy fél hüvelyknyit sem belőle; nincs keze hozzá.»

De azoknak, a kik tudják vagy tudhatnák a mesterségöket, ha akarnák, még sokkal hatá-

rozottabban ezt kellene mondanunk: — «Uram! Önnek megvan a hatalmas tehetsége; vigyázzon, hogy nemzetének lelkiismeretesen szolgáljon vele. Nagyobb kincs van önre bízva mint a hadsereg vagy hajók: ezeket ha tönkreteszi mint vezérek, kapitányuk, a nemzet ellen csekélyebb árulással vét, mint ha saját dicsőséges tehetségét vesztegeti el, az emberek helyett az ördögnek szolgálván. Hajókat, hadsereget ismét teremthet, ha elveszítette, de az egyetlen egyszer is rosszul használt nagy értelmi erő: átok a világra örökön örökké.»

107. Ez az, amit én azon értek, hogy a művészeteknek nemes indítékaiknak kell lennie. Azt is mondtam róluk, hogy sohasem virágoztak, sohasem virágozhatnak, ha csak nincsen ilyen igazi czéljuk és odaadással nem hirdetik az isteni igazságot vagy törvényt. S mégis láttam, hogy mindig tévedtek annak hirdetésében, — hogy bárha a költészet, szobrászat, festészet csak akkor nagy, ha az istenekről igyekeznek nekünk tanítást adni, mégsem közöltek sohasem megbízható tanítást az istenekről, de inkább mindannyiszor elárulták, hogy hitők megrendült és hatalmuk tetőpontján a kevélység és a gyönyörök szolgálivá lettek. Egyszersmind növekvő megdöbbenéssel éreztem a legyőzhetetlen közönyöséget önmagunkban, nem különben a hallga-

tóságban s ezen tanítókbán; és azt, hogy míg az élet minden tényének és művészetének bölcsesége és helyessége csupán az élet céljának helyes felfogásától függ, mint sülyedtünk tompa álomba, mint lett szívünk érzéketlen, szempillánk nehéz, fülünk siket, nehogy egy hletett kéz vagy hang érintsen — nehogy saját szemeinkkel lássunk, saját szívünkkel érezzünk és meggyógyuljunk.

108. Ez a valamennyiünkben meglévő mély-séges közönyösség az életnek első nagy mysteriuma; akadály a minden igaz belátásnak, minden erénynek. Nem csodálkozhatunk rajta eléggé. Hogy az élet foglalkozásainak és idő-töltéseinek vezéreszméje nincs, ez érthető; de, hogy magának az életnek ne legyen vezérlő eszméje, hogy ne törődjünk sem azzal, hová vezet, se ne óvakodjunk tőle, hogy örökre el ne veszítsük: ez már valóban titok. Hiszen, tegyék föl, ha a hallgatóságban valakit nevén tudnék szólítani s egész bizonyossággal mondhatnám neki: tudom, hogy különös feltételek mellett nagy örökséget hagytak reá; de tudnám bár, hogy ez örökség nagy, nem tudnám, mekkora, sem hogy tulajdonképen hol is van: Kelet-avagy Nyugot-Indiában, Angliában vagy az ellenlábásoknál, annyit tudnék csak, hogy nagy örökség és hogy abban az esetben teljesen

elveszitené, ha hamarjában ki nem találja, minő feltételek mellett hagyták reá. Tegyük föl, hogy ezt mondhatnám e hallgatóság valamely tagjának, s ő egész bizonyossággal tudná, hogy nem beszélék alap nélkül; gondolják-e, hogy beérné ezzel a bizonytalan értesüléssel, ha valamely módon többet is szerezhetne? Nem igyekeznék-e teljes erejével a tények nyomára jönni és addig meg nem nyugodna, míg bizonyosságot nem szerezne róla, voltaképen hol is van az a hely és miben áll a dolog? S föltéve, hogy fiatal ember s hogy legnagyobb erőfeszítés mellett minden, a mit megtudott, az volna, hogy az örökséget egyáltalán meg nem kaphatja, ha csak bizonyos próba-évek alatt rendes és tevékeny életet nem folytat, hogy életmódja helyességével arányban, lesz az örökségből neki szánt rész nagyobb vagy kisebb, ugy, hogy betűszerint napról-napra az ő magaviselete határozza meg, vajjon évente tizezret kapjon-e vagy harminczezret vagy épen semmit: nem tartanák-e különösnek, ha ez az ifjú sohasem iparkodnék a követelményeknek megfelelni vagy csak meg is tudni, mit kívánnak tőle, hanem csak a saját kedvére élne, sohasem érdeklődnék az iránt, vajjon esélyei az örökségre nőttek-e vagy eltűntek-e? Jó. Önök tudják, hogy szó szerint és teljesen áll ez a művelt emberek legnagyobb részére nézve, akik keresztény or-

szágokban laknak. Olyan társaságban, mint ez, majdnem minden férfi és nő nyíltan vallja ezt hitéül és nagy részük feltétlenül hinni is véli, sőt ennél még sokkal többet; nem csak, hogy egy határtalan nagy örökségre van kilátásuk, ha tulajdonosa tetszését megnyerik, sőt, hogy az ily nyereségnek merő ellentéte, örökké tartó szenvedésnek öröksége várja azokat, akik tetszését nem nyerik meg az ég és föld eme nagy Fenntartójának. S mégis ezen emberi lelkek között ezer közül nincs egy, aki naponkint csak tíz perczig is gondolna reá, hol van hát ez az örökség? Szép-e vajjon; vagy milyen életmód kell, hogy odavezessen, vagy elnyeréséhez milyen életmód vezet el igazán?

109. Úgy gondolják Önök, hogy igyekeznek ezt megtudni; pedig oly kevésbé törődnek vele, hogy nyilván e pillanatban is sokan rossz néven veszik tőlem, miért beszélek erről a tárgyról. Azért jöttek el ide, hogy ennek a világnak, nem pedig a másiknak művészetéről halljanak egyet s mást, és rossz néven veszik tőlem, hogy olyasmiről szólok, amit minden vasárnap hallhatnak a templomban. De ne féljenek! Mielőtt távoznának, fogok beszélni festményekről, szobrászatról, edényekről és egyébről, a mit Önök sokkal szivesebben hallanak, mint a tulvilágról. Lehet, azt is mondják talán: «Azért kívánjuk,

hogy festményekről, porcellánról beszéljen, mert bizonyosak vagyunk benne, hogy tud valamit róluk, míg a másvilágról mit sem tud.» Helyes. Én csakugyan nem tudok. Ez teljesen igaz. De a nagy csoda és rejtély, amelyre nézve kíváncsi vagyok, hogy észrevegyék Önök, hogy nem tudok én sem, nem tudnak Önök sem. Vajjon habozás nélkül válaszolhatnak-e a másvilágra vonatkozó emez egyszerű és bátor kérdésemre : bizonyosak-e felőle, hogy van mennyország? Bizonyosak, hogy van pokol? Bizonyosak benne, hogy ez utczák kövén önök színe előtt tűzbe buktak alá már sokan, avagy bizonyosak abban, hogy nem? Bizonyosak abban, hogy haláluk után megszabadulnak minden szenvedéstől, felruháztatnak minden erénnyel, elnyernek minden boldogságot és mindörökre társaságába lépnek egy oly királynak, ki mellett e föld királyai csak olyanok, mint a szöcskék ; és a nemzetek, mint a por az ő lábanyomán? Bizonyosak ebben? Vagy ha nem bizonyosak, törődik-e vele bármelyikünk is, hogy e bizonyosságot megszerezze? És ha nem : hogyan lehet valami, a mit teszünk, helyes ; hogyan lehet valami, a mit gondolunk, bölcs? Milyen értéke lehet a művészeteknek, amelyet mulattatnak, vagy mi a haszna annak a képességnek, a mely tetszik?

Vajjon nem az életnek egy mysteriuma-e ez?

110. De tovább menve, úgy gondolhatják talán, hogy az emberiség nagy részére szerencsés végzet, nem gondolkozni komolyan vagy aggodalommal a jövőre ezen kérdéseiről; hiszen a mánaik dolgait nem is lehetne elvégezni, ha mindannyian ily gondolatokkal foglalkoznánk a holnapra nézve. Legyen úgy: de legalább föltehetnők, hogy közülünk a legnagyobbak és legbölcsebbek, akik nyilván a többiek tanítóiul rendeltettek, igyekeztek kikutatni azt, a mit fajuk jövőre sorsáról biztosan megtudni lehet; és tanítani azt nem szónoki vagy kétértelmű formában, hanem a legnyiltabb, a leghatározottabb, a legkomolyabb szavakkal.

Nos, az emberiség ama legnagyobb képviselői, a kik erre törekedtek, a kik e mélységes dolgokat kutatták és előadták, Dante és Milton. Senki sincs, a kit az eszmék komolyságában, a szavak mesteri használatában velük összevetni lehetne. Nem szólok ezúttal, a mint látják, papi vagy lelkészi hivatású férfiakról, kik dogmákat vagy hitvallásokat közölnek velünk; de szólok férfiakról, a kik, a mennyire emberi értelem erre képes fölfedezni és követni próbálják a másvilág tényeit. Lelkész taníthat esetleg arra, hogyan juthatunk oda, de csakis az a két költő igyekezett erélyesen fölfedezni vagy határozott szavakkal elmondani, mit fogunk ott látni és ta-

lálni; vagy mikép vannak berendezve ezen felsőbb és alsó világok és kik a lakói.

111. És mi az, a mit velünk közöltek? Milton előadása az ő vilárendszerének legfontosabb eseményéről, az angyalok bukásáról, nyilván nem csupán önmaga előtt* is hihetetlen, de merőben fantázia s nagy részében átvétele és továbbvitele Hesiodos leírásának a fiatalabb isteneknek a titánokkal való döntő harcáról. Költeményének többi része festői dráma, melyben tudatosan van alkalmazva minden művészi fogás, egyetlen esemény sem lévén benne arra számítva, hogy valamely élő hit által fentartható legyen. Dante felfogása sokkal bensőségesebb s egy időre ő maga sem menekült meg befolyása alól, igazi látomány, de csakis látomány, egyike a legvadabb látományoknak, melyek valaha emberi lelket elragadtak; álom, melyben a pogány hagyomány minden groteszk alakja és képzelménye felújul és ékes alakot ölt; és a keresztyén egyház végzete az ő legszentebb symbolumaival: a szó szoros értelmében alá van rendelve egy szeretett firenzei leány magasztalásának és csak az ő segítségével érthető is meg.

112. Őszintén bevallom: minél inkább küzdök magamban e különös aléltség, álomkór ellen, minél inkább ébredek az élet nagyságának és

jelentőségének tudatára: napról-napra mind csodálatosabbnak tűnik föl előttem, hogy olyan emberek, mint ezek, a legdrágább igazságokkal (vagy a legrettentőbb ámitásokkal) játékot űzni merészelnek, melyekkel a rájuk figyelő emberi nemet felvilágosíthatják vagy elámíthatják; örökös hallgatójuk az egész világ, gyönyörködő fülel és szenvedélyes szívvel; s mégis az odaadó lelkek e végtelen sokaságának s a folyton növekvő őket követő, az élet kenyerét éhező tömegnek csupán édeshangú fuvolán játszanak; neveknek kápráztató felsorolásával ékesítik a pokol gyülekezetét; egy troubadour gitárján játszanak kísérő dalt a napok pályafutásához és a végtelenség kapuit, melyek előtt próféták takarták el arcaikat és melyekbe angyalok vágnak betekinteni, benépesítik iskolás képzelmek hiu bábuival és elvesztett, halandó szerelmük iránt táplált őrzöngő hűségük méla bús fényével.

Nem az élet mysteriuma-e ez?

113. De menjünk tovább. Emlékezzünk reá, hogy mind e két nagy tanító jellemében megzavarva és az igazság után való kutatásaikban akadályozva volt. A szellemi küzdelem emberei voltak, képtelenek a vitás kérdések homályosságára, vagy az egyéni szenvedések súlya miatt, különbséget tenni ott, a hol saját becsvágyuk módosította az erkölcsi törvényre vonatkozó kijelen-

téseiket; vagy ezek áthágása miatt érzett bosszúságukba belevegyült saját halálos vergődésük. De ő náluk nagyobb emberek, ártatlan szívűek nagyon is nagyok voltak a küzdelemre. Homerhez vagy Shakespearehez hasonló férfiak, a kik ösmeretlen egyéniségükkel, mely a jövőendő korokba vész bele és válik szellemivé, mint valamely eltűnt pogány istennek a legendája. Emberek tehát, a kiknek sértetlen, kárhoztatásra nem hangolt egyénisége előtt az emberi természet egész valója megható gyöngeségében jelentkezik, a melylyel ők megküzdeni nem akarnak, vagy jelentkezik előttük azzal a bánatos, mulandó erélylyel, melyet dicsőíteni nem mernek. És így került hatalmukba minden pogány és keresztyén civilizáció. Mit sem tesz, bármily keveset vagy bármily sokat olvasott valamelyikünk Homertől vagy Shakespeartól; körülöttünk minden, a tárgy és gondolat egyaránt ő tőlük nyerte alakját. Minden görög nemesség Homer befolyása alatt nevelkedett. A római nemességet görög irodalom nevelte. Minden olasz, francia és angol nemességet a római irodalom és annak elvei nevelték, Shakespeare látkörére nézve csak annyit akarok mondani, hogy az alkotó eszmék területén, minden azóta született ember értelmi színvonalát a szerint határozhatjuk meg, a mennyiben Shakespeartól tanult. Nos tehát, ez

a két alak, a földi értelmességnek ez a két központja, milyen meggyőződést nyújt nekünk mind arra nézve, a mi legérdemesebb arra, hogy ez értelem vele foglalkozzék? Mi a reménységük, legfőbb boldogságuk? Mily bátoritással vagy mily szemrehányással fordulnak hozzánk? Mi áll sziveikhez legközelebb és mi sugallja halhatatlan szavaikat? Igernek-e békét nyugtalan-ságunkra, megváltást nyomorunkra?

114. Nézzük előbb Homert; vajjon van-e szomorúbb képe az emberi sorsnak, mint a nagy homeri történet? Achilles legfőbb jellemvonása a bensőséges vágy az igazságosság után s szeretetének gyöngédsége. És az Iliás keserves énekében ez az ember, a ki, noha állandóan segíti az istenek legbölcsebbje, égő vágygyal telve szívében az igazság után, a féket vesztett szenvedélyek miatt az emberek legigazságtalanabbika lesz; és a legmélyebb gyöngédséggel telt szívvél a féket vesztett szenvedélyek miatt mégis az emberek legkegyetlenebbjévé válik. Odaadó a szerelemben és barátságban, és először is kedvesét veszti el, azután barátját; az egyikért halálra szánja hazája hadseregét; a másikért föláldoz mindent. Föláldozza-e valaki életét barátjáért? Igenis föl — még pedig meghalt barátjáért áldozza föl Achilles, egy istenasszony szülöttje, istenasszony neveltje, birodalmát, hazá-

ját és életét, magával ragadja az iszonyú vérontásba az ártatlant és a bűnöst és végül leg-silányabb ellenfele keze által hal meg.

Nem az élet mysteriuma ez?

115. De vajjon mit jelent ki nekünk a mi költőnk s a szívek vizsgálója, midőn a keresztységnek tizenöt százada szállott már el az emberi sírok fölött? Vidámabbak-e szavai ama pogányéinál, reménysége kecsgetőbb, bizalma biztosabb, boldogítóbb-e az, a mit a végzet könyvéből kiolvasott? Oh, nem! A pogány költőtől főként annyiban különbözik, hogy elismeri, hogy a szabaduláshoz nincs közel az Isten segítő keze, és valami apró véletlen, pillanatnyi örület, hitszegés, eszeveszett zsarnokság, árulók cselvetése miatt mennek tönkre, vesznek el, a reménység egyetlen szava nélkül, a legerősebbek és legigazabbak. Maga ugyan a nemesnek és igaznak mint jellemének rajzolója, megadja a hatalmat és tiszteletet. Katalin halottas-ágyát angyalokkal telt látomány deríti föl; s a nagy hadvezér-király, kevés halottja előtt állva, elismeri ama kéz jelenlétét, mely egyedül képes őt ha sok, ha kevés sereggel is megmenteni. De figyeljék meg: azoknak, a kik mélyebb elmével gondolkoznak vagy bensőbb érzéssel gyászolnak, ilyen szavaik nincsenek; sem szívükben nincs ilyen vigasztalás. Az istenség segítő jelenlétének

állandó érzelme helyett, mely a pogány hagyományok szerint minden hősies erély kútforrása, csatában, száműzetésben, a halál árnyékvölgyében egyaránt, a nagy keresztyén költőnél csak egy erkölcsi törvény elismerését találjuk, mely szerint: «Igazságosak az istenek; kedvenc bűneinkből fonják az ostort büntetésünkre»; és megállapítják a sorsnak másíthatatlan végzését, mely befejezi és ítélet alá bocsátja azt, amit mi gyöngeségből és elvakultan megkezdettünk; és mikor meggondolatlanságunk vezérel s legtitkosabb terveink cserben hagynak, arra a beismerésre kényszerítenek, hogy: — «Van egy Istenünk, aki céljainkat végre kiformálja, a mint mi durván faragni kezdtük.

Nem egy élet mysteriuma ez?

116. Legyen tehát. Erről az emberi életről, a jövőről és jelenről a vallásos bölcsék mit sem mondanak nekünk, ami bizalmat keltene; és a gondolkozó bölcsék semmit, a mi békét adhatna. De van még egy harmadik osztály, a hová fordulhatunk — az okos, gyakorlati emberek. Ültünk a költők lábainál, kik az égről daloltak nekünk, és ezek álmokat közöltek velünk. Hallgattuk a költőket, kik a földről daloltak és ezek gyászdalokat s a kétségbeesés igéit zengték nekünk. De van még egy osztály: — emberek, a kik nem képesek látományokra,

nem fogékonyak szomorúságra, hanem céljaikban határozottak, gyakorlottak az üzletben; járatosak mindenben, a mit (kézzelfoghatóan) tudni lehet. Férfiak, akiknek reménységük, szívük teljesen ezé a világe, a kiktől tehát bizonyára megtanuljuk legalább azt, hogy a jelenben hogyan élünk itt kényelmesen. Mit fognak *ők* mondani vagy például mutatni nekünk? Ezek a királyok, e tanácsadók, ez államférfiak és birodalmak szervezői, ezek a tőkepénzesek és üzletemberek, a kik mérlegen mérik a földet és ennek porát. Ők valóban ismerik a világot; és a mi előttünk az élet mysteriuma, az ő előttük nem az. Bizonyára meg tudják nekünk mutatni, hogyan kell élni, meddig élünk és hogyan kell összeszedni a jelen világból azt, a mi benne a legjobb.

117. Ugy gondolom, legjobban úgy mondhatom meg Önöknek az ő feleletüket, ha elbeszéml egy álmodmat. Mert nem vagyok bár költő, mégis vannak olykor álmaim. — Ezt álmodtam: — Valamely gyermekmajálison voltam, a hol egy okos és jó házigazda a szórakozásnak minden nemét előkészítette a gyermekek számára. Pompás házban folyt le, hozzátartozó gyönyörű kerttel; s a gyermekek szabadon mozoghattak a szobákban és kertben, semmi egyébre nem gondolván, mint arra: hogyan töltsék el vidá-

man délutánjukat. Igaz, nem sokat tudtak felőle, mit várhatnak a holnaptól; s némelyikök, úgy gondoltam, félt is egy kissé, mert nem volt lehetetlen, hogy más iskolába küldik, a hol éppen áll a vizsgálat, de a mennyire birták, kiüzték fejükből a gondolatokat s elhatározták, hogy mulatni fognak. A ház mint mondtam, egy szép kertben állt s a kert telve volt a virágok minden fajával; voltak ott puha, pázsitos halmok a pihenésre; sima gyöp a játékra; gyönyörű patakok és ligetek és hegymászásra sziklás helyek. A gyermekek vidámak voltak egy ideig; egyszerre azonban pártokra oszoltak; aztán minden párt kijelentette, hogy magának akarja a kert egy részét, s hogy a többieknek semmi közük se legyen ahoz a részhez. Majd hevesen vitatkoztak, ki melyik részt akarja. Végül a fiúk úgy fogtak a dologhoz, amint fiúk szoktak: «gyakorlatilag,» s addig dulakodtak a virágágyakban, míg alig maradt egy-két szál virág; majd gonoszúl összetiporták az egymás kertjeit; a leányok sírtak, a míg csak győzték. Végül kimerülve feküdtek le valamennyien a romok között, várva az időt, mikor este majd hazaviszik őket.*

* Kérdezték olykor tőlem, hogy ez mit jelent? Meg akartam mutatni az emberek bölcsességét a hódító há-

118. A szobákban szintén kedvükre mulattak a gyermekek. A mi szobai multság van, az mind várta itt őket: szólt a zene tánczra; nyitva állott a könyvtár mindenféle szórakoztató olvasmányokkal; volt muzeum, telve a legritkább kagylókkal, madarakkal; volt műhely a tevékeny fiúk számára, asztalos- és esztergályos-szerszámokkal; fantasztikus szép ruhák a kis leányok számára, hogy felölthessék; mikroszkópumok, kaleidoszkopok, a mi játékot csak elképzelhet a gyermek; s az ebédlőben az asztal megrakva pompás ételekkel.

De mind ezek között két-három «gyakorlatibb» gyermeknek az eszébe jutott megkivánni a székeket diszesítő rézfejű szögeket is; s hozzá is fogtak s kezdik kihuzgálni. Egyszerre a többieknek, a kik olvastak vagy a kagylókat nézegették, szintén kedvük kerekedett hasonlóan cselekedni, s kevés idő multán minden gyermek majd kificzamította ujjait a szögek kirángatásában. De nem elégedtek meg azzal, a mit kihuztak; mindenik a másikéra vágyott. A leggyakorlatibbak és legélénkebbek kijelentették, hogy az egész délután folyamán a rézszögek gyűjtésén kívül minden egyéb semmit

borúban és bölcseségük következményeit a békében, midőn gazdagságért versenyeznek.

sem ér; s a könyvek, ételek, mikroszkópumok csak annyiban érnek valamit, a mennyiben szögekért elcserélhetők. Végül elkezdtek harcolni, mint hadakoztak amazok a kert egyes részeiért. Csak itt-ott egy-egy lenézett pajtásuk próbált a nagy lárma közepett egy-egy sarokban olvasni. Ám a többi «praktikus» egyébre sem gondolt egész délután, mint arra, hogy a szögeket számolgassa — bár jól tudták, hogy egyetlen szöget sem lesz szabad magukkal hazavinni. De nem! Folyton ez hangzott: — «Kinék van a legtöbb szöge? Nekem van száz, neked ötven; vagy nekem ezer és neked kettő. Nekem éppen annyi kell, mint a mennyi van neked, különben nem tudok békével hazamenni.» Olyan lármát csaptak, hogy fölébredtem rá s gondoltam magamban! — «Milyen viszás álom ez *gyermekéről!*» A gyermek a férfi atyja és nálánál okosabb. Gyermekes sohasem követnek el ilyen ostoba dolgokat. Csak férfiak.

119. De van még egy utolsó osztálya az embereknek, a kiket megkérdezhetünk. A vallás bölceit hasztalan kérdeztük; hasztalan a gondolkozó bölceket s hasztalan a világ bölceit is. Van még egy másik csoport. Az üres vallássság — tragikus világnézet — őrvongó és nyomorult becsvágy — a föld poráért való viaskodás hiúságának közepette van egy csoportja az em-

bereknek, a kik által élnek ama versengők, akik elhatározták vagy a jótékony Gondviselés végzése volt ő róluk, hogy hasznos cselekedeteket fognak végezni; hogy bármi várja vagy érje őket itt, legalább megszolgálják, becsületesen megérdemlik a táplálékot, a mit Isten adott; és távol esvén bár az Éden tisztaságától vagy békéjétől, betöltik az emberi hivatás kötelességét, habár elveszítették boldogságát; és munkálják és rendben tartják a vadont, ha nem munkálhatják vagy rendezhetik többé a kertet.

Ezek — az erdő-irtók, vízszabályozók — ezek, a teher alatt görnyedezők, ostorcsapásoktól tépettek, — ezek, a kik ásnak és szőnek — a kik ültetnek s építenek, fa-, márvány- és vas-munkások, a kik minden táplálékot, ruházatot, lakóhelyet, bútort és szórakozási eszközöket maguk hoznak létre önmaguk számára és azon felül minden más ember számára; emberek, a kiknek cselekedeteik jók, bár a szavuk kevés; emberek, a kiknek élete hasznos, ha még oly rövid is, és tiszteletreméltó, habár alázatos; — ezektől végre bizonyosan fogunk nyerni tanulságos kijelentést; és egyszerre betekinthetünk az élet miszteriumába s annak művészetibe.

120. Igenis: ezektől végre kapunk egy tanítást. De sajnálom kimondani, vagyis inkább — mert ez a dolog mélyebb értelme — örömmre

szolgál kimondanom, hogy ezt a kijelentést csak úgy nyerhetjük meg, ha hozzájuk csatlakozunk — és nem, ha gondolkozunk felőlük.

Meghívtak, hogy a művészetről beszéljek Önöknek; engedelmeskedtem és eljöttem. De a legfőbb, a mit Önöknek mondanom kell, az, hogy a művészetről nem kell beszélni. Már magában az, hogy egyáltalán beszélnek róla, arra mutat, hogy vagy rosszul csinálják, vagy nem tudják megcsinálni. Soha egy igazi festő sem beszél vagy beszélt sokat művészetéről. A legnagyobb egyáltalán nem beszél. Reynolds sem kivétel, mert mindenről írt, a mit maga kívülről nem tudott s mélységesen hallgatott arról, a mit ő maga csinált.

Abban a pillanatban, midőn valaki valóban el tudja végezni munkáját, hallgatni fog róla. Hiábavaló lesz előtte minden szó, minden elmélet.

121. Szükséges-e a madárnak elméleteket állítani föl a fészeképítésről vagy dicsekedni vele, ha készen van? Lényegében minden jó munka ily módon megy végbe — habozás nélkül, nehézség nélkül, dicsekvés nélkül; és a legkitünőbb munkák teremőiben egy benső és önkénytelen hatalom működik, mely a szó szoros értelmében véve az állat ösztönéhez áll közel — sőt bizonyos vagyok benne, hogy a

legkitünőbb emberi művészekben az *értelem* nem zárja ki az ösztönt, sőt inkább oly ösztön jó segítségére, a mely annyival fenségesebb az alacsonyrendű állatokénál, a mennyivel az emberi test is szebb az övékéénél; hogy egy nagy énekes nem énekel kevesebb ösztönnel, mint a fülemile, csak sokkal változatosabban, alkalmazkodóbban, fegyelmezettebben; hogy egy nagy építész nem épít kevesebb ösztönszerűséggel, mint a méh vagy a hód, csak vele született nagyobb művészi arányokban, melyek minden szépséget magukba foglalnak s a művészetnek oly isteni nemességével, mely minden szerkezetre egyszerre rátalál. De legyen ez bárhogyan — legyen ez ösztön, az alárendelt állatokénál több vagy kevesebb — hasonló, vagy különböző: az emberi művészet mégis összefüggésben van vele és bizonyos mennyiségű gyakorlattal és tudománnyal, a gondolkozástól fegyelmezett képzelettel, a melyről valódi birtokosa tudja, hogy azt átadni nem lehet, valódi bírálója, hogy meg sem lehet magyarázni, csak hosszú évek munkája után. Az élet meghódításának azt a hosszú útját, melyen halom halom után, havas havas után emelkedik és száll alá — gondolják Önök, hogy egy másik nyomain fáradság nélkül fogják megtenni ezt az utat, azzal, hogy beszélnek róla? Hogyan! —

beszéddel még csak egy havasra sem vihetnek föl engem. Fölvezethetnek reá, lépésről-lépésre, másként nem — így is a legnagyobb csöndben. Ti leányok, a kik jártatok a hegyek között, ismeritek, hogyan fecseg és hadonász a rossz kalauz: — «Ide lépjen!» — és: — «Vigyázzon, tartson egyensúlyt!» Míg a jó kalauz nyugodtan halad előre, szó nélkül, csak szemmel tartja Önöket a hol szükséges, és a karja, ha szükség volna reá, vasoszlophoz hasonló.

122. Ilyen formán meg lehet tanítani a művészetet is, ha van bizalmuk a vezetőjünkben és akarják, hogy karja Önöknek, ha a szükség kívánja, vaskorlát gyanánt szolgáljon. De a művészetek melyik tanítójában van ekkora bizalmuk? Bizonyára nem én bennem; mert mint már előbb mondtam, eléggé tudom, hogy azért szólhatok Önökhöz egyáltalán, mert úgy vélik: tudok beszélni, nem pedig azért, mert azt hiszik rólam, hogy tárgyamhoz értek. Ha olyasmit mondanék, a mi Önök előtt idegenszerűnek tünne föl, nem hinnék el; pedig mégis csak akkor volnék igazán hasznukra, ha idegenszerű dolgokat mondanék. Nagyon hasznukra lehetnék Önöknek — végtelen nagy hasznukra — csak néhány rövid szóval, ha hinnének nekem; de hát nem hinnének, mert az a valóban hasznos dolog visszatetsző volna. Pél-

dául: valamennyien rajongva csodálják Doré Gusztávot. Jó; föltéve, hogy a rendelkezésemre álló legerősebb kifejezésekkel állítanám is, hogy Doré művészete rossz, — rossz, nem gyöngesége, nem hibák miatt, — de rossz a rettentő erő miatt, melybe a Furiák és Harpyák hatalma van keverve, izgató és fertőző; — hogy mindaddig, míg azt szemlélik, a tiszta, nemes művészet fölfogása Önöknek lehetetlenné válik. Tegyék föl, hogy így szólnék. Mit használna? Kevésbé néznék Doré Gusztávot? Csak annál inkább, úgy gondolom. Másrészt meg könnyen a kedvükben járhatnék, ha akarnám. Eléggé tudom, mit szeretnek s hogyan dicsérjem azt, hogy tetszésüket megnyerjem. Beszélhetnek holdfényről és szürkületről, tavaszi virágokról és őszi lombról; Raphael Madonnáiról, hogy mily típusai az anyának. Michel Angello Sybilláiról, hogy mily fönségesek! Angelico szentjeiről, hogy minő jámborak! Correggio cherubjairól, hogy milyen elragadók! Öreg vagyok bár, mégis pöngethetnék lantomon oly dallamot, hogy tánczólnának rajta. De sem Önök, sem én, egy csöppet sem lennénk ezzel jobbak vagy okosabbak; vagy ha azok lennénk is, gyarapodott bölcseségünknek gyakorlati haszna nem lehetne. Mert hiszen a mi a megtanulhatást illeti: a művészetek abban is különböznek a tudomá-

nyoktól, hogy hatalmuk nem annyira oly tényezőktől függ, melyeket közölni lehetne, mint inkább oly lelki állapotoktól, melyeket meg kell teremteni. Gondolkozás eredményekép sohasem teremhet művészet, sem a leghelyesebb beszéd meg nem magyarázná. Ösztönszerű és természetes eredménye az oly hatalomnak, mely csak egymás után következő nemzedékek szelleméből fejlődik ki és végre oly társadalmi viszonyok hívják világra, melyek épp oly lassan fejlődnek, mint az őket szabályozó képességek. Hatalmas történelemnek egész korszakai vannak összegezve, meghalt myriádok érzelmei egyesítve egy nemes művészet létezésében s ha ez a nemes művészet közöttünk volna, éreznők és gyönyörködnénk benne; de legkevésbé sem a róla szóló felolvasások által; és mint hogy nincs itt közöttünk, higyjék el, hogy vissza kell mennünk gyökeréhez vagy legalább is arra a helyre, a hol törzse még életben van, ha ágai haldoklásnak indultak is.

123. És most, szabad-e elnézésüket kérnem, midőn kiemelem azt — részben oly dolgokra való vonatkozással, melyek jelenben a művészeteknél fontosabbak, — hogy ha rászánjuk magunkat a visszatérésre egy oly nemzeti művészet életcsirájához, mely immár elhervadt: erejének különösebb ellankadására találánk Irlandban,

mint bármely más európai országban? Mert a nyolczadik században, kéziratokban és faragványokban Irlandnak olyan művészi iskolája volt, mely több tulajdonságában — nevezetesen a diszesítő lelemény minden fontos tulajdonságában — teljesen vetélytárs nélkül állt; úgy látszott, hogy az építészet és festészet terén a legdicsőbb diadalokat fogja elérni. De természetében végzetes hiba rejlett, s ennél fogva megrekedt, megrekedt oly hosszú ideig, a melynek párját nem találjuk; úgy hogy sok évvel ezelőtt, az európai iskolák fejlődését kezdetüktől virágzásuk tetőpontjáig vázolva, a kensingtoni hallgatóknak tartott és azóta már nyilvánosságra került felolvasásomban a régi művészetnek két egyenlő fokon álló, jellemző példányát választottam ki; de az egyiknek művészete oly fokon állott, mely előrehaladó fejlődést mutatott, — a másik olyant, a melyen megállapodott. Az egyik példány megjavítható munka volt, a mely áhította a javítást; a másik olyan munka, mely a javítást már természeténél fogva kizárta. Egy kijavítható Évát és egy kijavíthatatlan angyalt választottam és, sajnálom kimondani, hogy a kijavíthatatlan angyal — ir angyal volt!*

* V. ö. «A két ösvény.» 28. §.

124. A végzetes különbség, egészben véve, ennyiből állott. Mind a két műdarab egyenlően hijjával volt a tényleges kellékeknek; csak hogy a lombardiai Éva tudta, hogy hibás, és az ir angyal azt hitte, hogy teljesen jó. A sóvár lelkű lombard faragó, teljesen gyermekes eszméjéhez tartván bár magát, az arcz szabálytalan, tört vonásaiban, az egész alakban, gyöngédebb vonalak után való tökéletlen igyekezettel, mégis elárulta, hogy megsejté a szépség törvényeit, melyet kifejezni nem birt; minden vonalban a tudatos tökéletlenségen áttör a tökélyre való törekvés. De az ir misekönyvfestő a hibák teljes sejtelve nélkül, boldog tetszéssel rajzolta meg angyalát, festett vörös pontokat a kezeiben tartott pálmaágak közé, kifogástalan körökké alakította szemeit és, sajnálom kimondani, a száját a legtökéletesebb önelégültséggel elhanyagolta.

125. Megkérhetem-e Önöket sértés nélkül, hogy gondolják meg, vajjon az ó-ir művészet megállapodásának ez a módja nem oly jellemvonásokra mutat-e rá, melyek épen most is némi részben gátolják nemzeti erejük kifejlődését? Sok ir jellemmel találkoztam, jól megfigyeltem, mert nagyon szerettem őket. És úgy gondolom, a hiba, melyre nagyon hajlandók, az, hogy nemesszívűek lévén és mindenkor tel-

jesen a jót kívánva cselekedni, nem ügyelnek a törvényes formákra, azt gondolván, hogy szükségesképp helyesen kell cselekedniök, mert ez a szándékuk s ezért cselekednek helytelenül a nélkül, hogy tudatában volnának s azután, ha tévedéseik következményei elérik Önöket vagy más hozzátartozóikat, nem tudják felfogni, hogy a rossznak okozói önmaguk vagy eljárásuk, hanem lángra gyúlnak s az igazság utáni vágy heves agoniájába esnek, teljesen ártatlannak érezvén magukat, a mi csak annál inkább megteveszti Önöket, mert hiszen nincsen semmi sem, a mit jó lelkiismerettel ne volnának képesek megtenni.

126. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Irland és Anglia jelen vagy mult összeköttetésében Önöknek nem volt igazuk, hanem mi nekünk. Távol ettől, úgy hiszem, az alapelvek minden nagy kérdésében s a törvényes eljárás minden részletében rendszerint Önöknek volt igazuk és mi tévedtünk; olykor félreértésből, olykor Önök iránt való határozott igazságtalanságból. De nem kevésbé igaz, hogy minden államközi egyenetlenségben, jóllehet, majdnem mindig az erősebbnek nincs igaza, a gyöngébbnek gyakran kisebb fokban nincsen igaza: úgy gondolom, hogy mi olykor megengedhetjük annak a lehetőségét, hogy tévedünk, míg Önök sohasem.

127. És most, visszatérvén ama fontosabb kérdésre, hogy az élet ezen művészetei és munkái az ő miszteriumukból minket mire tanítottak, tanulásaiknak elseje ez: minél szebb a művészet, az annál inkább főként az olyanok munkája, *kik érzik, hogy nincs igazuk*; a kik egy oly törvény betöltésére, oly bájnak az elérésére törekednek, melyet még el nem értek, a melyet mindig távolabb és távolabb éreznek, minél inkább törekednek utána. S mégis, mélyebb értelemben véve, olyanoknak a munkája ez, a kik érzik azt is, hogy igazuk van. A céljuktól való elkerülhetetlen eltévedés igaz érzelme mutatja e cél fönségét, s a hiba állandó érzése csak annál tisztábban leplezi le az igazság legszentebb törvényeit az állandóan nyitva tartott szemek előtt.

128. Ez az egyik tanulság. A második nagyon világos és nagyon értékes; nevezetesen: a hol az élet művészeteit és munkáit ezen szellemben, a tévedés ellen küzdve végzik, s ha a mi tennivalónk van, becsületesen és tökéletesen vegezzük el: föltétlenül boldogságot nyújtanak, a mennyire az az emberi természettel megfér. Ha bármely más úton futunk ama boldogság után, csalódás vagy romlás ér; nagyra-vágyásnak, szenvedélynek nyugalma, élve nincs; az ifjúság legszebb örömei mélyebb sötétbe

vesznek, mint a minő az eltűnt fény volt s nagyon is gyakran csak a fájdalom örök tűzével gyújtja föl az élet fellegét a legfenségesebb, a legtisztább szerelem. De az emberi törekvés, a legalacsonyabbtól a legmagasabbig, minden fokon békét szerez, ha igazi törekvés. Kérdezzék meg a munkást a mezőn, a kohó mellett vagy a bányában; kérdezzék meg a türelmes, finom újjú kézművest vagy az erős karú, edzett bronz- vagy márványmunkást, vagy a fénynyel s színnel foglalkozókat; és a melyik igazi munkás, egy sem fogja mondani, hogy kegyetlennek találta volna az égi tüneményt, mely szerint: «A te orczádnak veritékével egyed a te kenyeredet, mígnem földdé leszesz» — sem, hogy valaha megjutalmazatlan maradt volna engedelmessége, ha valóban lelkiismeretesen töltötte be e parancsot: «Valamit akarsz cselekedni, azt cselekedjed teljes erődből.»

129. Ez az a két nagy és állandó tanulság, a melyet az élet titkáról a mi munkásembereink szolgáltatnak. De van egy másik, egy szomorúbb, a melyre ők nem taníthatnak meg bennünket, a melyet sírköveikről kell leolvasnunk.

«Cselekedjed teljes erődből.» Az emberi teremtményeknek myriárdjai és myriárdjai engedelmeskedtek e törvénynek — létük minden lélekzetvételét, minden idegszálukat e munkára

fordítva — kik erre áldozták minden órájukat, ebben meritették ki minden képességüket — nem valósított gondolataikat halálukkor hátrahagyják, kik meghalva bár, mégis szólnak hozzánk az emlékezet föntségével s a példa erejével. S végül mit hozott létre az emberiség mindezen «ereje» a munka és gyötrelem hatezer esztendeje alatt? Mit *vitt végbe*? Nézzék az embernek három fő hivatását és művészetét egyiket a másik után számítsák össze, mit értek el? Kezdjük az elsővel — valamennyinek királyával: a földműveléssel. Hatezer éve mult, hogy művelésére rendeltettünk annak a földnek, a melyből lettünk. Mennyi része van megművelve? s abból, a mi meg van művelve, mennyi van jól vagy észszerűen megművelve? Európa igazi központjában és kertjében, hol a keresztyénség két alakja tartotta fenn erősségét — hol a waldstädti nemes katolikusok és a Waadt-völgyeinek nemes protestánsai tartották fenn időtlen idők óta lelkiismereti és politikai szabadságukat — mégis pusztítva, vadul rohannak tova a szabályozatlan alpesi folyások: s a mocsarak, melyeket egy évi munka alatt néhány száz ember lecsapolhatna, kigőzölgéseikkel még most is lázat bocsátanak a tehetetlen lakosokra. Így van ez Európa közepén! Mig Afrika közeli partjain, a Hesperidák

hadjani kertjében, alig néhány nap előtt egy arab nő, éhinség miatt, saját gyermekét ette meg. És mi, a mi birtokainkon, lábainknál Nyugat minden kincsével, nem birtunk pár szem búzát vagy rizst találni azok számára, kik immár többé mit sem kérnek tőlünk; hanem álltunk és néztük, mint pusztít el belőlük az éhség ötszázezer embert.

130. Azután, a földművelés, a királyok művészete után: nézzük az emberi művészetek második fejét — a szövést; a királynők művészetét, melyet szüzi istennőjük személyében tisztelünk, és a melyet szeret minden nemes pogány nő s melyet tisztel a héber nő, legbölcsebb királya szavai szerint: — «Az ő kezeit veti a fonókerékre és kezeivel fogja az orsót. Az ő markát megnyitja a szegényeknek és kezeit kinyitja a szükölködőknek. Nem félti az ő háznépét a hidegtől; mert egész háznépe felruházott bélelt ruhákkal. Szőnyegeket csinál magának, bibor és bársony az ő öltözete. Gyolcsot sző és eladja; és öveket, melyeket ad a kereskedőnek». Mit tettünk a görög leány és a keresztyén matrona eme ragyogó művészetével az évek ezrei alatt? A szövés hatezer éves és megtanultunk-e szőni? Nem lehetne-e biborszőnyeggel beborítva minden pusztaság fal s gyöngéd színű ruhákkal fődve a hideg ellen minden

gyöngé kebel? Mit végeztünk? Úgy látszik, kezünk nem elég, hogy testünk számára azt a nyomorúlt ruhát megszöjje. Munkára kényszerítjük a folyamokat, tűzzel rontjuk a levegőt, hogy szövőgépeink kerekeit forgassák — s mégis, *föl vagyunk-e igazában ruházva?* Európa fővárosainak utczái nem dögvészesek-e a ledobott rongyoktól? ócska ruháktól? Édes gyermekeik szépsége nincs-e a becstelenség nyomorúságainak hatalmában, míg a természet becsületesebb módon felöltözteti a madár fiókáit a fészekben s a farkas kölykeit a barlangokban? És nem takarja-e be a tél hava azt, a mit Önök be nem takartak, és nem födi-e be azt, a mit Önök be nem földtek? És minden fagyos szél fölviszi az égbe a maga elpusztult lelkeit, hogy majdan Önök ellen tanúskodjanak Jézus szavai szerint: — «Mezitelen voltam és meg nem ruháztatok engemet?»

131. Végül — vegyék az építészet művészetét — az ember legerősebb, legdícsőbb, legrendszeresebb, legtartósabb művészetét; a melynek alkotásai a legbiztosabban szaporíthatók, sem tönkre nem megy, sem újra megcsinálni nem kell; sőt, ha egyszer jól meg van alkotva, erősebben fog állani mint az egyensúlyban nem levő kőszikla, sokkal tartósabban, mint a csuszamló halom. Az a művészet, mely minden

polgári büszkeséggel és szent elvvel szövetkezik, a melylyel hatalmát hirdetik az emberek — lelkesedésüket elégitik ki, oltalmukat biztosítják — állandóvá és édessé teszik otthonukat. És az építés hatezer esztendeje alatt mit végeztünk? Minden ügyesség és erőfeszítés legnagyobb részének alig maradt más nyoma, mint leomlott kövek, melyek a mezőkre hullanak s a vizek folyását akadályozzák. És annyi elvesztegetett idő és lelkesedés összeomlott alkotásai-
ból mi maradt ránk? Feltaláló és előrehaladó teremtmények, a minők mi vagyunk, szabályozó agygyal, alkotó kezekkel, szövetkezésre való képességgel szomjasak vagyunk a dicsőségre: kényelem dolgában fölvehetjük-e a versenyt az erdők rovaraival, s tökéletességre nézve a tenger parányai-
val? A fehér hullámverés hasztalan ostromolja az alig kifejlődött világ szegény parányai által épített falakat; de csak formátlan romok halmai mutatják azt a helyet, hol egykor legnemesebb elődeink lakoztak. A hangya és a moly minden ivadéka számára lakóhelyet készít, de a mi kicsinyeink nyomorúságos rongyokon fekszenek, olyan otthonokban, melyek sir gyanánt emésztik meg őket s éj-jelenkint hangzik az utcák sarkain a hajléktalanok kiáltása: — «Útonjáró voltam és nem fogadtatok bé engemet.»

132. Így kell annak lenni mindég? Életünk haszon s tartalom nélkül való mindörökké? Nemzedékeink ereje terméketlen, mint a halál, vagy úgy dobja el munkáját, mint a vad fügefafa időelőtti gyümölcseit? Álom tehát minden — a szemek kívánsága és az élet büszkesége — vagy ha így kell neki lennie, nem élhetnénk-e nemesebb álmot ennél? A költők és próféták, a bölcsék és az írók, bár semmit nem mondtak a jövőendő életről, de mondtak sokat a jelen valóról. Nekik — önekik is megvolt az álmuk és mosolyogtunk rajta. Álmodtak irgalomról és igazságosságról; álmodtak békéről és jóakaratról; álmodtak meg nem csalódott munkáról és zavartalan nyugalomról; álmodtak bőségről aratás idején és telt csürről; álmodtak a tanács bölcsességéről, a törvény gondviseléséről; szülői örömökről, gyermekek erejéről, az ősz haj dicsőségéről. S az ő látományaikat mi gúnyoltuk, hiábavaló, valószínűtlen és kivihetetlen hiábavalóságoknak tartottuk. Mit vívtunk mi már ki az ő igazságaikkal? Tehát ez az, a mit a mi világi bölcseségünk elért, a mi az ő balgaságukkal szemben áll? Ez a mi leghatalmasabb birtokunk szemben az ő kivihetetlen eszméikkel? Vagy csak egy nyomorultabb boldogság, sírok kergetett fantomjai s nem a Mindenhatóság látományai között vándoroltunk? És

gonosz sziveink fantáziái s nem az örökkévalóság végzései után futottunk, mignem életünk — nem az egek felhői, hanem a pokol füstje képmásaként eloszlik, mint a pára, mely kevés ideig látszik, aztán semmivé leszen?»

133. Tehát semmivé leszen? Bizonyosak ebben? Bizonyosak, hogy a sir semmisége nyugton hágy e zavaros semmiségtől és hogy a gomolygó árnyék, mely hiába nyugtalanodik, nem változhatik át a kínok fellegévé, hogy mindörökké megmaradjon? Felelhet-e rá valamelyjük, hogy ő bizonyos felőle, hogy a hová mennek, ott nincsen sem félelem, sem remény, sem kívánság, sem munka? Legyen; de nem akarnak-e ép oly bizonyosságot szerezni a jelen életről, a mennyire bizonyosak a jövődől halálban? Szivük teljesen e viláé — akarják-e oly bölcsen adni át neki, mint a mily teljesen átadják? De gondolják meg mindenek előtt, hogy szivüket, egészséges szivüket adják oda. Mivel menyországot nem várnak, ok ez arra, hogy közönyösek maradjanak e csodálatos és végtelen föld iránt, melyet állandó és örök birtokul kaptak? Bár napjaik meg vannak számlálva és a jövődől sötétség bizonyos: kell azért az állatok alárendeltségében osztozniok, mert az ő halandóságukra vannak ítélve; vagy a moly és a féreg életét élniök azért, mert

osztályostársaik lesznek a porban? Nem úgy! Lehet, hogy csak pár ezer napunk van, talán csak száz — vagy tíz talán; sőt a mi leghoszszabb és legszebb időnk is visszatekintve csak annyi lesz, mint egy pillanat, egy szempillantás; de emberek vagyunk mégis és nem férgek, élő lelkek s nem tűnő fellegek. «Ő a szeleket ő követivé tette és ő szolgálivá a lán-goló tüzet — és kevesebbet tegyünk mi, mint ezek? Végezzük az emberek munkáját, míg alakjukat viseljük; és a mint kivesszük időnk parányi részét az örökkévalóságból, azonképen vegyük ki érzelmeink kicsiny részét is a hal-hatatlanságból — legyen bár életünk, mint a pára, mely egy kevés ideig látszik, aztán sem-mivé leszzen.

134. De vannak Önök között olyanok, a kik ezt nem hiszik — a kik úgy tartják, hogy az élet e felhőjének nem ez a vége — de a rendeltetése igen is az, hogy fölemelkedve, föl-derülve fényre gyűljon a menny égboltja azon a napon, midőn felhők között Ő jön el és minden szem meglátja őt.

Egy napon, úgy hiszik tíz vagy húsz év alatt, ítélet alá kerülünk mi mindannyian és fölnyilnak a könyvek. Ha ez igaz, sokkal többnek is igaz-nak kell lennie. Az Itéletnek csak egyetlen napja van? Oh nem! Minden-egy napunk az

Ítéletnek a napja — minden nap egy Dies Irae és a napnyugat biborába rója bele az ő megmásíthatatlan ítéletét. Azt hiszik Önök, vár az ítélet addig, a míg megnyílik a sírok ajtaja? Itten várakozik házaik ajtajánál — itt várakozik utcaszögleteiken; — az ítélet közepében vagyunk — biráink a férgek, melyeket eltaposunk — biráink az eltékozolt pillanatok — biráink az éltető elemek, míg segítségünkre vannak — és biráink a csalóka örökök, mialatt kínálkoznak. Végezzük életünkért az Ember munkáját, míg alakját viseljük, ha az élet csakugyan *nem* olyan, mint a pára és *nem* leszen semmivé.

135, «Az Ember munkája» — mi az? Nos, bármelyikünk könnyen megtudhatja, ha teljesíteni kész. De leginkább azon gondolkoznak sokan — nem, hogy mit kell tennünk, de mit kell nyernünk; és közülünk a legjobbak Anániás bűnébe estek, az pedig halálos — meg akarjuk tartani a jutalom egy részét. Állandóan emlegetjük keresztünk föl vételét, mintha a keresztnek egyetlen bántalma az ő súlya lenne, mintha csak hordoznia kellene azt, a helyett, hogy — fölfeszítsenek reá. «Mert a kik Krisztuséi, a testet megfeszítették az ő indulatival és kívánsággal egybe.» Azt jelenti ez, úgy hiszik, hogy nemzeti csapások idején, val-

lási megpróbáltatások vagy az emberiség minden érdekének és reményeinek válsága alatt közülünk senki sem hágy föl a tréfával, senki a hiábavalóságokkal, senki sem fog valamely üdvös munkához, senki nem fejt le bár egy paszománt az ő szolgáló ruhájáról, megmenteni a világot? Vagy inkább azt jelenti, hogy készek megválni házaiktól, országaiktól, rokonaiktól — igen és életüktől is, ha épen szükséges? Az élettől! — vannak közöttünk, a kik elég készek azt maguktól eldobni, hiszen oly örömtelen az, a minővé az életüket mi tettük. De «az életben elfoglalt állásukat?» — közülünk hányan volnának készek *ettől* megválni? Nem ez-e mindenütt a nagy kifogás, ha valami hasznos munka teljesítéséről van szó: «Nem adhatjuk fel az állásunkat!»

Azoknak, akik igazán nem tehetik — vagyis a kik csak bizonyos üzletekben vagy fizetett hivatalokban tudják fenntartani magukat, mindig van mit tenniök; és minden, a mire ügyelniök kell, csupán az, hogy teendőiket becsületesen és minden erejükből végezzék. De a legtöbbször, kik e kijelentést használják: — «Megtartani azt az állást, melyet a Gondviselés jelölt ki számunkra az életben» — nem jelent mást, mint megtartani a fogutokat, szolgálkat és palotákat, melyeket talán megfizetni képesek.

Egyszer s mindenkorra mondani: ha valaha ilyen állásokba jelölte ki őket a Gondviselés — a mi egyáltalán nem bizonyos — a Gondviselés éppen most a leghatározottabban szólítja ki őket belőlük. Lévi állása az életben adószedés volt; Péteré a galileai tenger partja, Pálé a főpapság előszobái — a mely állásokat rövid felszólításra mindegyikök odahagyta.

Bármilyen legyen állásunk az életben, ha kötelességünket hiven akarjuk teljesíteni, ezekben a válságos időkben először is saját szükségleteinkre oly keveset fordítsunk, a mely keveset csak lehet s másodszor, igyekezzünk annyi jó munkát végezni, a mennyit csak birunk és mind azt, a mit megtakaríthatunk, fordítsuk határozottan jó czélokra.

És határozottan jó először is: adj ételt a szegénynek, azután ruházd fel, azután adj neki hajlékot, végül szerezz neki gyönyörűséget a művészetek, a tudomány vagy egyéb szellemi foglalkozás által.

136. Első sorban az élelmezést említem; és egyszer s mindenkorra ne engedjék magukat félrevezetni, ha «válogatás nélküli jótékonyaságot» emlegetnek előttük. Nem úgy szól a hozzáink intézett parancs, hogy élelmezzük az arra érdemes éhséget, vagy a munkás éhséget, vagy a nekünk kedves, jóindulatú éhezőt, hanem

egyszerűen az éhezőt. Teljesen igaz, csálhatatlanul igaz, hogy ha valaki dolgozni nem akar, ennie sem kellene — gondoljanak erre, és valahányszor asztalhoz ülnek, hölgyek és urak, komolyan kérdezzék meg maguktól mielőtt az áldást elmondanák: — «Mennyit dolgoztam ma étkezésem előtt?» De legigazabb módja, hogy a parancsnak érvényt szerezzenek alantasaik előtt épen úgy, mint önmaguk előtt, az: hogy ne engedjék együtt elveszni a naplopót és becsületes embert, hanem ismerjék föl és távolítsák el a naplopót; távolítsák el a naplopót a becsületes ember útjából s egész komolysággal nézzenek utána, hogy addig, amíg nem dolgozott, ne is egyék. Az első azonban az, hogy jusson nekik élelem és ezért kiterjedt tevékenységgel azon legyenek a földművelésben és a kereskedelemben, hogy a legegészségesebb élelmiszereket állítsák elő s tartsák készletben a kiosztásra, hogy civilizált életben teljes lehetlenség legyen az éhinség. Magában ebben az egy foglalkozásban fölösen találhatnak munkát azok, a kik szívesen akarnak vele foglalkozni.

137. Másodszer, a szegények ruházása — ez annyit teszen, mint mindenkor csinos és tiszta ruházkodásra ösztönözni mindenkit, akire csak befolyásuk van és erre módot is nyujtani ne-

kik. Amennyiben ezt föltétlenül visszautasítanák, azokra nézve föl kell hagyniok ez igyekezettel s csak arra ügyelni, hogy a mennyire befolyásuk terjed, gyermek ilyen szokásokban föl ne nőjjen és mindenki, a ki illendően akar öltözködni, e részt támogatásban részesüljön. És a föltétlenül szükséges első lépés: a különböző rangoknak megfelelő állandó ruházat elfogadása, úgy, hogy a ruházatról meg lehessen ismerni az illetőnek állását; és szükséges a divat változásainak bizonyos korlátozása. Mind ez teljes lehetetlenségnek látszik ez idő szerint, de éppen csak annyiban nehéz ez, a mennyiben nehéz legyőzni hiúságunkat, s könnyelműségünket és azt a vágyunkat, hogy annak látszódjunk, a mik nem vagyunk. És sem most, sem soha nem fogom azt elhinni, hogy e kicsinyes és léha bűnök a keresztyén nők előtt legyőzhetetlenek volnának.

138. Meg azután az elszállásolás, melyet Önök esetleg első helyre tettek volna, én azonban harmadik helyre teszek, mert hiszen a szegényeket ott kell ellátnunk ruhával, élelemmel, a hol találjuk s elszállásolni azután. És az ő lakásukról gondoskodni az annyit tesz, mint gyors törvényhozás: az útban álló leplezett érdekek legyőzése előbb vagy azután, s a mennyire elérhető, egészségügyi és segélyező

tevékenység kifejtése saját házunkban; azután erős, szép házak építése, meghatározottan be rendezett csoportokban, arányban a lakók számával, fallal körülvéve, hogy elhagyatott, szennyes külváros sehol se maradjon, hanem legyenek élénk, tiszta utcák benn és odakünn a nyílt természet, szép kertek és gyümölcsösök koszorújával a falak körül, úgy, hogy néhány pereznyi séta után a város minden részéből könnyen legyen elérhető a hamisítatlan, üde levegő, a pázsit és a kilátás a szabad égboltra. Ez a végső eset, de habozás nélkül ki kell vinnünk minden csekély és lehető jót, a meny nyire csak képesek vagyunk rá; lyukas házfödelet és kerítést kijavítani, dűledező falat megtámogatni, omladozó boltozatot megerősíteni; tisztaságot és rendet teremteni a meddig kezünk, szemünk ér, szorgos munkával minden napon. S a szépművészetek üdvösen fognak elkövetkezni. Én magam egy vödörből seprővel suroltam le a lépcső fokait egy szavojai fogadóban, a hol le nem mosták a lépcsőt, mióta legelőször mentek föl rajta; és sohasem csináltam jobb rajzot, mint azon a délután.

139. A civilizált életnek ez a három első követelménye és törvény minden keresztyén nőre s férfira egyaránt, hogy ennek a három feladatnak egyik vagy másik ágával közvetlenül

foglalkozzék, a mennyiben az a saját külön foglalkozásával összhangzásban van; ha pedig külön foglalkozása nincsen, akkor szolgáljon egészen ezen feladatok valamelyikének. S a bizta kötelesség iránti ilyen odaadásból minden egyéb jó fog származni; mert az anyagi nyomorúsággal járó eme következetlen küzdelem alatt fel fogják ismerni minden nyomornak valódi természetét; az ellenállás különböző nemeiben megtanulják megkülönböztetni mi is tulajdonképen a hiba, mi a jó fő akadály; épen így fognak a legváratlanabbul segítséget és mély értelmű tanulságot találni ezen a réven és oly igazságok szállanak le hozzánk, a melyekhez bennünket egy egész élet elmélkedése sem emelhetne föl sohasem. Rá fognak térni majd minden nevelési problémának a megoldására, mihelyt őszintén kívánnak valamit tenni; mindenki a maga legtermészetesebb útján válik hasznossá és fogja megtanulni azt is, mit kell erre a célra leginkább tudnia. Üdvös lesz akkor, és addig nem: versenyvizsgálatok tartása, mert hiszen meg fog az történni naponkint és nyugodtan ezeken a családias művészeteken és jelentéktelen bár, de határozott és hasznos ismereteken fognak alapulni a nagyobb művészetek és a ragyogó elméleti tudományok.

140. Sőt ennél több. Az ilyen szent és egyszerű gyakorlat lesz alapja végül egy csalhatatlan vallásnak. Az élet minden mysteriuma között a legnagyobb és legrettenetesebb: megromlása még a legőszintébb vallásnak is, a mely nem alapul a mindennapi, észszerű hatásos, alázatos és segedelemnyújtó cselekedeteken. Segedelemnyújtó tevékenység — jegyezzék meg ezt! Mert csak egy törvény van, mely, ha megtartják, megtisztít minden vallást, ám ha elfelejtik, meghamisítja valamennyit. Mihelyt valamely vallásos hitben, legyen az világos vagy homályos, megengedjük, hogy lelkünk azokkal a pontokkal foglalkozzék, a melyekben másoktól különbözünk, rossz útra tértünk s a gonosz hatalmában vagyunk. Ez a farizeus hálaadásának tartalma: «Isten! hálákat adok néked, hogy nem vagyok olyan, mint egyéb emberek.» Életünk minden pillanatában igyekeznünk kell rájönni nem is arra, hogy miben különbözünk másoktól, hanem arra, miben vagyunk egyformák; és mihelyt észreveszszük, hogy valamely jó szándékú vagy nemes dologban, a mit valóra kellene váltani, egyetértünk (és ki ne tenné, hacsak nem bolond?) akkor tegyük is meg; küzdjünk együtt érte; hiszen nem is lehet civakodni, midőn vállvetve küzdünk valamiért; de abban a pillanatban, midőn bár a legjobb

emberek megszűnnek cselekedni és beszélni kezdenek, harczkészségüket helytelenül kegyes-ségnek tartják és mindennek vége. Nem akarok azokról a vétkekről szólni, melyeket a régi időkben Krisztus nevében követtek el, sem azokról az esztelenségekről, miket ma az ő iránta való engedelmséghez tartozónak vallanak; de igenis *akarok* szólni a vallásos érzelem éltető hatalmának ama beteges megromlásáról és vesztéről, mely miatt tiszta erejétől — mely minden nemzetnek vezérlő lelke, ifjainak dicsősége, leányainak tündöklő fáklyája lehetett volna — elfordultak vagy eldobták maguktól. Állandóan láthatunk leányokat, a kiket egyáltalán sohasem tanítottak valamely egyszerű, hasznos dologra; a kik nem tudnak varrni, nem tudnak főzni, nem tudnak egy számadást megcsinálni, sem egy orvosságot megkészíteni; kiknek egész élete mulatozással vagy hiúsággal telik el; fognak találni leányokat, kik mint ezek, ha komoly gondolkozásúak, vallásos lelkületük természetes érzelmeit, melyeket Isten rendelt nekik támogatásul a napi munkák terhei alatt, hiú és nehéz töprengésbe ölik bele annak a szent könyvnek igéi felett, melyből soha egyetlen szótagot sem értettek meg. Nőiességüknek minden ösztönszerű okossága és irgalmassága hiábavaló, és tiszta lelkük

glóriája meddő gyötrődésekbe merül oly kérdések miatt, melyeket az egymásnak szolgálatára szánt közös élet törvénye vagy egyszerre oldana meg vagy távoltartana tőlük. Adjanak ilyen leánynak igazi munkát; legyen szorgalmas reggeltől estig azzal az öntudattal, hogy azzal felebarátainak javára szolgált az napra, és lelkesedésének tehetetlen szorongása ragyogó és jótékony béke fönségévé változik át.

Igy vagyunk az ifjúságunkkal. Egykor latin versek készítésére tanítottuk és művelteknek mondtuk; most ugrani és evezni, a lapdát az ütővel eltalálni tanítjuk s azt mondjuk, hogy műveltek. Tudnak-e szántani, tudnak-e aratni, tudnak-e vetni a kellő időben vagy biztos kézzel építeni? Az-e az ő életük törekvése, hogy lovagiasak, lelkiismeretesek, gondolatban tiszták, jóakaratók legyenek szóban és tettben? Igen is, az néhánynak, sőt soknak és Angolország bennük birja erejét és reménységét; erejüket csak a háború munkájáról a béke munkájára, értelmüket a szóharczokról a dolgok megértésére és lovagias érzelmüket a kalandok tévútjáról egy királyi erő állandóságára s hűségére kell terelni. És akkor igazán megmarad közöttünk úgy nekik, mint nekünk egy megronthatatlan boldogság, tévelygés nélkül való vallás; megmarad közöttünk a hit, hogy kisér-

tésnek nem leszünk többé kitéve s nem leszünk megzaklatva többé az erőszak vagy félelem által; meg fog maradni az a reménységünk, melyet soha többé ki nem olt az évek nyomasztó súlya és meg nem szégyenítenek soha többé a csalóka árnyak; meg fog maradni közöttünk és velünk ezek legnagyobbika, a Miatyánk örökkévaló akarata. Mert legnagyobb ezek között a Szeretet.

TARTALOM.

Előszó_ _ _ _ _	<i>Lap</i> 3
-----------------	-----------------

I. FEOLVASÁS.

Szezámok.

Királyok kincstáráról _ _ _ _ _	33
---------------------------------	----

II. FEOLVASÁS.

Liliomok.

Királynők kertjeiről _ _ _ _ _	115
--------------------------------	-----

III. FELVONÁS.

Az élet és művészeinek titka _ _ _ _ _	169
--	-----

TARTALOM

127

I. RÉSZ

Bevezetés

128

129

II. RÉSZ

130

- Byron* Lord. **Kain**. Mysterium. Fordította Györy Ilona.
Füzve 2 kor. Vászonskötésben 3 kor. 20 fill.
- Craik* (Miss Dinah M. Mulock). **Garland** lelkész
leánya. Fordította Végh Arthur. Füzve 2 K 80 fill.
Vászonskötésben 4 K.
- Csató Pál szépirodalmi munkái.** Az író arczképévei
és életrajzával. Füzve 7 kor. 20 fill. Vászonskötésben 8 kor.
- Csiky Gergely*. **Két szerelmem.** Szomorújáték 3 felv.
A m. tud. Akad. a gr. Teleki alapítványból száz arany.
nyal jutalmazta. Füzve 1 kor. 60 fill. Vászonskötésben
2 kor. 40 fill.
- Eliot* George. **Romola.** Regény három könyvben. Angol-
ból fordította Pataki Béla. Három kötet. Füzve 10 kor.
Vászonskötésben 13 kor.
- Erdélyi János*. **Pályák és pálmák.** Füzve 6 kor. Vászonskötésben
7 kor. 20 fill.
- **Tanulmányok.** Füzve 6 kor. Vászonskötésben 7 kor. 20 fill.
- Euripides*. **A kyklops.** Satyrdráma. Fordította *Csiky*
Gergely. Füzve 80 fill.
- Ferencczi Zoltán*. **Petőfi Sándor életrajza.** Három
kötet. Füzve 13 kor. Vászonskötésben 16 kor.
Félbörskötésben 20 kor.
- Fielding* Henrik. **Jones Tamás a talált gyerek.**
Fordította Szűry Dénes.
I. kötet füzve 5 K. Vászonskötésben 6 K 60 f.
II. kötet füzve 5 K 40 f. Vászonskötésben 7 K.
III. kötet füzve 6 K 60 f. Vászonskötésben 8 K.
- Firdüszsi* Sahnáméjából. **Szijavus.** Perzsából fordította *Radó*
Antal. Füzve 2 kor. 40 fill. Vászonskötésben 3 kor. 60 fill.
- Sahnáméjából. **Zál és Rudabé.** Perzsából fordította *Radó*
Antal. Füzve 1 kor. 40 fill. Vászonskötésben 2 kor. 40 fill.
- Goethe*. **Herman és Dorottya.** Az eredeti versmérték-
ben fordította *Lehr* Albert. Füzve 1 kor. 50 fill. Vászonskötésben
2 kor. 20 fill.
- Gobineau* gróf. **A renaissance.** Történelmi jelenetek.
Ford., előszóval és jegyzetekkel ellátta *Székely* István.
I. kötet. Savonarola. — Cesare Borgia. Füzve 3 kor.
Vászonskötésben 4 kor. 50 fill.
II. kötet. II. Julius; — X. Leo. — Michelangelo. Füzve
3 kor. Vászonskötésben 4 kor. 50 fill.
- Goncourt* Edmond. **A Zenganno fivérek.** Ford. *Szűry*
Dénes. Füzve 2 kor. 40 fill. Vászonskötésben 3 kor. 60 fill.
- Haraszti* Gyula. **A francia lyrai költészet fejlődése.**
Füzve 2 kor. Vászonskötésben 3 kor. 50 fill.
- **Molière élete és művei.** Két kötet. Füzve 9 kor
Vászonskötésben 12 kor

- Imre Sándor. A néphumor a magyar irodalomban.* Füzve 2 kor. Vászonskötésben 2 kor. 80 fill.
- **Irodalmi tanulmányok.** Két kötet. Füzve 9 kor. Vászonskötésben 12 kor.
- Kalidász. Sakuntala.* Hindu dráma. Fordította *Fiók* Károly. Füzve 2 kor. 80 fill. Vászonskötésben 4 kor.
- Keleti Gusztáv művészeti dolgozatai.* Füzve 8 kor. Vászonskötésben 9 kor. 60 fill.
- Kielland L. Sándor. Garman és Worse.* Fordította *Ritók* Emma. Füzve 3 K 80 f. Vászonsköt. 5 K 40 f.
- Krizsa János költeményei.* Összegyűjtötte *Kovács* János. Füzve 2 kor. Vászonskötésben 3 kor. 20 fill.
- Lévay József újabb költeményei.* Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonskötésben 5 kor
- **A múzsa búcsúja.** Költemények. Füzve 4 kor. Vászonskötésben 6 kor.
- Longfellow költeményeiből.* Makkabéus Judás, Pandora és kisebb költemények. Fordította *Szász* Béla. Füzve 2 kor. 80 fill. Vászonskötésben 4 kor.
- Moore Tamás. Lalla Roukh.* Keleti regé. Angolból ford. *Lehr* Zs. Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonskötésben 4 kor.
- Pátfy Albert. Egy mérnök regénye.* Regény. Két kötetben. Füzve 6 kor. Egy vászonskötetbe kötve 7 kor 20 fill.
- Péterfy Jenő összegyűjtött munkái.* A Kaszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Füzve 14 kor. Vászonskötésben 18 K 50 f.
- Radó Antal. A fordítás művészete.* Füzve 2 K. 40 l. Vászonskötésben 3 K 50 f.
- Salamon Ferencz. Dramaturgiai dolgozatok.* A Kaszelik-alapítványból. Két kötet füzve 14 K. Vászonskötésben 17 K 40 f.
- Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái.* Millenniumi díjjal jutalmazott pályamű. I. kötet. Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.
II. kötet. Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.
- Svéd költőkből.** Ford. *Győry* Vilmos. Füzve 4 kor. 80 fill. Vászonskötésben 5 kor. 60 fill.
- Taine H. La Fontaine.* Fordította *Geőcze* Sarolta. A verses idézeteket fordította *Zempléni* Árpád. Füzve 4 kor. Vászonskötésben 6 kor.
- Tennyson Alfred. Király-idylljei.* Ford. és bevezette *Szász* Károly. Füzve 5 kor. Vászonskötésben 6 kor.
- Vadnai Károly. Irodalmi emlékek.* Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.
- **Elbeszélések** Füzve 4 K. Vászonskötésben 5 K 60 f

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

